

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БІЗНЕСУ
ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

В.І.Романчиков

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

Київ – 2007

УДК 001.891(075.8)

ББК 72я73

Р 69

Рецензенти:

Польшаков В.І. – доктор технічних наук, професор;

Жук М.В. – доктор економічних наук, професор;

Самойленко А.А. – кандидат технічних наук, доцент.

Романчиков В.І.

Р 69 **Основи наукових досліджень.** Навчальний посібник. – К.: Центр
учбової літератури, 2007. – 254 с.

ISBN 966-364-399-4

Навчально-методичний комплекс містить в собі програму дисципліни, навчально-тематичні плани, навчально-методичні матеріали для студентів денної та заочної форм навчання, лекційні матеріали у конспектно-схематичному вигляді, тлумачний словник термінів, перелік питань та тестові завдання для поточного та підсумкового контролю знань студентів, перелік рекомендованої літератури.

Розглядається сутність поняття про науку, її виникнення та еволюція. Розкриваються основні методи наукових досліджень, особливості вузівської науки в умовах ринкових відносин, форми науково-дослідної роботи студентів та її організації. Значна увага приділена раціональній організації праці науковців, пошуку науково-технічної інформації, визначенню ефективності науково-дослідних робіт.

Навчальний посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів III, IV рівня акредитації, які навчаються за економічним напрямком.

ISBN 966-364-399-4

© В.І. Романчиков, 2007

© Центр учбової літератури, 2007

ВСТУП

З метою забезпечення ефективного розвитку економіки України та її регіонів пропонується інвестиційно-інноваційна стратегія, економічне зростання що ґрунтується на формуванні інтелектуального потенціалу і широкому використанню в економічній діяльності досягнень науки і техніки.

Для розвитку науково-технічної сфери створені основні правові, організаційні і фінансові засади, які визначені в законах України.

Науково-технічні досягнення в значній мірі визначатимуться сукупністю наукових досліджень, до яких повинна залучатись талановита молодь – випускники вищих навчальних закладів.

Перші навички з науково-дослідної діяльності студенти можуть отримати беручи участь у наукових дослідженнях, що проводяться в межах вищих навчальних закладів. Все це спонукає до необхідності вивчення такої дисципліни, як “Основи наукових досліджень”.

Вміння самостійно ставити і вирішувати нові завдання та творчо використовувати досягнення науки і техніки у практичній діяльності важливо усім майбутнім спеціалістам.

Тому сучасному студенту конче необхідні основні знання з проведення наукових досліджень.

Предметом цієї дисципліни є методологія наукових досліджень і методика здійснення досліджень конкретних проблем економіки на основі загальнонаукових та емпіричних наукових прийомів, що дає змогу досліджувати економічні і соціальні процеси у їх спорідненості, відмінності та історичному аспекті. Ці прийоми особливо ефективні при застосуванні методів системного дослідження соціально-економічних

процесів з врахуванням тієї обставини, що вони постійно повинні удосконалюватися разом з науково-технічним і соціально-економічним прогресом суспільства.

Цей курс має методологічне спрямування і може бути корисним для студентів різнопрофільних вищих навчальних закладів, хоча орієнтований на конкретні дослідження економіки, пов'язаної з іншими міжгалузевими проблемами технічних, екологічних, гуманітарних та соціальних наук.

1. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

№ зп	Назва теми	Всього годин	В тому числі			
			Лекції	Семінар	Практ зан.	Сам. робота
1	2	3	4	5	6	7
	1 модуль	54	20	18	-	16
1	Поняття про науку та її еволюція. Наука як система знань.	8	4	2	-	2
2	Організація науково-дослідної роботи (НДР)	12	4	4	-	4
3	Застосування методів у наукових дослідженнях	16	6	6	-	4
4	Інформаційне забезпечення наукових досліджень	18	6	6	-	6
	2 модуль	54	16	18	-	20
5	Раціональна організація праці в процесі наукового дослідження	14	4	4	-	6
6	Ефективність науково-дослідних робіт: критерії та проблеми оцінки	12	4	4	-	4
7	Наукові та науково-педагогічні кадри	12	4	4	-	4
8	Загальні вимоги та правила оформлення НДР	16	4	6	-	6
	Всього	108	36	36	-	36

2. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

№ зп	Назва теми	Всього годин	В тому числі			
			Лекції	Семінар	Практ зан.	Сам. робота
1	2	3	4	5	6	7
	1 модуль	54	6	4	-	44
1	Поняття про науку та її еволюція. Наука як система знань.	11	1	-	-	10
2	Організація науково-дослідної роботи (НДР)	11	1	-	-	10
3	Застосування методів у наукових дослідженнях	16	2	2	-	12
4	Інформаційне забезпечення наукових досліджень	16	2	2	-	12
	2 модуль	54	6	4	-	44
5	Раціональна організація праці в процесі наукового дослідження	16	2	2	-	12
6	Ефективність науково-дослідних робіт: критерії та проблеми оцінки	9	1		-	8
7	Наукові та науково-педагогічні кадри	9	1		-	8
8	Загальні вимоги та правила оформлення НДР	20	2	2	-	16
	Всього	108	12	8	-	88

1. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Поняття про науку та її еволюція. Наука як система знань

Наука як особлива форма людської діяльності. Система наукових знань. Наукова діяльність.

Основний продукт, головна мета та функції науки. Описова, прогностична, проектно-конструкторська, технологічна та інші функції науки.

Виникнення науки та її еволюція. Наука античного світу, фундаменталізація науки, система наукових знань, наукові школи.

Шлях створення наукової теорії. Інформаційний та науковий пошук. Аналіз та синтез. Методологія. Наукова ідея. Гіпотеза. Практична перевірка. Експеримент. Формулювання понять, принципів, категорій.

Об'єкт, предмет та мета наукового дослідження. Пізнавальні завдання у науковому дослідженні: емпіричні, теоретичні, логічні.

Тема 2. Організація науково-дослідної роботи (НДР)

Поняття, особливості, цілі та завдання науково-дослідної роботи.

Класифікація наукових досліджень: залежно від джерел фінансування, за тривалістю розробки. За видами досліджень, за ступенем важливості для економіки, за сферою використання результатів, за методами досліджень, за місцем проведення, за складом досліджуваних якостей об'єкта.

Теоретичні, теоретико-експериментальні та експериментальні дослідження.

Науковий напрямок. Тема. Вибір теми дослідження та розробка робочої гіпотези. Основні критерії вибору теми наукового дослідження: актуальність, новизна, перспективність, ефективність, відповідність тематичній спрямованості наукової роботи колективу.

Техніко-економічне обґрунтування теми, основні розділи.

Робоча гіпотеза. Головне завдання гіпотези. Вимоги до гіпотези. Процес розвитку гіпотези.

Основні форми науково-дослідної роботи.

Керівництво, планування та облік науково-дослідної роботи. Комплексна програма наукових досліджень. Зарахування результатів наукової діяльності.

Тема 3. Застосування методів у наукових дослідженнях

Поняття та класифікація методів дослідження. Загально-наукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування, конкретизація, системний аналіз.

Методичні прийоми: розрахунково-аналітичні, органолептичні, документалістики, спостереження, експеримент, впровадження результатів у практичну діяльність.

Асіоматизація знань та причинні зв'язки у методології наукових досліджень. Базис теорії, теореми. Етапи розвитку аксеоматизації знань: змістовна та формалізована аксіоматика. Причина та наслідок.

Застосування методів визначення причинно-наслідкових зв'язків у процесі їх визначення: метод подібності, метод розрізнення, метод

супутніх змін, метод залишків. Прийоми подібні до визначення: опис, характеристика, відмінність, пояснення, порівняння.

Спеціальні методи досліджень.

Основні види соціологічного дослідження: розвідувальне (зондажне), описове, аналітичне. Форми проведення анкетування: очне, заочне, індивідуальне, групове, масове, опосередковане, спеціалізоване. Програма соціологічного дослідження. Завдання соціологічного дослідження. Фотографія як метод отримання інформації.

Тема 4. Інформаційне забезпечення наукових досліджень

Класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень.

Інформація, повідослення, носії інформації. Економічна інформація. Інформаційне забезпечення. Професійно-інформаційна комунікація. Пізнавальність інформації. Зміст інформаційного забезпечення.

Національна система науково-технічної інформації. Закон України „Про інформацію”. Науково-технічна інформація. Науково-інформаційна діяльність. Інформаційні ресурси НТІ, довідково-інформаційний фонд, довідково-пошуковий апарат. Інформаційні ресурси спільного користування, аналітико-синтетична обробка НТІ, інформаційний ринок.

Основні завдання національної системи НТІ.

Види, джерела інформації та режим доступу до неї. Основні види інформації.

Документ: первинний, вторинний.

Режим доступу до інформації. Право власності на інформацію. Інформаційна продукція. Інформаційна послуга. Економічна інформація в документах.

Основні види видань встановлені державним стандартом.

Тема 5. Раціональна організація праці в процесі наукового дослідження

Основи наукової організації дослідного процесу. Науково-дослідний процес. Основні принципи організації науково-дослідного процесу. Спеціалізація і кооперування, пропорційність, паралельність, прямоточність, безперервність, ритмічність.

Організація інтелектуальної підготовки науково-дослідного процесу: на дослідній, технологічній та організаційній фазах.

Наукова організація праці. Нормування праці науковців. Організація обслуговування науково-дослідного процесу.

Особливості творчої праці у дослідницькій діяльності.

Організація та її планування в наукових дослідженнях.

Розробка і застосування планів в НОП у дослідницькій діяльності.

Раціональний трудовий режим дослідника та організація робочого місця.

Тема 6. Ефективність науково-дослідних робіт: критерії та проблеми оцінки

Особливості та проблеми оцінки ефективності НДР.

Ефективності НДР: економічна, науково-технічна, соціальна. Репрезентативність. Адитивність. Однозначність. Зіставленість. Контрольованість. Види економічної ефективності: попередня, очікувана, фактична. Коефіцієнт економічної ефективності НДР.

Резерви та шляхи підвищення ефективності НДР.

Тема 7. Наукові та науково-педагогічні кадри

Кваліфікація наукових та науково-педагогічних кадрів. Вчені ступені: кандидат наук, доктор наук. Вчені звання: асистент, молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник, доцент, професор. Вищі академічні звання: Член-кореспондент, Академік.

Форми підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів.

Наукові заклади України: НАН України, галузеві академії міністерств, галузеві і промислові інститути, вищі навчальні заклади.

Тема 8. Загальні вимоги та правила оформлення НДР

Структура науково-дослідної роботи: титульний лист, список виконавців, реферат, зміст, перелік умовних позначень, символів, одиниць та термінів; вступ; основна частина; висновки та пропозиції; перелік використаних літературних джерел; додатки.

Вимоги до реферату.

Загальні вимоги до оформлення звіту з науково-дослідної роботи.

Правила оформлення.

Рецензування науково-дослідних робіт.

Доповідь про роботу. Підготовка доповіді та тез доповіді про виконану НДР.

Підготовка наукових матеріалів до друку.

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ПРО НАУКУ ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ. НАУКА ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ.

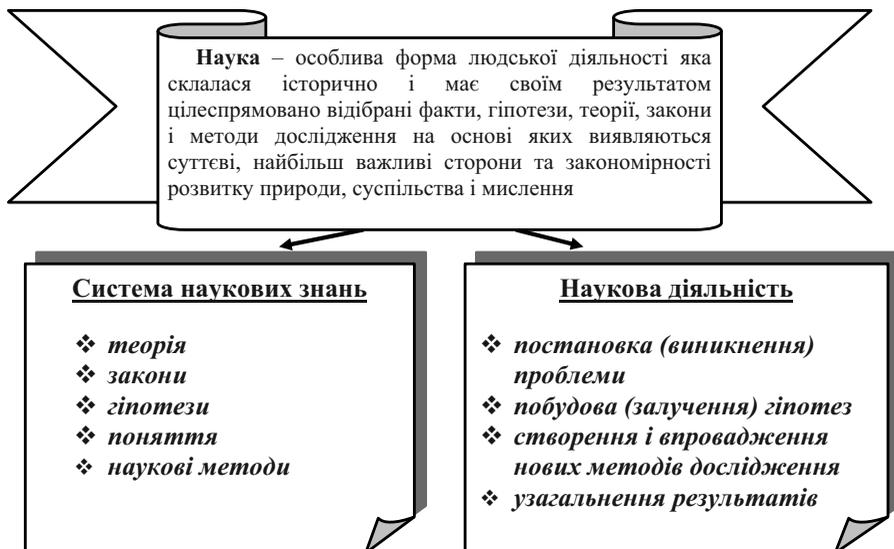
План:

1. Поняття про науку, її сутність, цілі та функції.
2. Виникнення науки та її еволюція.
3. Теоретичні та методологічні принципи науки.
4. Наука як система знань. Основні види та ознаки наукового дослідження.

📖 Література: 3, 4, 10, 15, 16

📞 **Міні лексикон:** *Наука, система наукових знань, наукова діяльність, теорія, наукова ідея, принцип, категорія, методологія, гіпотеза, аналіз, синтез, експеримент, об'єкт дослідження, метод дослідження.*

1. Поняття про науку, її сутність, цілі та функції

Основний продукт наука отримує лише по завершенні науково-дослідницького циклу *у вигляді законів і теорій*

Головна мета науки –
отримання нових знань і використання їх у
практичному освоєнні світу

Функції науки - призначення, роль наукового пізнання. Виділяють описову, прогностичну, проєктивно-конструкторську (технологічну) і інші функції.

2. Виникнення науки та її еволюція

Перший етап НАУКА АНТИЧНОГО СВІТУ

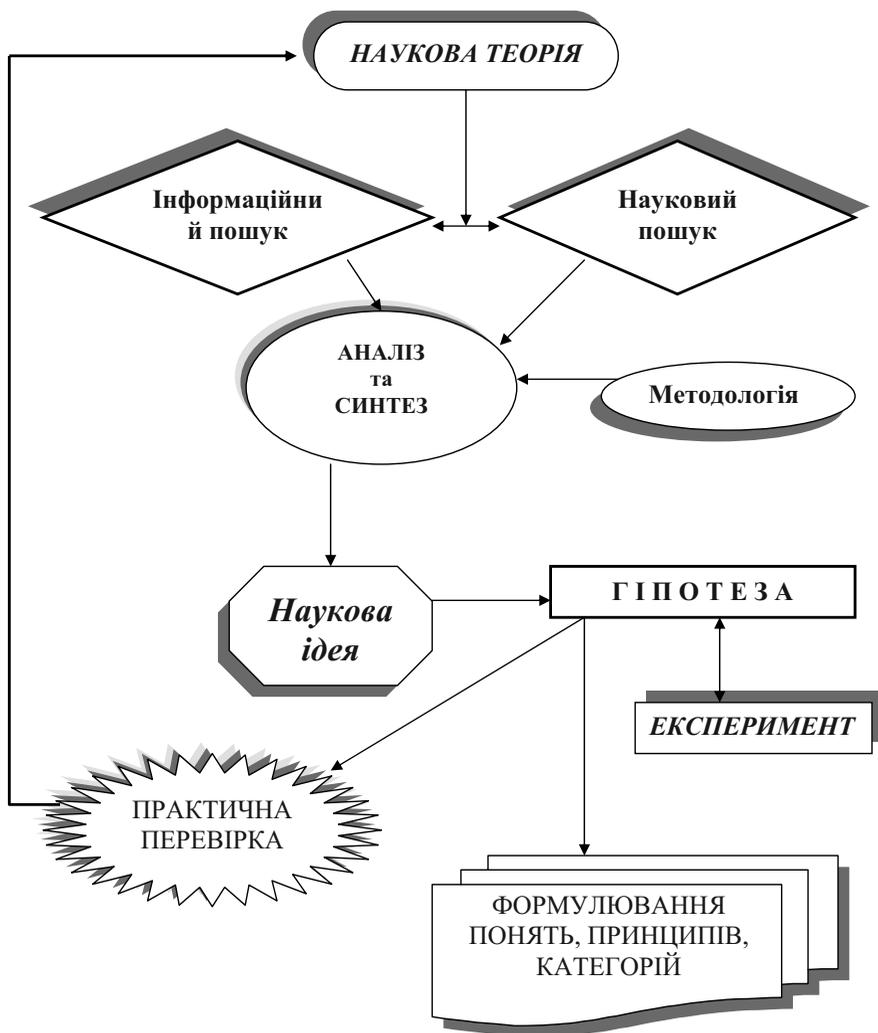
- ✓ першооснови хімії
- ✓ основи математики
- ✓ астрологія
- ✓ астрономія
- ✓ логіка і психологія
- ✓ зоологія і ботаніка
- ✓ мінералогія і географія
- ✓ естетика і політика та ін.

Другий етап ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ НАУКИ

- ✓ фізико-математичні
- ✓ біосистеми та медицина
- ✓ технології та виробництво
- ✓ економіка та ін.

Третій етап СИСТЕМА НАУКОВИХ ЗНАНЬ (СТВОРЕННЯ НАУКОВИХ ШКІЛ)

ШЛЯХ СТВОРЕННЯ НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ

ТЕОРІЯ	узагальнення предметно-практичної діяльності людей, яке створює систему, де визначальному елементу субординаційно підпорядковані всі інші, що пояснюють виникнення, взаємо-зв'язки, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження.
НАУКОВА ІДЕЯ	якісний стрибок думки, який є новим поясненням або змінює уявлення про певні факти чи явища
ПРИНЦИП	головне, вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань
КАТЕГОРІЯ	найбільш загальні, фундаментальні поняття, які відбивають найбільш суттєві, всезагальні властивості явищ дійсності і пізнання
МЕТОДОЛОГІЯ	філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання і духовної творчості, синтез природно-наукових і філософських знань
ГІПОТЕЗА	науково обгрунтоване припущення, яке висувається для пояснення будь-якого процесу у первинному формулюванні, але після перевірки може виявитися істинним або хибним
ЕКСПЕРИМЕНТ	найбільш загальний емпіричний метод пізнання, який не лише включає спостереження і вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження, виявляє вплив одного фактора на інший

4. Наука як система знань. Основні види та ознаки науки.

Розвиток науки йде від збирання фактів, їх вивчення і систематизації, узагальнення зв'язаної, логічно стрункої системи наукових знань, яка дозволяє пояснити відомі факти і передбачати нові.

- ❖ **ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ** – може бути об'єкт матеріального світу, явище, їх якості, зв'язок між явищами та якостями тощо, на які направлено дослідження.
- ❖ **ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ** – це методологічна характеристика дослідження; усе те, що знаходиться в межах об'єкту дослідження.
- ❖ **МЕТА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ** – досягнення основного результату на основі всебічного, достовірного вивчення об'єкта дослідження, його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблених в науці принципів і методів пізнання, а також впровадження їх у практику діяльності і отримання відповідного ефекту.

**Пізнавальні
завдання у
науковому
дослідженні**

Емпіричні

полягають у відборі і ретельному вивченні фактів

Теоретичні

відтворюється механізм явищ або процесів, що дає можливість пояснити встановлені факти

Логічні

вирішуються при побудові теорії і роботі гіпотези, коли мають задовольнятися логічні гносеологічні вимоги

? ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Визначить що включає “система наукових знань”.
2. Які основні продукти отримує наука?
3. Назвіть основні етапи еволюції науки та дайте їм характеристику.
4. Відтворіть шлях створення наукової теорії.
5. Дайте визначення поняттям: “теорія”, “наукова ідея”, “принцип”, “категорія”, “методологія”, “гіпотеза”, “експеримент”.
6. Що може бути об’єктом дослідження?
7. Які пізнавальні завдання вирішуються у процесі наукового дослідження?

ТЕМА 2.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ (НДР)

План:

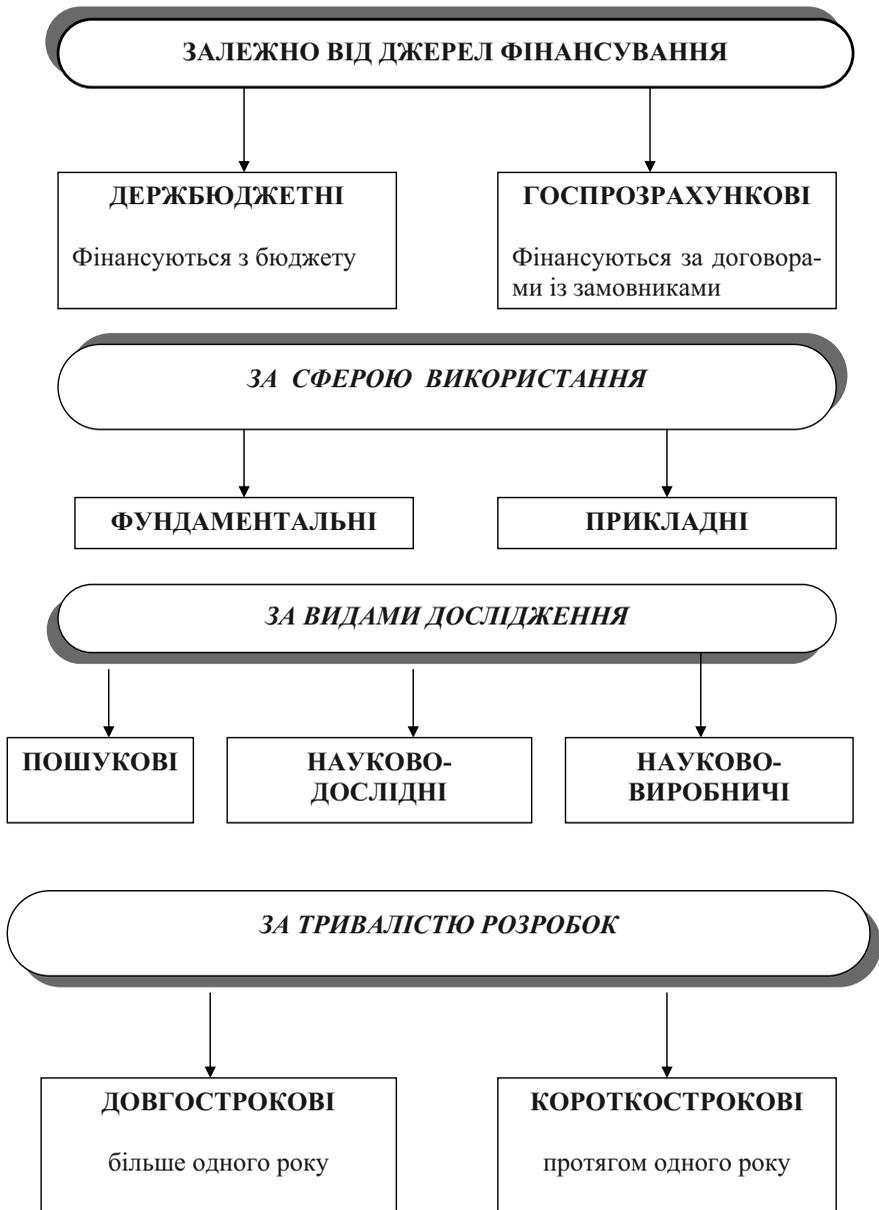
1. Поняття, особливості, цілі та завдання науково-дослідної роботи.
2. Вибір теми дослідження та розробка робочої гіпотези.
3. Основні форми науково-дослідної роботи.
4. Керівництво, планування та облік науково-дослідної роботи.

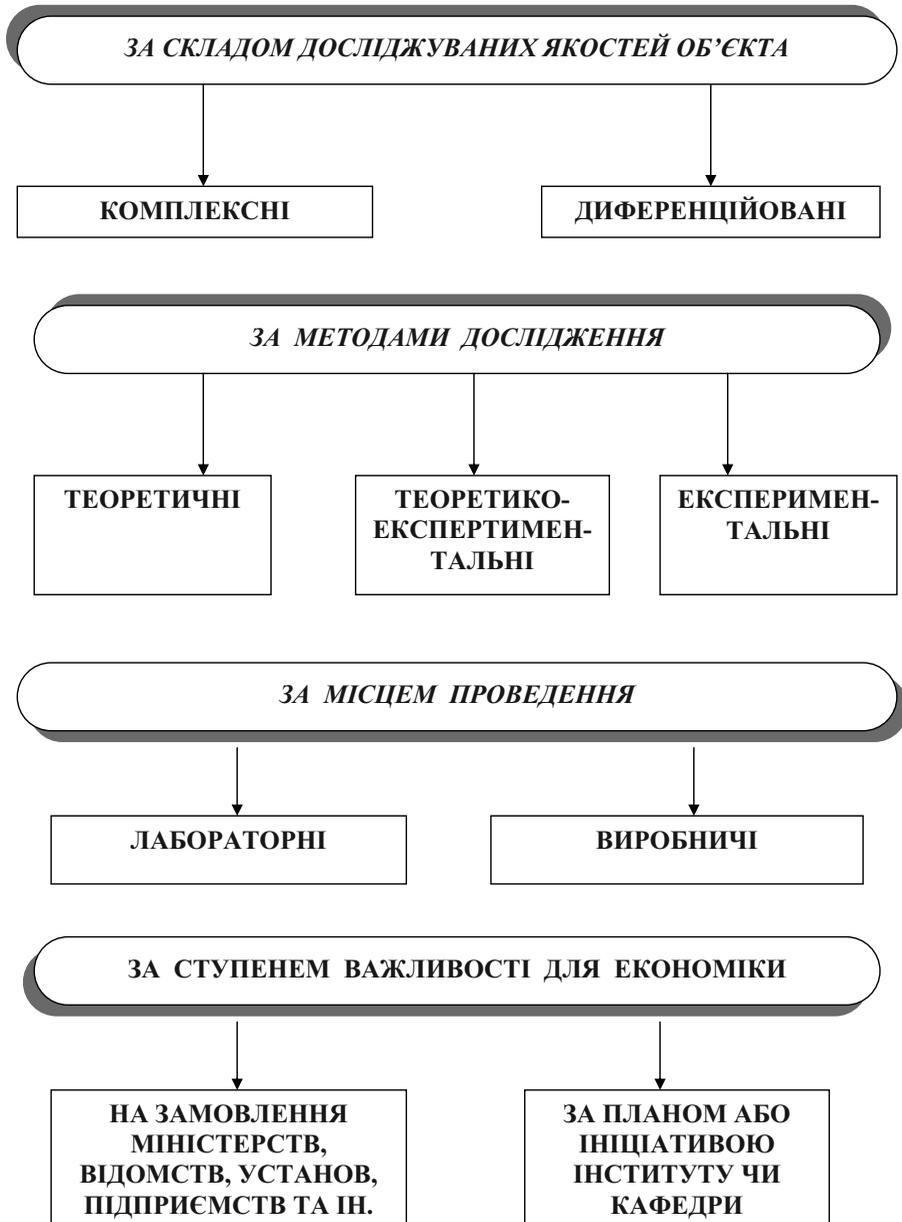
📖 Література: 3 – 6, 9, 11, 13, 16

📖 **Міні лексикон:** *Класифікація досліджень, теоретичні, експериментальні, актуальність теми, наукова новизна, техніко-економічне обґрунтування, факти, робоча гіпотеза, комплексна програма НДР.*

1. Поняття, особливості, цілі та завдання науково-дослідної роботи

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ґрунтується на використанні логічних і математичних методів та засобів пізнання і його результатом є встановлення нових залежностей, якостей закономірностей

ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ – це теоретичне дослідження, яке пов'язане одночасно з дослідною перевіркою виявлених якостей, залежностей та закономірностей у конкретних об'єктах

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ – дослідження, які проводяться в конкретних об'єктах з метою виявлення нових якостей, залежностей, закономірностей або перевірки висунутих раніше теоретичних положень

2. Вибір теми дослідження та розробка робочої гіпотези

НАУКОВИЙ НАПРЯМОК –
СФЕРА ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОГО КОЛЕКТИВУ, ЯКИЙ
УПРОДОВЖ ВІДПОВІДНОГО ЧАСУ РОЗВ'ЯЗУЄ ТУ ЧИ ІНШУ
ПРОБЛЕМУ

ТЕМА
НАУКОВЕ ЗАВДАННЯ, ЯКЕ ОХОПЛЮЄ ВИЗНАЧЕНУ
ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТЕМИ
(ОСНОВНІ РОЗДІЛИ)

I РОЗДІЛ – причина розробки теми, підгрунття для її виконання

II РОЗДІЛ - короткий літературний огляд з визначенням досягнутого рівня досліджень і отриманих результатів
Постановка невирішених питань, обґрунтування актуальності, значимості і важливості роботи

III РОЗДІЛ - висновок про доцільність і необхідність виконання науково-дослідної роботи

ЗБИРАННЯ ФАКТІВ – це одна з найважливіших складових частин наукового дослідження. Факти збираються відповідно до висунутої наукової проблеми, але самі собою вони не становлять основу наукового дослідження. На перших етапах дослідження факти потрібні для висування робочої гіпотези.

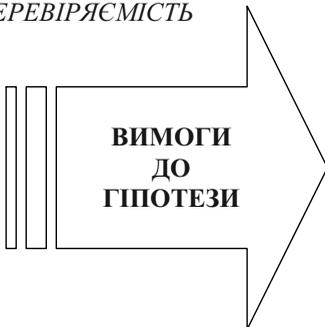
РОБОЧА ГІПОТЕЗА – ВИСЛОВЛЕНЕ ДОСЛІДНИКОМ ОБГРУНТОВАНЕ ПРИПУЩЕННЯ, ВІРОГІДНА ПРИЧИНА ВИНИКНЕННЯ ФАКТІВ, ЯКІ СПОСТЕРІГАЮТЬСЯ

Гіпотезою є лише таке припущення, яке не суперечить усім науково встановленим припущенням і законам у даній галузі науки

Вірогідність істинності висловленого припущення може і має бути обгрунтована

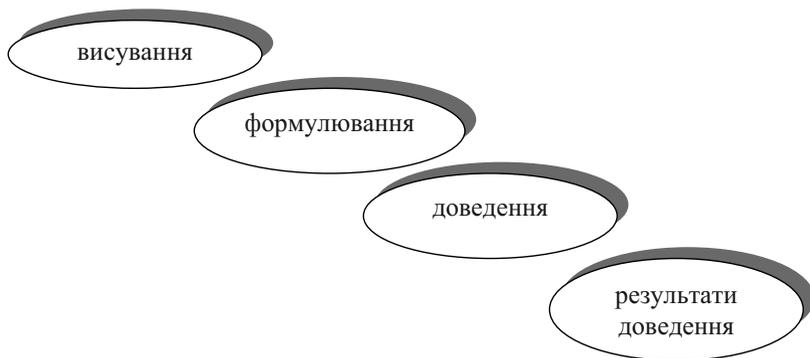
Головне завдання гіпотези – розробити такі об'єктивні зв'язки і співвідношення, що є визначальними для явища, що вивчається

ПЕРЕВІРЯЄМІСТЬ

- ✓ ПРОГНОЗОВАНІСТЬ
- ✓ СПІЛЬНІСТЬ ДЛЯ ЯВИЩ
ОДНОГО КЛАСУ
- ✓ ЛОГІЧНА НЕСУПЕРЕЧЛИВІСТЬ

Процес розвитку гіпотези проходить чотири стадії:

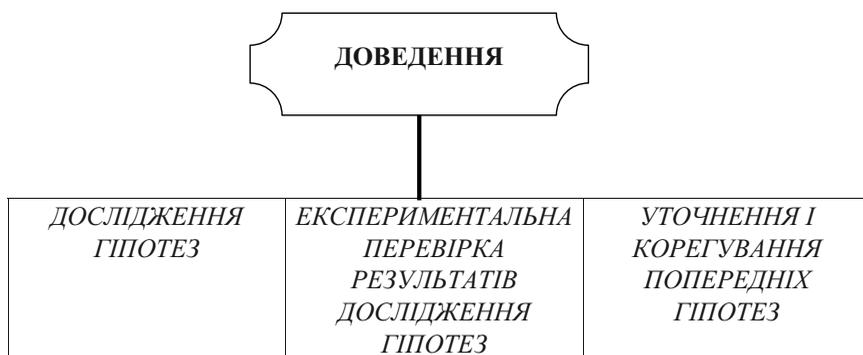
➤ *Висування гіпотез – вивчення об’єкта дослідження* нагромадженням теоретичних і емпіричних знань і обґрунтуванням на їх основі припущення про можливість одержання нових знань про нього

- **Формулювання гіпотез** – визначення методів дослідження і системи доказів

- **Доведення гіпотез** у процесі дослідження і експериментування, їх уточнення і коригування.

- **Результати доведення гіпотез** – доповнюється новими припущеннями або відкидається, змінюється новими гіпотезами або перетворюється у достовірне знання

**РЕЗУЛЬТАТИ
ДОВЕДЕННЯ**

<i>ДОПОВНЕННЯ ПОПЕРЕДНЬО ВИСУНУТИХ ГПОТЕЗ</i>	<i>ВІДХИЛЕННЯ РАНІШЕ ВИСУНУТИХ ГПОТЕЗ</i>	<i>ВИСУВАННЯ НОВИХ ГПОТЕЗ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	<i>ОТРИМАННЯ НОВИХ ТЕОРЕТИЧНИХ АБО ЕМПІРИЧНИХ ЗНАНЬ</i>
---	---	--	---

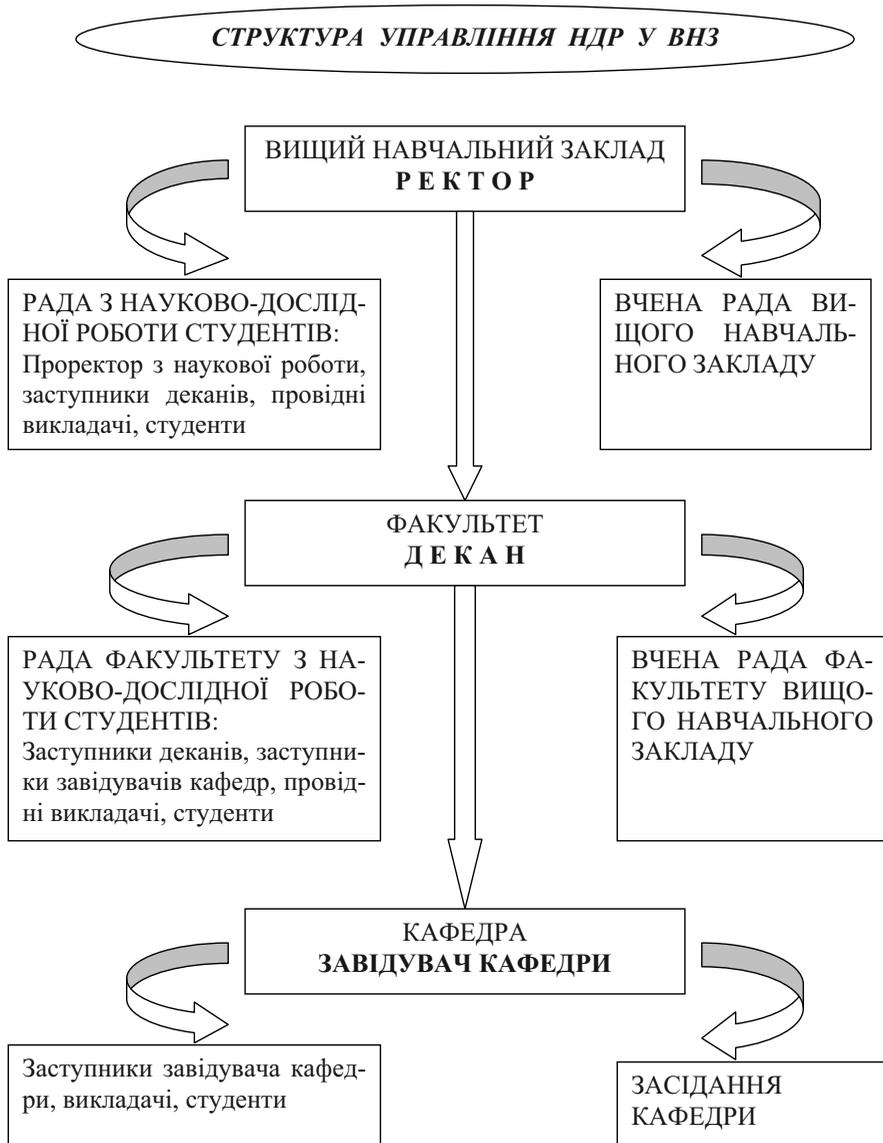
	ГПОТЕЗА ЧІТКО ФОРМУЛЮЄТЬСЯ У ПИСЬМОВІЙ ФОРМІ
---	---

ГПОТЕЗИ ВИНΙΚАЮТЬ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ НАУКИ І ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ У ДОСТОВІРНІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ ЛИШЕ ТОДІ, КОЛИ ПРАКТИКА ПІДТВЕРДЖУЄ ЇХ КОНКРЕТНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОБУТИМИ НА ОСНОВІ ЦІЄЇ СИСТЕМИ

3. Основні форми науково-дослідної роботи
(на прикладі вищого навчального закладу).

5. Керівництво, планування та облік науково-дослідної роботи (на прикладі вищого навчального закладу).

РАДА З НДР

- ❖ ПЛАНУЄ НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
- ❖ РОЗГЛЯДАЄ ТА ЗАТВЕРДЖУЄ ПЛАНИ З НДР ФАКУЛЬТЕТІВ ТА КАФЕДР
- ❖ ЗАСЛУХОВУЄ ТА ЗАТВЕРДЖУЄ ЗВІТИ ФАКУЛЬТЕТІВ ТА КАФЕДР
- ❖ ПРОЗРОБЛЯЄ ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ОРГАНІЗАЦІЇ НДР
- ❖ ОРГАНІЗУЄ І ЗАБЕЗПЕЧУЄ УЧАСТЬ У НАУКОВИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ, СЕМІНАРАХ, КОНКУРСАХ ТОЩО
- ❖ ВЕДЕ ОБЛІК І ЗВІТНІСТЬ З НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
- ❖ ПРОПАГАНДУЄ ДОСВІД НДР
- ❖ СПРИЯЄ ВПРОВАДЖЕННЮ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ РОЗРОБОК У ПРАКТИКУ

ПЛАНУВАННЯ НДР

**РОЗРОБКА
КОМПЛЕКСНОЇ
ПРОГРАМИ
НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
У ВНЗ**

- програма наукових досліджень факультету
- програма наукових досліджень кафедри
- індивідуальні плани викладачів
- індивідуальні плани студентів

**РЕЗУЛЬТАТИ
НАУКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАРАХОВУЮТЬСЯ**

- ✓ У викладачів – при конкурсному обранні, присвоєнні вчених звань та ін.
- ✓ У студентів – при вступу до магістратури, аспірантури

? ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. За якими ознаками класифікуються наукові дослідження?
2. Визначте розбіжності між теоретичними, теоретико-експериментальними та експериментальними дослідженнями.
3. Які основні критерії враховуються при виборі теми наукового дослідження?
4. Перелічіть основні розділи та їх зміст при підготовці техніко-економічного обґрунтування теми.
5. Висловіть основні вимоги до гіпотези.
6. Які стадії проходить процес розвитку гіпотези?
7. Визначіть форми науково-дослідної роботи.
8. Як відбувається процес планування НДР?

ТЕМА 3. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

План:

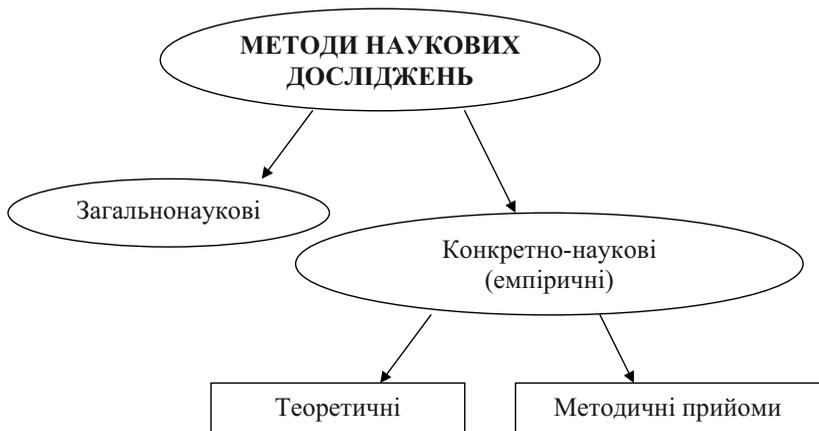
1. Поняття та класифікація методів дослідження.
2. Аксиоматизація знань та причинні зв'язки у методології наукових досліджень.
3. Спеціальні методи дослідження.

📖 Література: 3, 5 – 7, 15 – 16

📞 **Міні лексикон:** *Метод дослідження, теоретичні методи, методичні прийоми, аксиоматизація, причинно-наслідкові зв'язки, спеціальні методи дослідження, соціологічне дослідження, анкетування.*

1. Поняття та класифікація методів дослідження

МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ – прийом або сукупність прийомів, які використовуються для досягнення цілей, тобто отримання нових знань чи їх поглиблення

АНАЛІЗ

метод дослідження, який включає в себе вивчення предмета за допомогою мисленого або практичного розчленування його на складові елементи (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення)

СИНТЕЗ

(від грец. *synthesis* – поєднання, з'єднання, складання) – метод вивчення об'єкта у його цілості, у єдиному і взаємному зв'язку його частин

ІНДУКЦІЯ

(від лат. *induction* – наведення, побудження) – метод дослідження, при якому загальний висновок про ознаки множини елементів виводиться на основі вивчення цих ознак у частині елементів однієї множини

ДЕДУКЦІЯ

(від лат. *deduction* – виведення) – метод логічного висновку від загального до окремого, тобто спочатку досліджуються стан об'єкта в цілому, а потім його складових елементів

АНАЛОГІЯ

метод наукового дослідження завдяки якому досягається пізнання одних предметів і явищ на основі їх подібності з іншими

МОДЕЛЮВАННЯ

метод наукового пізнання, що ґрунтується на заміні предмета або явища, які вивчаються на їх аналог, модель, що містить істотні риси оригіналу

АБСТРАГУВАННЯ

(від лат. *abstrahere* – відволікати) – метод відволікання, який дає змогу переходити від конкретних питань до загальних понять і законів розвитку

КОНКРЕТИЗАЦІЯ

(від лат. *concretus* – густий, твердий) – метод дослідження предметів у всій різнобічності їх, у якісній багатосторонності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів

**СИСТЕМНИЙ
АНАЛІЗ**

вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему. У наукових дослідженнях він передбачає оцінку поведінки об'єкта як системи з усіма факторами, які впливають на його функціонування

ФОРМАЛІЗАЦІЯ (від лат. *formula* – форма, певне правило) – метод дослідження об’єктів, подання їх елементів у вигляді спеціальної символіки

ГІПОТЕТИЧНИЙ МЕТОД (від грец. *hipotheticos* – побудований на гіпотезі) ґрунтується на гіпотезі, науковому припущенні, висунутому для пояснення будь-якого явища, яке потребує перевірки та теоретичного обґрунтування, щоб стати достовірною науковою теорією

АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД передбачає використання аксіом, що є доведеними науковими знаннями, які застосовуються у наукових дослідженнях у вигляді відправних початкових положень для обґрунтування нової ідеї

СТВОРЕННЯ ТЕОРІЙ узагальнення результатів дослідження, знаходження загальних закономірностей у поведінці об’єктів, що вивчаються, а також поширення результатів дослідження на інші об’єкти і явища, які сприяють підвищенню надійності проведеного експериментального дослідження

СПОСТЕРЕЖЕННЯ → апробація обґрунтування висунутих гіпотез або проміжних результатів дослідження з використанням аксіоматизованих знань про об'єкт, а також практики його функціонування

ЕКСПЕРИМЕНТ → (від лат. *experimentum* – проба, дослід) – науково поставлений дослід відповідно до мети дослідження для перевірки результатів теоретичних досліджень

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ → методичні прийоми реалізації результатів наукового дослідження у практичну діяльність людей (удосконалення технологічного процесу виробництва продукції, менеджменту, маркетингової діяльності та ін.)

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ І КОНКРЕТНО-НАУКОВІ (ЕМПІРИЧНІ) МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ, СПРЯМОВАНОМУ НА ВСЕБІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ДОСЛІДЖУВАНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЯВИЩ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ДОСТОВІРНИХ ЗНАНЬ ПРО НИХ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАУКИ ЯК РУШІЙНОЇ СИЛИ СУСПІЛЬСТВА

2. Аксиоматизація знань та причинні зв'язки у методології наукових досліджень

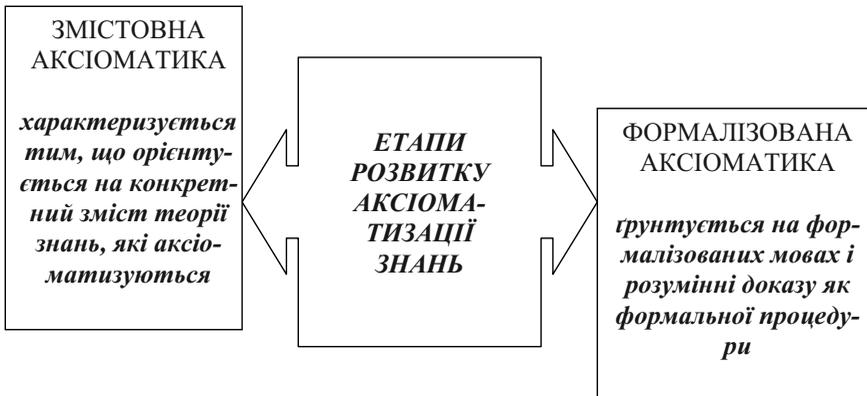
- Аксиоматизація знань має поширення в теоретичних розділах природничих наук (біології, квантової механіки та ін.). Вона включає в себе ряд понять (аксіом) наукової теорії, які використовуються для визначення інших понять цієї теорії.
- Це так звані фундаментальні поняття цієї теорії, значення яких відомі і не потребують визначення.

У дедуктивних теоріях вони називаються
ПЕРВИННИМИ ПОНЯТТЯМИ ТЕОРІЇ

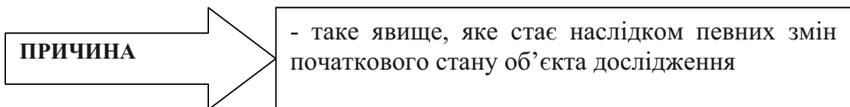
- ✓ Аксіоми і первинні поняття утворюють **БАЗИС** теорії.

- ❖ При аксіоматизації знань складається залежність первинних понять (аксіом) і тверджень від інших, що стає принципом побудови теорії.

На відміну від аксіоматичних знань, які підтверджені наукою і практикою, знання, істинність яких необхідно довести дослідженням, називають **ТЕОРЕМАМИ**

- ❖ Аксіоматизація знань, а відтак і достовірність наукової теорії, залежать від виявлення причинних зв'язків явищ у методології наукових досліджень

ЗА ЧАСОМ ПРИЧИНА ЗАВЖДИ ПЕРЕДУЄ НАСЛІДКУ, А НАСЛІДОК НАСТАЄ В РЕЗУЛЬТАТІ ДІЇ ПЕВНИХ ПРИЧИН

МЕТОДИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У ПРОЦЕСІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ

МЕТОД ПОДІБНОСТІ

ґрунтується на висновках про подібність порівнюваних причин або наслідків. Цей метод застосовується у наукових дослідженнях у випадках, коли необхідно визначити причину будь-якого явища, що виникає за різних умов, але при наявності спільних для всіх явищ обставин. Якщо для двох або більше випадків досліджуваного явища спільна лише одна обставина, то ця обставина і є причиною цього явища

МЕТОД РОЗРІЗНЕННЯ

застосовується тоді, коли досліджуване явище у одних випадках настає (присутнє), а у інших подібних умовах не настає (відсутнє). Тому всі досліджувані обставини при використанні цього методу ґрунтуються лише навколо двох випадків: перший – коли досліджуване явище настає та другий – досліджуване явище не настає. Якщо випадок у якому досліджуване явище настає, і випадок, у якому це явище не настає, у всьому подібні, за винятком однієї обставини, то це єдина обставина, в чому вони відрізняються між собою, і є причиною досліджуваного явища

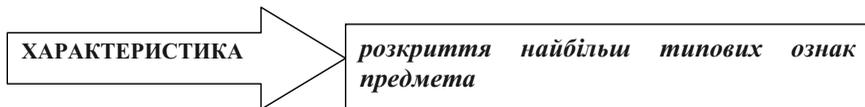
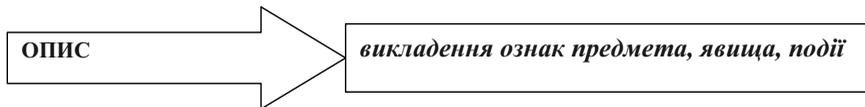
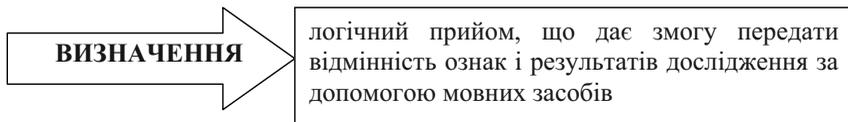
МЕТОД СУПУТНИХ ЗМІН

застосовується у дослідженнях у тих випадках, коли існує тісний внутрішній зв'язок причин і наслідків, де вони однозначно пов'язані між собою. Якщо виникнення або зміна попереднього явища щоразу викликає виникнення або зміну іншого, супутнього йому явища, то перше з них і є причиною другого явища

МЕТОД ЗАЛИШКІВ

застосовується в разі дослідження складного комплексу попередніх обставин, де одна частина компонентів цього комплексу вже вивчена, а інша підлягає вивченню. Якщо встановлено, що причиною частини складного досліджуваного явища не служать відомі попередні обставини, крім однієї з них, то можна припустити, що ця обставина і є причиною частини досліджуваного явища

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ОБ'ЄКТІВ У МЕТОДОЛОГІЇ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИСТУПАЮТЬ У ВИГЛЯДІ
ВИЗНАЧЕННЯ

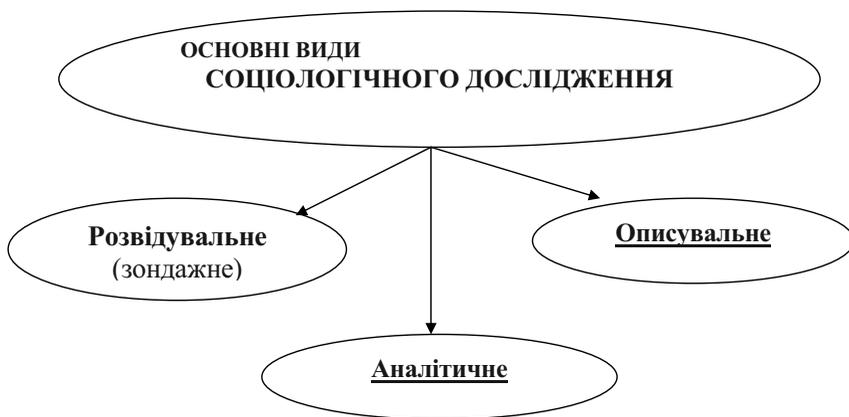
ЗНАЧЕННЯ ВИЗНАЧЕНЬ ПОЛЯГАЄ, З ОДНОГО БОКУ, В ТОМУ, ЩО В НИХ ПІДСУМОВУЄТЬСЯ ГОЛОВНЕ В НАШИХ ЗНАННЯХ ПРО ДОСЛІДЖУВАННІ ОБ'ЄКТИ, А З ІНШОГО – В ТОМУ, ЩО ВОНИ Є ОСНОВОЮ ДЛЯ ПОДВЛЬШОГО РОЗВИТКУ НАШИХ ЗНАНЬ

3. Спеціальні методи дослідження

Основними напрямками соціологічних досліджень є: вивчення соціальних проблем і розвитку трудових колективів, взаємовідносин у трудових колективах і їх вплив на ефективність роботи систем, соціальні проблеми побуту, культури, освіти працівників, соціальні аспекти особистості і виховання кадрів, психологічний клімат трудових колективів і фактори, які на нього впливають, та ін.

ПІД ПЕРВИННОЮ СОЦІОЛОГІЧНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ прийнято розуміти отримані під час соціологічного дослідження в різних формах неузагальнені відомості, наприклад, відповіді респондентів на запитання анкети, інтерв'ю, записи дослідника в картках спостереження, аналіз документів тощо, які підлягають обробці та узагальненню

РОЗВІДУВАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ це найпростіший вид конкретно-соціологічного аналізу, оскільки вирішує дуже обмежене за своїм змістом завдання

ОПИСОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ це більш складний вид конкретно-соціологічного аналізу. За своєю метою і завданням воно передбачає отримання емпіричних відомостей, які дають відносно цілісне уявлення про явище, що вивчається, його структурні елементи

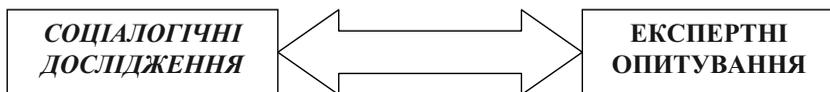
АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ це найбільш поглиблений вид соціологічного аналізу, який ставить за мету не лише описання структурних елементів явища, що вивчається, а й з'ясування причин, які зумовлюють характер, поширеність, гостроту та інші притаманні йому риси

ОСНОВНИМИ РІЗНОВИДАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ Є АНКЕТУВАННЯ ТА ІНТЕРВ'ЮВАННЯ

УЧАСНИКІВ МАСОВИХ ОПИТУВАНЬ У ПРИКЛАДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ПРИЙНЯТО НАЗИВАТИ **РЕСПОНДЕНТАМИ** (від лат. respondeo — відповідати)

ПІДГОТОВКА ДО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДБАЧАЄ РОЗРОБКУ:

- ✓ ПРОГРАМИ,
- ✓ РОБОЧОГО ПЛАНУ,
- ✓ ДОПОМІЖНИХ ДОКУМЕНТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.

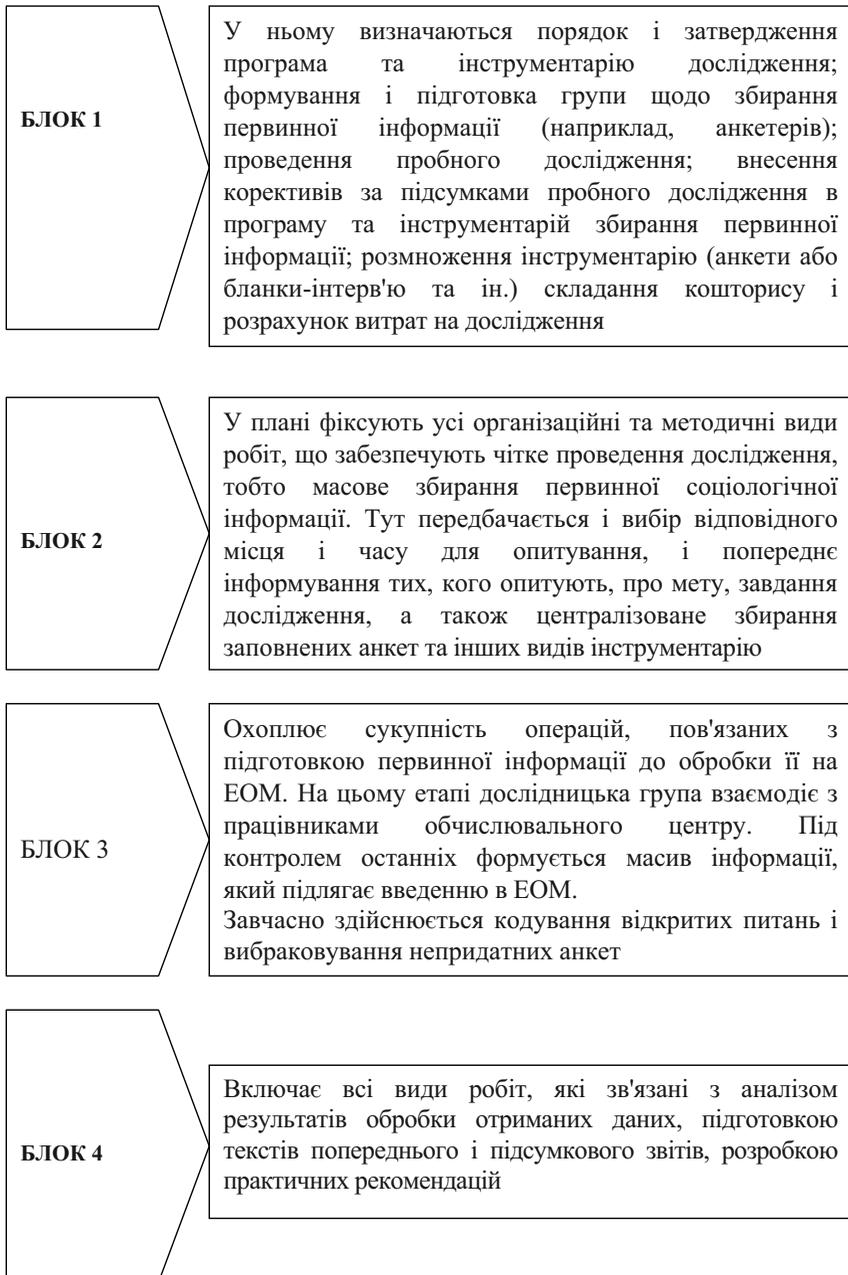
ПРОГРАМА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

містить всебічні теоретичні обґрунтування методологічних підходів і методичних прийомів вивчення певного явища або процесу

**ЗАВДАННЯМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ В ПІДПРИЄМСТВАХ МОЖЕ
БУТИ:**

- ✓ вивчення стану психологічного клімату в трудових колективах і його впливу на виконання виробничих завдань;
- ✓ впливу рівня кваліфікації працівників на їх продуктивність праці;
- ✓ вплив умов праці, побуту та дозвілля на виконання виробничих завдань;
- ✓ стану та впливу трудової дисципліни та особистого прикладу керівника на об'єднання трудових колективів;
- ✓ ролі обміну передовим досвідом роботи у впровадженні нових технологій;
- ✓ вплив між особистісних відносин у колективі на характер морально-психологічного клімату в ньому та ін.

СТРУКТУРНИМИ КОМПОНЕНТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИСТУПАЮТЬ ЙОГО ЕТАПИ І РІЗНІ ЗА ВИДАМИ І ФОРМОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ПРОЦЕДУРИ ТА ОПЕРАЦІЇ (ПОСЛІДОВНІ БЛОКИ)

❖ *У дослідженні проблем у підприємстві важливим методом для отримання відповідної інформації є фотографія.*

**ФОТОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ
МАЄ ТАКІ РІЗНОВИДИ:**

- фотографія робочого дня,
- робочого часу,
- використання обладнання,
- виробничого процесу,
- маршрутна фотографія
- самофотографія.

? ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які методи використовуються при проведенні наукових досліджень?
2. Дайте визначення поняттям: “аналіз”, “синтез”, “індукція”, “дедукція”, “аналогія”, “моделювання”, “абстрагування”, “конкретизація”, “системний аналіз”.
3. Чим відрізняються загальнонаукові методи досліджень від емпіричних?
4. Визначить етапи розвитку аксіоматизації знань.
5. Які спеціальні методи використовуються у наукових дослідженнях?
6. Які види соціологічного дослідження Ви знаєте? Дайте їм характеристику.
7. Які дії передують проведенню соціологічного дослідження?
8. Чим відрізняються фотографія робочого часу працівника від фотографії виробничого процесу?

ТЕМА 4. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

1. Класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень.
2. Національна система науково-технічної інформації.
3. Види, джерела інформації та режим доступу до неї.
4. Економічна інформація в документах.

Література: 1, 2, 8, 12, 16

Міні лексикон: *Інформація, наукова інформація, інформаційна діяльність, документ, режим доступу до інформації, право власності на інформацію, основні види видань, система бібліографічних ресурсів, інформаційно-пошукова система.*

1. Класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень

ІНФОРМАЦІЯ – це відомості про події, процеси, які відбуваються у господарській діяльності людей, природі, суспільстві.

ПОВІДОМЛЕННЯ

форма подання інформації

**НОСІЙ
ІНФОРМАЦІЇ**

форма подання інформації, що полягає у зміні будь-якої величини (сигнала)

ЕКОНОМІЧНА ІНФОРМАЦІЯ – це сукупність відомостей, які характеризують виробничу і фінансово-господарську діяльність

- ❖ **ПРОФЕСІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНА КОМУНІКАЦІЯ**
ГРУНТУЄТЬСЯ НА КОНТАКТАХ ПРАЦІВНИКІВ, ЗАЙНЯТИХ У НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ПРОЦЕСІ

РОБОЧА

Між членами підрозділу при здійсненні наукових досліджень

**ІНФОРМАЦІЙНА
ПРЯМА**

дослідження інформації про стан досліджуваних об'єктів та поведінки їх динамічних процесах виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств

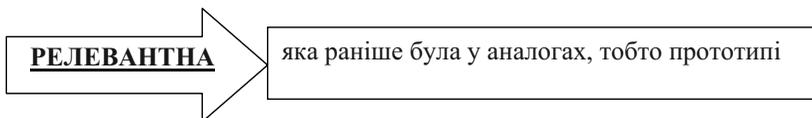
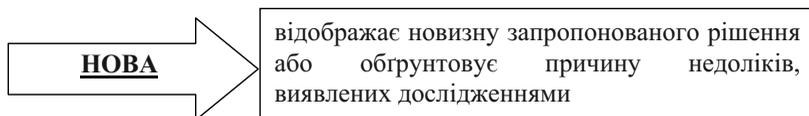
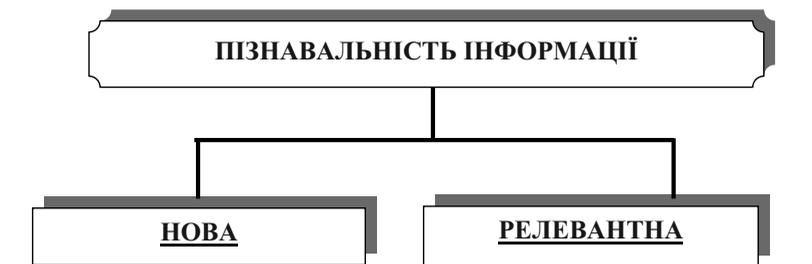
**ІНФОРМАЦІЙНА
НЕПРЯМА**

вивчення нормативно-правових актів, які регулюють поведінку досліджуваних об'єктів, методичних вказівок та інструкцій щодо виконання науково-дослідних процедур, службове листування тощо

**ІНФОРМАЦІЙНА
ОПОСЕРЕДКОВА
НІСТЬ**

вивчення даних про виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств однієї галузі і зіставлення їх з даними досліджуваного підприємства, спеціальної літератури, а також інформації радіо, телебачення і кіно

ІНФОРМАТИКА – НАУКА, ЯКА ВИВЧАЄ БУДОВУ І ЗАГАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ІНФОРМАЦІЇ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ЇЇ СТВОРЕННЯ, ПЕРЕТВОРЕННЯ, ПЕРЕДАВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ У РІЗНИХ СФЕРАХ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

ФАКТОГРАФІЧНЕ

сукупність даних економічного характеру про факти (операції), які дійсно відбулися у виробничій і фінансово-господарській діяльності, відображені у первинних документах, облікових регістрах бухгалтерського, статистичного і оперативного обліку, а також у звітності про діяльність підприємства, корпорації

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО-ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРЯМОВАНА НА ВСЕБІЧНЕ ІНФОРМУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ, ЗАЙНЯТИХ У НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ПРОЦЕСІ, ПРО СТАН І ЗМІНИ У ФУНКЦІОНУВАННІ ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ ДОСЛІДЖУЮТЬСЯ

2. Національна система науково-технічної інформації

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ — це організаційно-правова структура, за допомогою якої формується державна інформаційна політика, а також здійснюється координація робіт щодо створення, користування, зберігання та поширення національних ресурсів науково-технічної інформації з урахуванням інтересів національної безпеки

Згідно з законом України "ПРО ІНФОРМАЦІЮ", основними принципами інформаційних відносин є:

- ✓ гарантованість права на інформацію;
- ✓ доступність інформації та свобода її обміну;
- ✓ об'єктивність, вірогідність інформації;
- ✓ повнота і точність інформації;
- ✓ законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

формування на основі вітчизняних і зарубіжних джерел довідково-інформаційних фондів, включаючи бази і банки даних, та інформаційне забезпечення юридичних і фізичних осіб; одержання, обробка, зберігання, поширення і використання інформації, отриманої в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності юридичних і фізичних осіб

організація надходження до України, обробка, зберігання і поширення зарубіжної науково-технічної інформації на підставі вивчення світового інформаційного ринку

підготовка аналітичних матеріалів, необхідних для прийняття державними органами, органами місцевого і регіонального самоврядування рішень з питань науково-технічного, економічного і соціального розвитку країни; аналітико-синтетична обробка першоджерел науково-технічної та економічної інформації, створення на цій основі і поширення інформаційної продукції та послуг

розроблення і впровадження сучасних технологій в науково-інформаційну діяльність

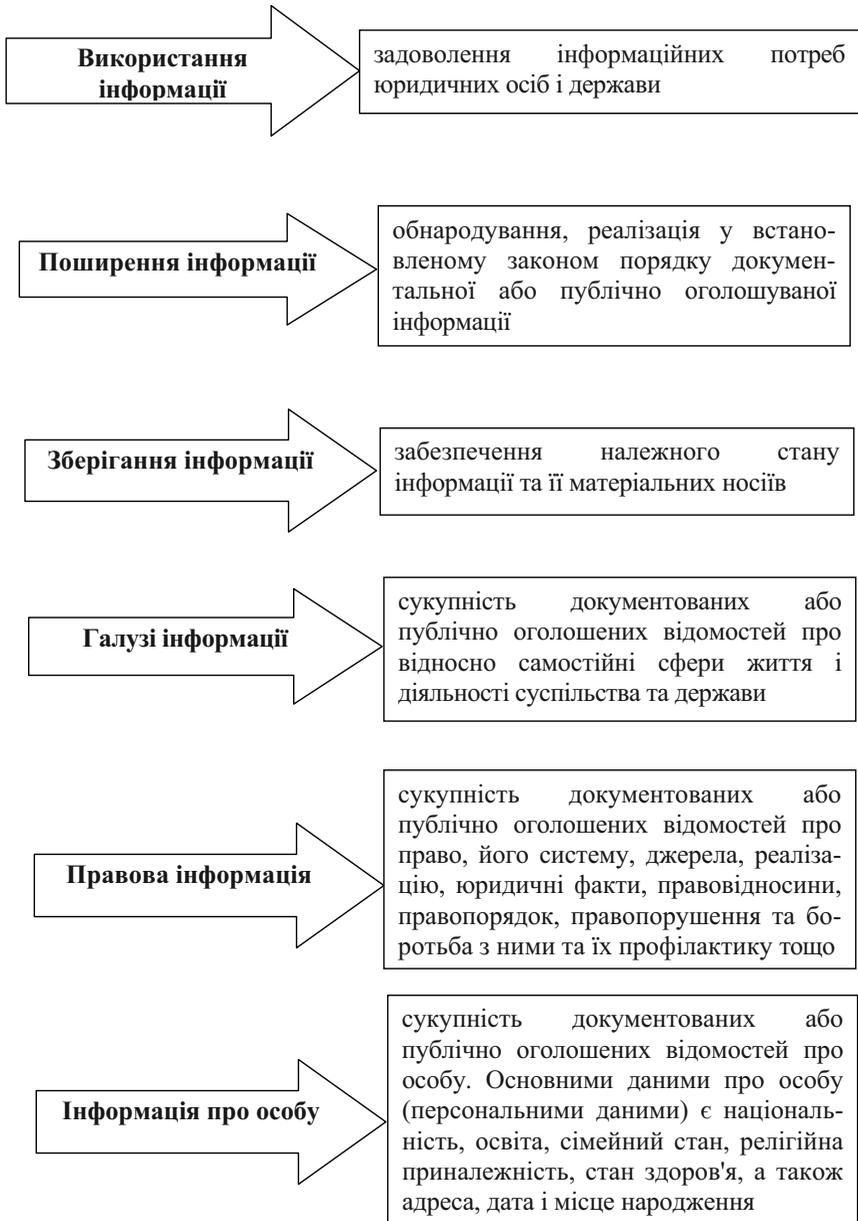
організація пропаганди і сприяння широкому використанню досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду

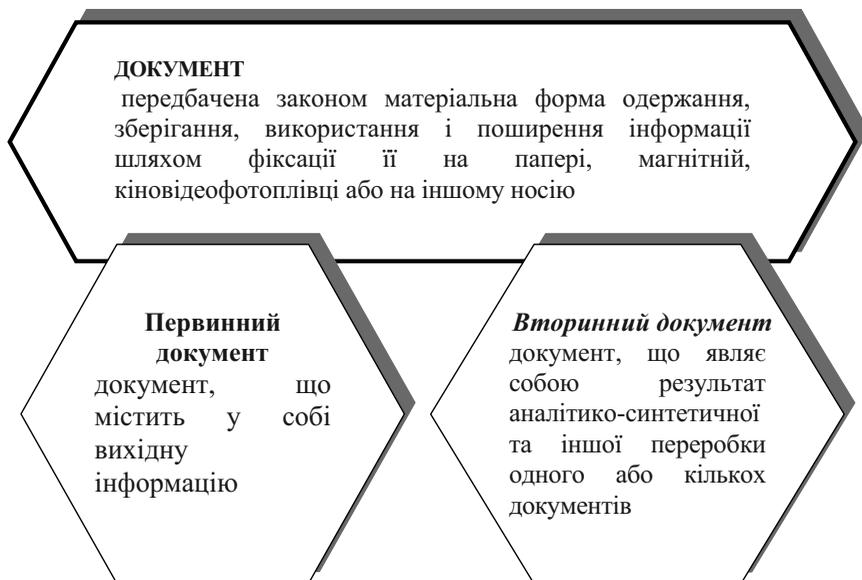
створення загальнодоступної мережі бібліотек, інформаційних центрів громадського користування як бази для освіти, виробництва та наукових досліджень, системи реалізації прав громадян на культурний і фаховий розвиток

3. Види, джерела інформації та режим доступу до неї

ЗАКОН “ПРО ІНФОРМАЦІЮ” ВИЗНАЧАЄ ОСНОВНІ ВИДИ ІНФОРМАЦІЇ, ДЖЕРЕЛА ТА РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО НЕЇ

 ДЕРЖАВА ЗДІЙСНЮЄ КОНТРОЛЬ ЗА РЕЖИМОМ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОДЕРЖАННЯ ВІДКРИТОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ЗАКОНОДАВСТВОМ

ДОСТУП ДО ВІДКРИТОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ ШЛЯХОМ

- систематичної публікації її в офіційних друкованих виданнях (булетенях, збірниках);
- поширення її засобами масових комунікацій;
- безпосереднього її надання зацікавленим громадянам, державним органам та юридичним особам

ПЕРЕВАЖНИМ ПРАВОМ НА ОДЕРЖАННЯ ІНФОРМАЦІЇ КОРИСТУЮТЬСЯ ГРОМАДЯНИ, ЯКИМ ЦЯ ІНФОРМАЦІЯ НЕОБХІДНА ДЛЯ ВИКОНАННЯ СВОЇХ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ

Конфіденційна інформація

це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов

Таємна інформація

належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законами таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі

ВІДНЕСЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ДО КАТЕГОРІЇ ТАЄМНИХ ВІДОМОСТЕЙ, ЯКІ СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ, І ДОСТУП ДО НЕЇ ГРОМАДЯН ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ “ПРО ІНФОРМАЦІЮ”.

**ПРАВО ВЛАСНОСТІ
НА ІНФОРМАЦІЮ**

це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією

**ІНФОРМАЦІЙНА
ПРОДУКЦІЯ**

це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій

**ІНФОРМАЦІЙНА
ПОСЛУГА**

це здійснення у визначеній законами формі інформаційної діяльності щодо доведення інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб

3. Економічна інформація в документах.

Основні види видань встановлені державним стандартом

Монографія	наукове або науково-популярне книжкове видання, яке містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми і належить одному або кільком авторам
Автореферат дисертації	наукове видання у вигляді брошури, яка містить складений автором реферат проведеного ним дослідження, що подається на здобуття вченого ступеня
Препринт	наукове видання, що вміщує матеріали попереднього характеру, опубліковані до виходу у світ видання, в якому вони будуть вміщені

<i>Тези доповідей</i>	науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, реферати доповідей і повідомлень)
<i>Матеріали конференцій, симпозіумів</i>	неперіодичний збірник, що містить підсумки конференції (доповіді, рекомендації, рішення)
<i>Збірник наукових праць</i>	збірник, який містить дослідницькі матеріали наукових установ, навчальних закладів або товариств
<i>Словник</i>	довідкове видання, що містить впорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), наділених довідковими даними, що їх стосуються
<i>Енциклопедія</i>	довідкове видання, яке вміщує в узагальненому вигляді основні відомості з однієї або всіх галузей знань і практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розміщених в алфавітному або систематичному порядку
<i>Термінологічний словник</i>	словник, який містить терміни якої-небудь галузі знання або теми та їх визначення
<i>Інформаційний листок</i>	реферативне неперіодичне видання, у якому містяться відомості про передовий досвід
<i>Реферативний збірник</i>	періодичне видання або таке, що продовжується. Виходить у вигляді збірника
<i>Експрес-інформація</i>	періодичне реферативне видання, що вміщує розширені і зведені реферати найбільш актуальних зарубіжних опублікованих матеріалів або вітчизняних неопублікованих документів, що потребують оперативного оповіщення
<i>Науковий журнал</i>	журнал, що містить статті і матеріали про теоретичні дослідження, а також статті і матеріали прикладного характеру, призначені для наукових працівників
<i>Нормативний бюлетень</i>	бюлетень, який містить матеріали нормативного, директивного або інструктивного характеру, що видається якимось державним органом
<i>Довідковий бюлетень</i>	бюлетень, що містить довідкові матеріали, розміщені в порядку, зручному для їх швидкого розшуку
<i>Рекламний бюлетень</i>	бюлетень, який містить викладені у привабливій формі відомості про вироби, послуги, заходи з метою створення попиту на них

<i>Статистичний бюлетень</i>	бюлетень-таблиця, зміст якого становлять оперативні статистичні дані, то характеризують певну сферу діяльності суспільства
<i>Депонований рукопис</i>	вид неопублікованого документа, то є цікавим лише для вузького кола спеціалістів, публікація якого в традиційних виданнях є недоцільною
<i>Аудіовізуальні матеріали</i>	документи, що містять звукову, образотворчу або образотворче-звукову інформацію, яка відтворюється за допомогою технічних засобів. До них належать: кінофотофонодокументи, магнітофільми, відеозаписи, голограми та ін.
<i>Мікрофільмовані видання</i>	видання у вигляді мікрофільмів (рулонної фотоплівки, кадри якої містять мікро текст)
<i>Оптичний диск</i>	зафіксована на платівці в цифровій або в аналоговій формі текстова, образотворча або звукова інформація, програми ЕОМ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Наведіть класифікацію інформаційного забезпечення наукових досліджень.
2. Що таке “економічна інформація”?
3. Визначить зміст інформаційного забезпечення.
4. З яких складових формується національна система науково-технічної інформації?
5. Які основні положення визначає Закон України “Про науково-технічну інформацію”?
6. Чим відрізняються статистична і масова інформація?
7. Перелічіть основні види документів та дайте їм коротку характеристику.

ТЕМА 5.
РАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ В ПРОЦЕСІ
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

План:

1. Основи наукової організації дослідного процесу.
2. Особливості творчої праці у дослідницькій діяльності.
3. Організація праці науковця та її планування.
4. Раціональний трудовий режим дослідника й організація робочого місця.

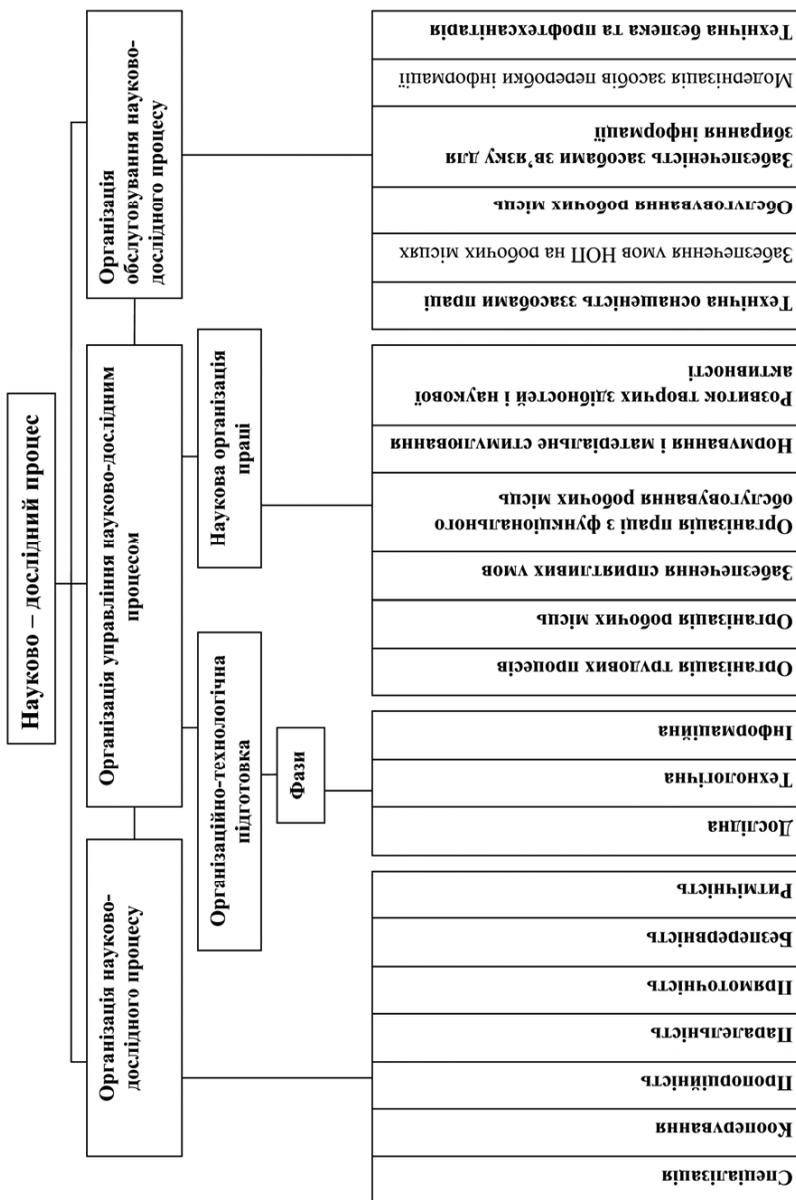
 Література: 5 – 6, 12 – 13, 15 – 16

 Міні лексикон: науково-дослідний процес, управління НДР, наукова організація праці, організація трудових процесів, організація робочих місць, сприятливі умови праці, технічна оснащеність праці, умови праці.

5.1. Основи наукової організації Дослідного процесу

Науково-дослідний процес — це система, яка функціонує з використанням матеріальних, трудових та інтелектуальних цінностей. Як і кожна система, науково-дослідний процес має бути раціонально організований, тобто всі елементи системи упорядковані, приведені у системний взаємозв'язок, зумовлений цільовою функцією.

Організація як змістове поняття передбачає упорядкованість, взаємодію окремих елементів, що перебувають у функціональній залежності. Організаційні принципи науково-дослідного процесу тривалий час ґрунтувалися на практичному досвіді працівників, зайнятих виконанням наукових досліджень.

Наукова організація науково-дослідного процесу виникла в зв'язку з потребою координації і взаємозв'язку дослідної роботи великими колективами з використанням автоматизованих систем обробки інформації на швидкодіючих ЕОМ.

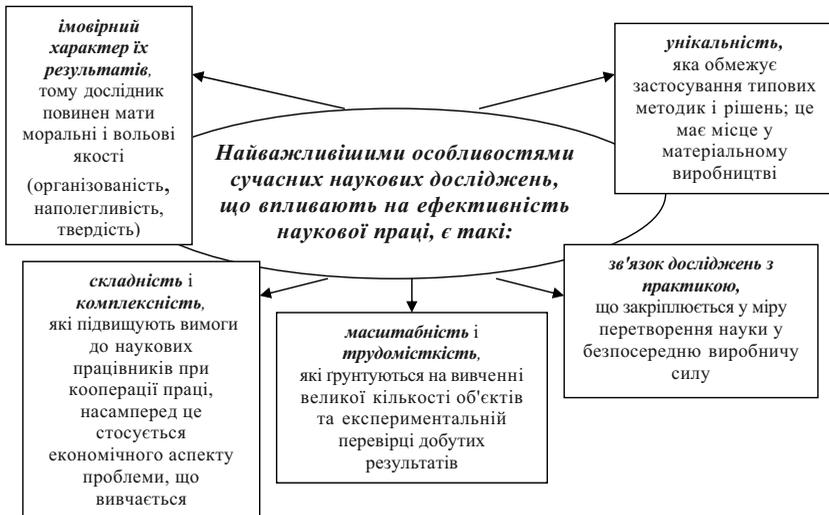
Наукова організація дослідницької діяльності включає організацію дослідного процесу, управління ним і обслуговування його

<i>Спеціалізація</i>	може поглиблюватися до об'єктів дослідження — основний і оборотний капітал, праця та заробітна плата, операції менеджменту і маркетингу, втрати виробництва, калькулювання продукції (робіт, послуг), фінансове становище суб'єкта підприємницької діяльності та ін.
<i>Кооперування</i>	здійснюється поєднанням зусиль спеціалізованих підрозділів і спрямуванням їх на всебічне дослідження суб'єкта підприємницької діяльності
<i>Пропорційність</i>	полягає у додержанні правильного співвідношення інформаційного забезпечення дослідників обчислювальними центрами з метою забезпечення пропорційності надходження економічної інформації для використання при дослідженні операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, виготовленням продукції тощо.
<i>Паралельність</i>	забезпечує одночасне паралельне виконання дослідних процедур для перевірки різних за змістом операцій, що здійснюються суб'єктом підприємницької діяльності.
<i>Прямоточність</i>	дає змогу раціонально організувати інформаційні потоки між учасниками науково-дослідного процесу, не припускати дублювання дослідних процедур різними виконавцями.

Безперервність	відображення підприємницької діяльності у бухгалтерському обліку передбачена законодавчими актами, зумовлює потребу організації дослідного процесу в часі і просторі при дослідженні фінансово-господарської діяльності.
Ритмічність	забезпечується рівномірним виконанням дослідних процедур, що передбачає правильну організацію роботи всіх виконавців.
Організація інтелектуальної підготовки	включає наукову розробку методичних рекомендацій дослідження діяльності галузей народного господарства та її складових частин, забезпечення законодавчими актами і нормативними документами (інструкції, положення, норми і нормативи та ін.).
Наукова організація праці (НОП) у науково-дослідному процесі	це система заходів, спрямованих на вдосконалення методів і умов інтелектуальної праці, збереження здоров'я працівників на основі новітніх досягнень, науки і техніки, що забезпечують найбільшу ефективність при найменших витратах розумової праці.
Нормування інтелектуальної праці	передбачає вивчення мети і об'єктів нормування, способів роботи і умов праці, класифікацію витрат часу і операцій, вибір об'єктів і методу спостереження, проведення спостережень і обробки даних, визначення трудомісткості праці окремого фахівця.
Розвиток творчих здібностей і підприємницької активності працівників	передбачає систематичну роботу науковців з вивчення передового досвіду фінансово-господарської діяльності, проведення науково-практичних семінарів, популяризації праці науковців, обов'язкове підвищення кваліфікації їх через кожні п'ять років і одержання ліцензії на право виконання науково-дослідних робіт.
Організація обслуговування науково дослідного процесу	включає технічну оснащеність засобами праці, створення умов НОП на робочих місцях, обслуговування робочих місць, забезпеченість засобами зв'язку для збирання інформації, модернізацію засобів обробки інформації, технічну безпеку і профтехсанітарію науковців.

Організація науково-дослідного процесу ґрунтується на системному підході до інтелектуальної праці науковців. Вона спрямована на активний вплив науки до пошуку оптимальних шляхів ефективного господарювання в умовах ринкової економіки.

2. Особливості творчої праці дослідницької діяльності

Розвиток колективності праці в наукових дослідженнях пов'язаний з деякими особливостями її активізації, і насамперед вільної дискусії в досягненні наукової істини.

Є багато різноманітних методик проведення наукових дискусій у пошуках істини, правильних рішень, але всі вони спрямовані на активізацію "мозкової атаки" учасників дискусії. В її основу покладена гіпотеза про те, що серед великої кількості рішень є принаймні одне оптимальне. На відміну від традиційного способу обговорення наукових проблем "мозкова атака" провадиться за певною методикою.

Є багато різноманітних методик проведення наукових дискусій у пошуках істини, правильних рішень, але всі вони спрямовані на активізацію "мозкової атаки"

<i>Пряма "мозкова атака" (метод комісії)</i>	передбачає формулювання проблеми з виділенням її центрального пункту і потім висування і обговорення пропозицій щодо вирішення проблеми.
<i>Обмін думками (метод віднесеної оцінки).</i>	ставиться завдання не лише визначити можливі шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми, а й також досягти єдності поглядів з приводу переваг та недоліків висунутих ідей і напрацювати колективні пропозиції.
<i>стимулювання спостереження</i>	поставлене завдання вирішується не у загальному вигляді, а переноситься на уявний іноді реальний об'єкт.

Особливість творчої праці у дослідженні економіки полягає у її цільовій функції — перетворенні науки в безпосередню виробничу силу. При цьому слід використовувати ідейну впевненість і високу свідомість щодо розвитку науки та потребу у ній суспільства.

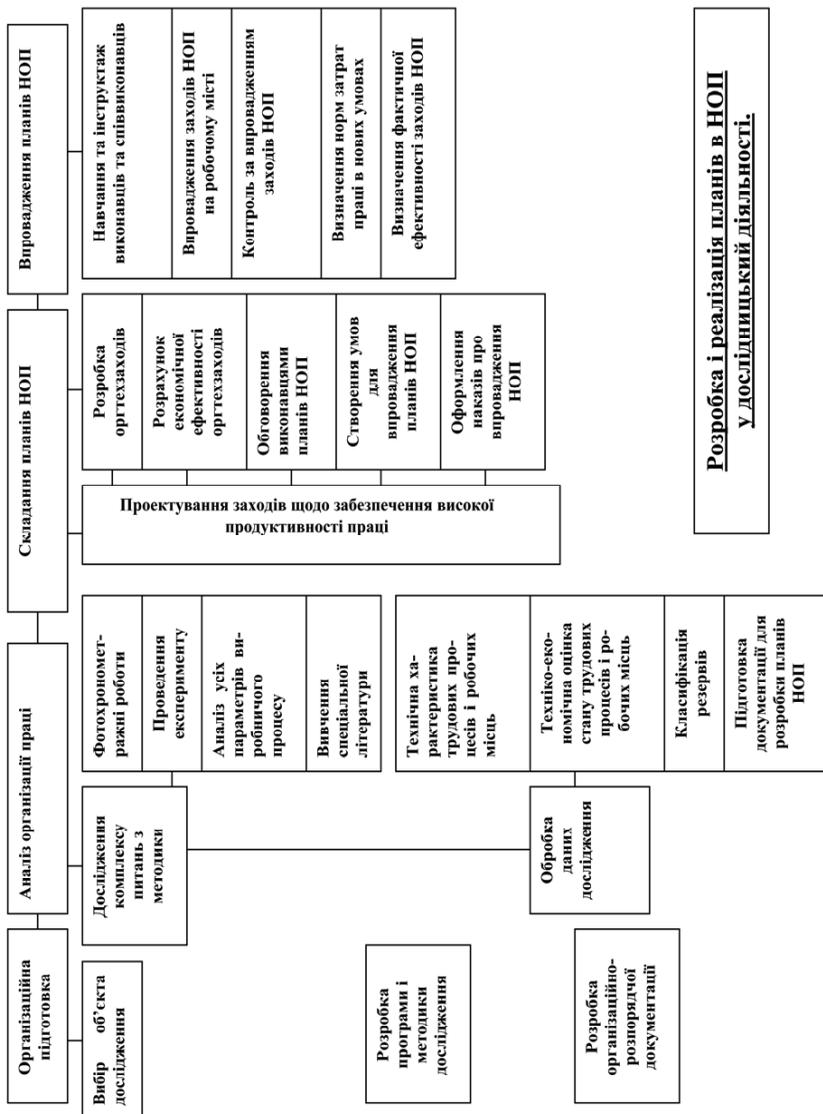
3. Організація праці та її планування у наукових дослідженнях

Найважливішими принципами організації праці у науковій діяльності є:

Розробка і застосування планів НОП у дослідницькій діяльності виконуються в послідовності, поданій на організаційній моделі

Рациональна організація праці в наукових дослідженнях ґрунтується на її плановості, яка втілюється в програмах, попередніх і робочих планах досліджень, індивідуальних планах і графіках виконання роботи

Програма дослідження визначає його завдання, загальний зміст і народногосподарське значення, задум, принцип вирішення, методику, обсяг робіт і терміни виконання.

Попередній план дослідження є конкретизацією робіт за обраною темою.

Робочий план складають після того, як дослідник добре оволодів темою, уточнив її теоретичні передумови, ознайомився з історією питання, вивчив літературу і практику.

Індивідуальний план складається кожним виконавцем на ту частину роботи, яка визначена йому в робочому плані.

Графік виконання роботи складається на підставі робочого плану з урахуванням індивідуальних планів конкретних виконавців.

4. Раціональний трудовий режим дослідника та організація робочого місця

Раціональний трудовий режим дослідника ґрунтується на поєднанні психофізичних функцій людини, розумової праці та трудових навичок у пізнавальній діяльності.

Ефективність розумової праці залежить від таких факторів

- *внутрішніх* — інтелектуальних здібностей, особливостей волі, стану здоров'я, ступеня тренування в цій праці;
- *зовнішніх* — стану зовнішнього середовища, організації робочого місця, режиму праці і відпочинку;
- *організації праці;*
- *розумового навантаження.*

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які складові включає науково-дослідний процес?
2. Що таке інтелект наукового працівника? Від чого залежить його рівень?
3. “Мозкова атака” - що це таке?
4. Наведіть основні положення наукової організації праці науковців.
5. Які фактори повинні враховуватись при організації робочого місця дослідника?
6. Перелічіть обладнання робочого місця науковця.

ТЕМА 6.
**ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ:
КРИТЕРІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ**

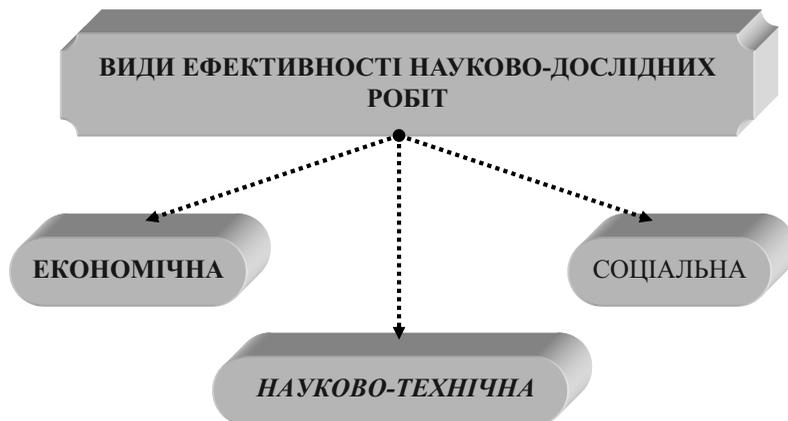
План:

1. Особливості та проблеми оцінки ефективності науково-дослідних робіт.
2. Економічна ефективність науково-дослідних робіт.
3. Резерви та шляхи підвищення ефективності науково-дослідних робіт.

📖 Література: 5 – 7, 15 – 16

📞 **Міні лексикон:** *Ефективність, економічна, науково-технічна, соціальна, оцінка ефективності наукової діяльності, коефіцієнт економічної ефективності.*

1. Особливості та проблеми оцінки ефективності науково-дослідних робіт.

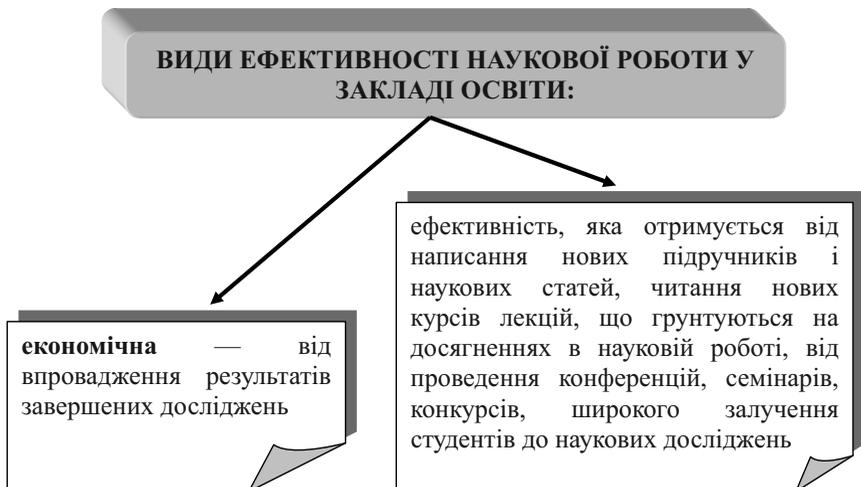

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ характеризується вираженою у вартісних вимірах показників економії живої та уречевлюваної праці у суспільному виробництві, торгівлі, яку отримано від використання результатів НДР порівняно з витратами на виконання дослідження

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ відбиває приріст нових наукових знань, які призначені для подальшого розвитку науки і техніки

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ проявляється в підвищенні життєвого рівня людей, розвитку охорони здоров'я, культури, науки і освіти, поліпшенні екологічних умов тощо

- Специфіка вищої школи, багатогранність і багатоаспектність форм роботи ставлять особливі вимоги до оцінки ефективності як її діяльності в цілому, так і наукових досліджень, які проводяться вузами.

Специфіка проведення наукових досліджень у вузі проявляється не лише в тому, що для цього потрібні спеціально підготовлені кадри, спеціальне для тієї чи іншої галузі науки обладнання, особлива стаття витрат, а й у тому, яким чином будуть використані кінцеві результати цих досліджень і який вони дадуть ефект.

Ефективність наукової діяльності вузу необхідно розглядати з позицій головного завдання вищої школи — вдосконалення підготовки високо кваліфікованих спеціалістів для держави.

Система **ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУЗІВ** має якомога ширше і достовірніше показувати всю різноманітність цієї роботи у вищій школі

2. Економічна ефективність науково-дослідних робіт

ОСНОВНОЮ ОЦІНКОЮ РЕАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НДР ЗА РІК МОЖЕ БУТИ ТАК ЗВАНИЙ **КОЕФІЦІЄНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ**, ЯКИЙ РОЗРАХОВУЄТЬСЯ ЗА ФОРМУЛОЮ:

$$K_v = \frac{\Sigma \varepsilon}{\Sigma C\varepsilon};$$

де $\Sigma \varepsilon$ — сума реального економічного ефекту, який отримано від впровадження результатів НДР за рік;

$\Sigma C\varepsilon$ — загальна сума витрат на НДР за рік.

КОЕФІЦІЄНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ, ЯКА ОЧІКУЄТЬСЯ, РОЗРАХОВУВАЄТЬСЯ ВІД ЗАКІНЧЕНИХ, АЛЕ ЩЕ НЕ ВПРОВАДЖЕНИХ НДР АБО ПОПЕРЕДНЬО, В ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗА ФОРМУЛОЮ:

$$K_o = \frac{\Sigma E_o}{\Sigma E},$$

де ΣE_o — сума економічного ефекту, що очікується.

3. Резерви та шляхи підвищення ефективності науково-дослідних робіт

Вища школа має величезний науковий потенціал, але використовується він далеко не повністю. Тому пошук шляхів підвищення ефективності вузівських науково-дослідних робіт має велике значення не лише для самої вищої школи, а й для всього народного господарства України.

Досвід показує що на сучасному рівні розвитку ринкової економіки одним із суттєвих резервів підвищення ефективності НДР вузу є послідовне укрупнення тематики досліджень. Завдання вузу не брати,

Тема 6. Ефективність науково-дослідних робіт: критерії та проблеми оцінки

дрібні, випадкові теми. Укладаючи господарчі договори на такі роботи, нерационально використовуються не лише грошові кошти, а й науково-педагогічні працівники вищої кваліфікації — докторів і кандидатів наук, які виконують дослідницьку роботу, яка не потребує високої наукової кваліфікації.

Підвищення ефективності наукової діяльності вищої школи — це підвищення наукового потенціалу закладів освіти. Збільшення обсягів фінансування з державного бюджету, поліпшення кваліфікаційної структури науково-педагогічних кадрів, їх матеріально-технічної бази та інформаційного забезпечення буде служити підвищенню ефективності НДР.

Стало очевидним, що колективам вищих навчальних закладів, особливо провідних в тій чи іншій галузі, необхідно частіше доручати головну роль у вирішенні крупних комплексних проблем.

Як показує досвід країн з високорозвиненою ринковою економікою, великим резервом підвищення ефективності наукових досліджень у вузах є періодична оцінка професійних якостей науковців

Оцінку професійних якостей наукових працівників доцільно здійснювати не рідше, як один раз на 1-3 роки. Краще це робити в січні-лютому (по закінченні виконання наукових досліджень з тієї чи іншої проблеми і складання відповідного звіту).

Необхідність періодичного проведення оцінки професійних якостей наукових працівників вузів України викликається невинним розвитком науково-технічного прогресу, економічних процесів та створенням ринкового механізму управління господарством.

Сутність оцінки полягає у встановленні ступеня відповідності фактичного рівня професійних якостей працівників вимогам, що зумовлюються посадою, яку вони обіймають.

Оцінка професійних якостей наукових працівників може включати:

- визначення набору ознак, за якими мають бути оцінені наукові працівники, що належать до різних посадових і функціональних груп;
- визначення важливості цих ознак для кожної із виділених груп;
- співбесіда між оцінюваними працівниками і тими, хто оцінює, в результаті якої має бути виставлена оцінка професійних якостей тих, кого оцінюють, за всіма показниками, розроблений план удосконалення його професійних якостей і вказані заходи, які могли б поліпшити умови праці того, кого оцінювали;
- оцінку керівників груп, наукових тем “знизу”, тобто їх підлеглими;
- розрахунок оцінок відповідності працівника посаді з кожної ознаки окремо і підсумкової оцінки за всіма ознаками разом;
- прийняття кадрових рішень на підставі інформації, яка отримана в результаті оцінки наукових працівників вузу.

Велике значення в якісному визначенні професійного рівня наукових працівників має розробка умов успішності оцінки та визначення об’єктів і суб’єктів оцінки.

Як свідчить практика, для успішного проведення оцінки професійних якостей наукових працівників необхідно дотримуватись таких умов:

1) ясне розуміння керівниками науково-дослідних відділів, секторів, наукових тем і їх підлеглими мети оцінки і єдності їх інтересів при досягненні цієї мети;

2) компетентність і активність керівників, що оцінюють і наукових працівників, яких оцінюють;

3) відповідна теоретична і практична підготовка службових осіб, які відповідають за проведення оцінки;

4) доцільно оцінювати лише тих працівників, які у відповідній структурі (відділі, секції, науковій темі) працювали не менше одного

календарного року;

5) оцінкова комісія здійснює оцінку професійних якостей наукових працівників у присутності їхніх безпосередніх керівників.

6) оцінка керівника структури (відділу, сектора, групи, наукової теми) здійснюється “знизу” підлеглими науковими працівниками, які входять до цієї структури. До такої оцінки потрібно включати лише ті показники, за якими відповідні підлеглі працівники можуть мати компетентну думку.

Інформація, яка отримана таким чином, допоможе керівнику вузу більш об’єктивно сформулювати свою.

Для затвердження оцінок ректором вузу або проректором з наукової роботи організується спеціальна комісія, учасники якої повинні користуватися авторитетом серед наукових працівників.

Затвержені оцінки спеціальною оцінною комісією дозволяють найбільш об’єктивно оцінити професійні якості тих, що оцінюються.

? ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які види ефективності науково-дослідних робіт Ви знаєте? Дайте їм визначення.
2. Що таке попередня, очікувана та фактична економічна ефективність?
3. За якою формулою розраховується коефіцієнт економічної ефективності НДР?
4. Визначте резерви підвищення ефективності науково-дослідних робіт.

ТЕМА 7. НАУКОВІ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ КАДРИ

План:

1. Вчені ступені та вчені звання.
2. Наукові та вищі навчальні заклади України.
3. Напрями міжнародної співпраці української та зарубіжної наукової думки.
4. Інтелектуальна власність та особливості її використання за кордоном.

 Література: 3, 4, 6, 7, 12, 13, 36, 37.

 Міні лексикон: *Вчені ступені, доцент, професор, аспірантура, докторантура, наукові заклади, кафедра, спільні проекти, міжнародний моніторинг, ресурси, потенціал, інтелектуальна власність, авторське право.*

1. Вчені ступені та вчені звання.

Кваліфікація наукових і науково-педагогічних кадрів визначається згідно зі встановленим законодавством порядком за обсягом знань і вагомістю наукових праць. Офіційним свідченням наукової кваліфікації є вчені ступені і вчені звання, які присвоюються Вищою атестаційною комісією (ВАК).

Кандидат наук

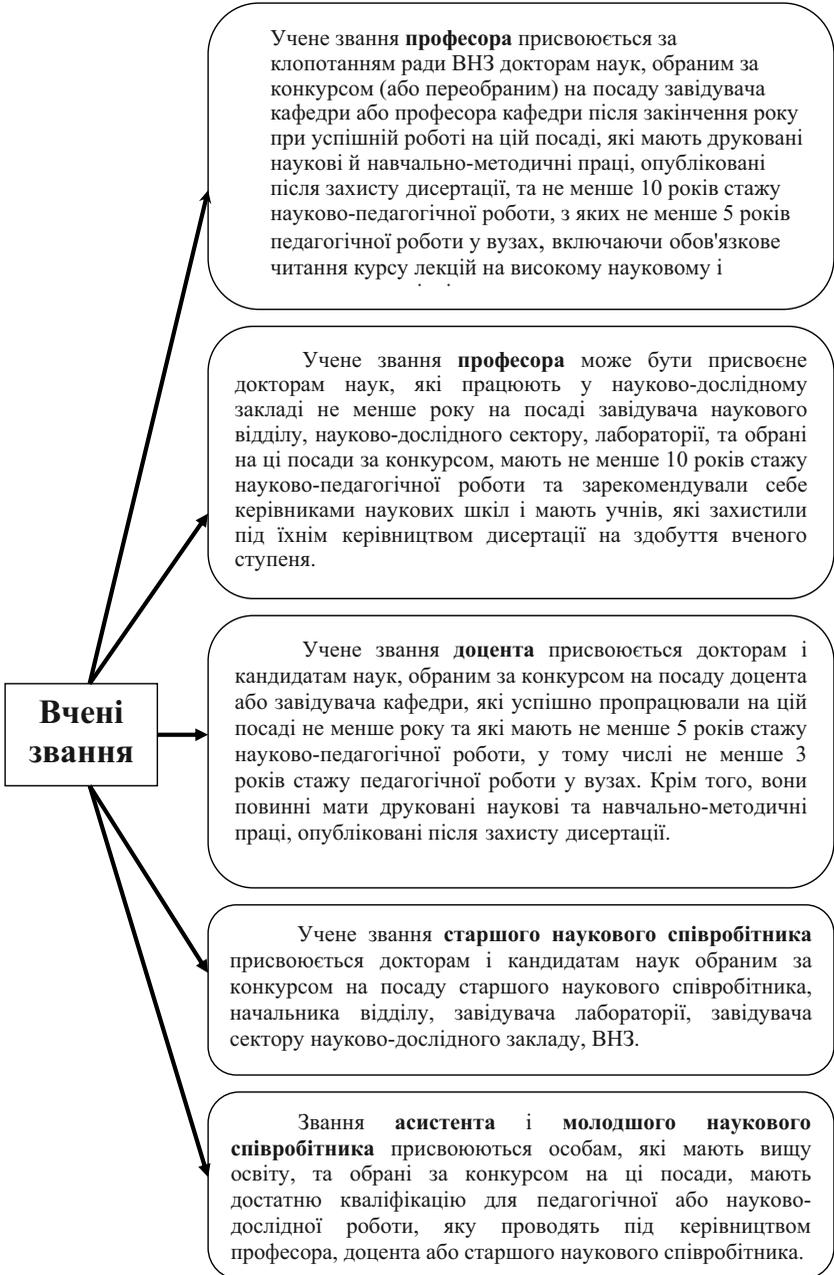
Вчений ступінь кандидата наук присвоюється особам, які мають вищу освіту, здали кандидатські экзамени та захистили дисертації. Кандидатська дисертація є закінченою науково-дослідною роботою, що містить нове вирішення актуальної наукової задачі та має істотне значення для відповідної галузі знань.

Вчена ступінь кандидата наук присвоюється рішенням спеціалізованої ради вищого навчального або науково-дослідного закладу (науково-виробничого об'єднання) на підставі публічного захисту кандидатської дисертації.

Доктор наук

Вчена ступінь доктора наук присвоюється особам, які мають ступінь кандидата наук у відповідній галузі науки та які публічно захистили докторську дисертацію.

Вчена ступінь доктора наук присвоюється рішенням Президії ВАК НАН України на підставі клопотання спеціалізованої ради при вищому навчальному або науково-дослідному закладі (науково-виробничому об'єднанні), прийнятого після публічного захисту докторської дисертації та надання висновків відповідною експертною радою ВАК НАН України.

Вищі
академічні
звання

Академік

Дійсними членами (академіками) НАН України обираються вчені, які збагатили науку працями першорядного наукового значення.

Член-кореспондент

Членами-кореспондентами НАН України обираються вчені, які збагатили науку видатними науковими працями.

Загальне число академіків і членів-кореспондентів НАН України визначається Урядом, проте Академія наук самостійно розподіляє вакансії за фахами, виходячи із рівня розвитку окремих галузей знань.

Основною формою підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів є **аспірантура**, яка організовується при вищих навчальних і науково-дослідних закладах. Осіб, які готуються до наукової або педагогічної роботи у вищих навчальних закладах і науково-дослідних інститутах, називають аспірантами. Існує аспірантура з відривом і без відриву від виробництва. Перебування в аспірантурі з відривом від виробництва не повинно перевищувати трьох років, а в аспірантурі без відриву від виробництва – чотирьох років. Аспіранти, що навчаються з відривом від виробництва, забезпечуються державною стипендією

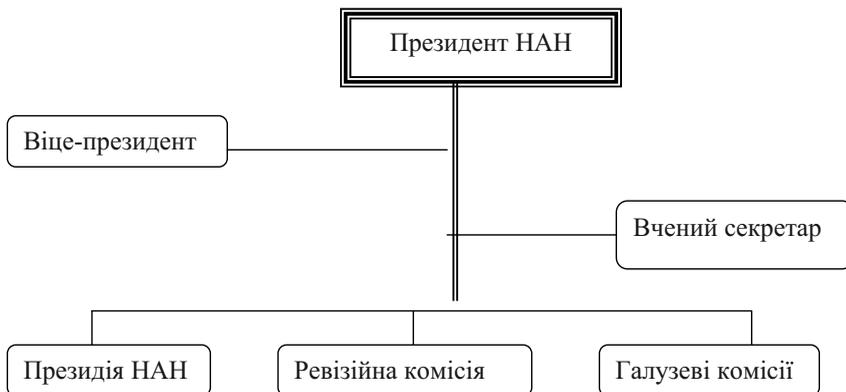
Особи, які вступають до аспірантури складають конкурсні іспити з фаху, філософії та однієї з іноземних мов в обсязі програми для вищих навчальних закладів.

Аспірант за час перебування в аспірантурі відповідно до індивідуального плану у визначений термін складає кандидатські іспити з фаху, філософії та іноземної мови.

Для надання допомоги у виконанні наукового дослідження з обраної теми, кожному аспіранту затверджується (ректором вищого навчального закладу або керівником науково-дослідного закладу) науковий керівник із числа докторів наук або професорів.

2. Наукові та вищі навчальні заклади України.

Вищим науковим закладом країни є Національна академія наук (НАН) України – головний центр теоретичних досліджень. Вона об'єднує основні напрями знань і відповідні наукові заклади.

3. Напрями міжнародної співпраці української та зарубіжної наукової думки

	Створення спільних проектів з оптимізації економічного, соціального, науково-технічного та інноваційного співробітництва
	Надання грантів для фінансування спільних проектів, актуальних для розв'язання сучасних завдань політики, економіки та суспільства
	Теоретичні дослідження з економіки присвячені оптимізації наукової діяльності; створення нових теоретичних розробок та методологічних концепцій
	Підтримка громадянського суспільства та розвиток наукової діяльності як прогресивної продуктивної сили, спрямованої на підвищення рівня життя і добробуту людей
	Дослідження світових глобалізаційних та цивілізаційних процесів
	Міжнародний моніторинг та спостереження с подальшим обміном та систематизацією інформації
	Мирне співіснування на планеті та оптимальне освоєння її ресурсів і потенціалу

4. *Інтелектуальна власність та особливості її використання за кордоном.*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ – власність на результати інтелектуальної діяльності та продукти інтелектуальної творчої праці, які щодо юридичних відносин є сукупністю об'єктів авторського винахідницького права, а також прав пов'язаних із різними видами промислової власності та захистом від недобросовісної конкуренції

ОБ'ЄКТАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ Є :

- твори науки, літератури. Мистецтва (зокрема виконавча авторська діяльність, звукозапис, радіо і телебачення);
- різні види творчої діяльності у сфері виробництва, в тому числі відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, промислові зразки, програми для комп'ютерів, бази даних, ноу-хау, торгові секрети, товарні знаки, фірмові найменування

Права інтелектуальної власності в Україні охороняються низкою Законів України і стосуються, в галузі науки, друкованих праць, патентів, винаходів, праць на електронних носіях та Інтернет тощо.

Законодавством передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення авторських прав, незаконне використання та розповсюдження того продукту (або його частини) який має свідоцтво про авторське право – позначку © - соруіght та зареєстрований відповідними органами

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Яка організація в Україні офіційно засвідчує наукову кваліфікацію?
2. Охарактеризуйте структуру організації освіти і науки в Україні.
3. Перелічіть наукові заклади України.
4. Визначте чим відрізняються наукові ступені від наукових звань.
5. Окресліть напрями міжнародної співпраці у галузі науки.
6. Інтелектуальна власність, її охорона в Україні.

ТЕМА 8.

**ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ТА ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ**

План:

1. Загальні вимоги до науково-дослідної роботи.
2. Правила оформлення науково-дослідної роботи.
3. Рецензування науково-дослідних робіт.
4. Доповідь про роботу. Складання тез доповіді.
5. Підготовка наукових матеріалів до публікації.

Література: 5 – 8, 13, 21, 27, 34, 36

Міні лексикон: *Наукова робота, дослідна робота, загальні вимоги, структура роботи, правила оформлення, доповідь, тези, стаття.*

1. Загальні вимоги до науково-дослідної роботи

Усі матеріали, які отримані у процесі дослідження, аналізують, систематизують і оформлюють у вигляді наукової роботи

1. Титульний аркуш є першим листком роботи і заповнюється відповідно до затвердженої форми

2. Список виконавців. До списку виконавців мають бути внесені прізвища усіх відповідальних виконавців, виконавців і співвиконавців (авторів роботи), які приймали творчу участь у виконанні роботи. Прізвища виконавців в співвиконавців необхідно розміщувати стовпчиком. Зліва розміщують посади, вчені ступені, вчені звання виконавців та співвиконавців.

Справа від підписів зазначають (без дужок) ініціали та прізвища виконавців і співвиконавців. Біля кожного прізвища виконавця і співвиконавця необхідно у дужках вказати номер розділу (підрозділу) роботи, по виконаному ним етапу НДР, найменування організації співвиконавця.

Якщо робота виконана одним виконавцем, його прізвище та підпис розміщують на титульному аркуші.

3. Реферат
повинен містити
відомості про:

обсяг

кількість ілюстрацій

кількість таблиць

кількість книг паботи

кількість використаних джерел

перелік ключових слів повинен характеризувати зміст дослідження. Перелік повинен включати від 5 до 15 ключових слів, надрукованих в строку, через коми.

текст реферату повинен відображати: об'єкт дослідження, мету роботи, методи дослідження и апаратуру, отримані результати та їх новизну, ступінь впровадження, рекомендації по впровадженню роботи, ефективність, галузь використання, основні конструктивні і техніко-експлуатаційні характеристики.

4. Зміст містить найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів (якщо вони мають найменування) із вказуванням номерів сторінок, на яких починається викладення матеріалів розділів (підрозділів, пунктів).

5. Перелік умовних позначень, символів, одиниць та термінів. Якщо в роботі прийнята специфічна термінологія, а також використовуються скорочення, що мало вживаються, нові символи, позначення тощо, то їх перелік повинен бути представлено у вигляді окремого списку.

6. Вступ роботи має містити оцінку сучасного стану вирішуваної наукової проблеми, обґрунтування та вихідні данні для розробки теми, обґрунтування необхідності виконання роботи. У вступі повинна бути визначена актуальність і новизна теми, зв'язок даної роботи з іншими НДР

7. Основна частина повинна включати:

- вибір напрямку дослідження;
- теоретичні та (або)експериментальні дослідження;
- узагальнення і оцінку результатів дослідження.

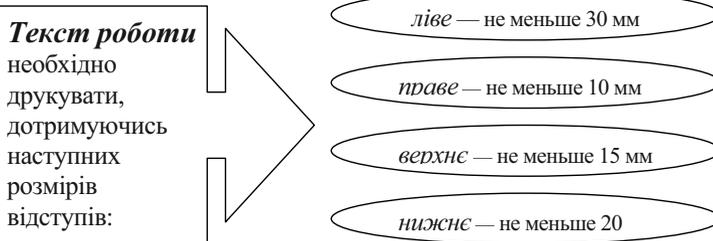
8. Висновки повинні містити короткі висновки за результатами виконаної НДР або окремих її етапів, пропозиції по їх використанню, враховуючі впровадження, оцінку техніко-економічної ефективності впровадження. У висновках роботи, для якої визначення техніко-економічного ефекту неможливо, необхідно вказувати наукову, соціальну цінність результатів роботи.

9. Список використаних джерел повинен містити перелік законодавчих актів, нормативних документів, книжок, статей, досліджень інших авторів тощо, використаних при виконанні роботи.

10. Додатки оформляють як продовження роботи, на наступних сторінках або у вигляді окремої частини (книжки), розміщуючи їх у порядку посилань на них в тексті.

8.2. Правила оформлення науково-дослідної роботи

Загальні вимоги. Робота повинна бути надрукована на одній стороні листа білого папіру формату А4 через півтора між строкових інтервали. Допускається друкування роботи через два між строкових інтервали. Мінімальна висота шрифту 2,5 мм.

- Шрифт повинен бути чітким, чорного кольору середньої жирності.
- Щільність тексту роботи повинна бути однаковою.
- Вписувати в текст роботи окремі слова, формули, умовні позначки можна тільки чорними чорнилами або чорною тушшю.
- Помарки, описки або графічні негаразди, знайдені в процесі виконання роботи, можна виправляти підчисткою або коректором.
- В НДР слід використовувати скорочення слів та словосполучень.
- Текст основної частини роботи поділяють на розділи, підрозділи, пункти.
- Заголовки розділів друкують симетрично тексту прописними літерами.
- Заголовки підрозділів друкують з абзацу малими літерами (за виключенням першої прописної).
- Перенос слів у заголовках не допускаються.
- Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох речень, їх розділяють крапкою.
- Підкреслення заголовків не допускається.
- Кожен розділ слід починати з нової сторінки.

➤ *Нумерація*

- ❖ Сторінки роботи нумерують арабськими цифрами.
- ❖ Титульний лист включають в загальну нумерацію роботи. На титульному аркуші номер не ставлять, на наступних сторінках номера проставляють у правому верхньому кутку.
- ❖ Розділи повинні мати порядкову нумерацію в межах всієї роботи і позначатися арабськими цифрами з крапкою на кінці.
- ❖ Вступ та висновки не нумеруються.
- ❖ Підрозділи нумерують арабськими цифрами в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу та підрозділу, розділених крапкою. В кінці номера підрозділу ставиться крапка, наприклад: "2.3." (третій підрозділ другого розділу).
- ❖ Пункти нумерують арабськими цифрами в межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з номерів розділу, підрозділу, пункту, розділених крапками. В кінці номера ставиться крапка, наприклад: "1.1.2." (другий пункт першого підрозділу першого розділу).
- ❖ Якщо робота складається з двох або більш частин (книг), то номер кожної частини (книги) проставляють римськими цифрами. Номер частини (книги) проставляють на титульному аркуші.

➤ *Таблиці*

- Цифровий матеріал, як правило, слід оформляти у вигляді таблиць.
- Кожна таблиця повинна мати заголовок. Заголовок і слово "Таблиця" починають з прописної літери. Заголовок не підкреслюють.
- Таблицю розташовують після першої згадки про неї у тексті таким чином, щоб її можна було читати без повороту роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з більшою кількістю строк допускається переносити на другу сторінку.
- Якщо в графі таблиці текст, що повторюється, складається із одного слова, його допускається замінювати лапками; якщо з двох або більш слів, то при першому повторі його замінюють словом "Також", а далі — лапками. Ставити лапки замість цифр що повторюються, знаків, символів, не допускається. Якщо цифрові або інші данні у якої-небудь строчці таблиці не приводять, то у ній ставлять риску.

➤ **Формули**

❖ Формули в роботі (якщо їх більш ніж одна) нумерують арабськими цифрами в межах розділу. Номер формули складається з номера розділу та порядкового номера формули у розділі, розмежованих крапкою. Номер вказують з правої сторони аркуша на рівні формули у круглих дужках.

➤ **Примітки до тексту та таблиць**

Примітки до тексту та таблиць, у яких вказуються довідкові та пояснюючі данні, нумерують послідовно арабськими цифрами. Якщо приміток декілька, то після слова "Примітки" ставлять двокрапку, наприклад:

Примітка:

...
...

Якщо у тексті одна примітка, то її не нумерують і після слова "Примітка" ставлять крапку.

8.3. Рецензування науково-дослідних робіт.

Рецензія (відгук про наукову роботу) — це робота, в якій критично оцінюються основні положення і результати дослідження, що рецензується. Особливу увагу привертає актуальність теоретичних положень, оригінальність прийнятих методів дослідження, новизну и достовірність отриманих результатів, їх практичну значимість.

При написанні рецензії, як правило, дотримуються такої послідовності:

обґрунтування необхідності (актуальність) розробки теми дослідження

оцінка ідейного та наукового змісту (основна частина рецензії), мови, стилю

послідовність викладення результатів дослідження

оцінка ілюстративного матеріалу, обсягу досліджень та рукопису (рекомендації щодо скорочення або доповнення)

загальні висновки; підсумкова оцінка дослідження

Критика рецензента повинна бути принциповою, науково-обгрунтованою, але разом з тим і доброзичливою, сприяти покращенню дослідження

8.4. Доповідь про роботу. Складання тез доповіді

Доповідь або повідомлення містить стисле викладення основних наукових положень автора, їх практичне значення, висновки та пропозиції. Час доповіді – 10-20 хв, аргументація повинна бути короткою і чіткою. Необхідно виділити основну ідею доповіді, не слід деталізувати окремі положення.

- ❖ Не рекомендується доповідь (повідомлення) читати перед аудиторією, її використовують лише для довідок та цитування.
- ❖ Емоційність, впевненість доповідача, його вміння полемізувати забезпечують контакт з аудиторією, концентрують увагу слухачів.
- ❖ Головним у науковій доповіді є зміст та наукова аргументація.
- ❖ Виразність і дохідливість мови при викладенні доповіді в значній мірі залежать від темпу, голосності та інтонації.
- ❖ Спокійна, повільна манера викладення завжди імпронує слухачам.
- ❖ Доповідачу необхідно слідувати за правильністю літературного мовлення, вживати слова у відповідності з їх змістом.
- ❖ Відповідати на запитання необхідно коротко, за сутністю, проявляти скромність в оцінці своїх наукових результатів, витриманість и такт навіть у випадках різких виступів опонентів.
- ❖ Самокритичність та поважне відношення до ділової товариської критики — важлива умова усунення недоліків у дослідженнях.

У деяких випадках за змістом доповіді складаються **тези**, в яких коротко (1-2 аркуші) викладають головну мету, основу доповіді та необхідну аргументацію

8.5. Підготовка наукових матеріалів до друку

Підготовку матеріалів досліджень до публікації необхідно проводити у наступній послідовності:

- *Складається план проспекту та систематизуються матеріали дослідження;*
- *Розміщують підібраний матеріал у главах і параграфах;*
- *Викладають матеріал дотримуючись наукового стилю;*
- *Усі цитати наводять за періоджерелами;*
- *Матеріали друкують;*
- *Після складання рукопису, уточнюють його зміст, одночасно здійснюючи ретельне редагування;*
- *Здійснюють літературне редагування;*
- *Здійснюють технічне редагування;*
- *Визначають розміри ілюстрацій та таблиць, правильність їх оформлення*

Стаття направляється до редакційної колегії наукового журналу або науково-технічного збірника.

Монографія – до наукового спеціалізованого видавництва.

Усі матеріали, що рекомендуються до друку, надаються у двох примірниках

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Визначіть загальні вимоги до науково-дослідної роботи.
2. Охарактеризуйте структуру звіту з науково-дослідної роботи.
3. Які відомості містить реферат звіту з науково-дослідної роботи?
4. Загальні вимоги щодо оформлення звіту з НДР.
5. Охарактеризуйте послідовність складання переліку використаних джерел інформації.
6. Рецензія (відгук про наукову роботу), її зміст.
7. Які вимоги висуваються до наукової доповіді?
8. До яких видів видань належать монографії та наукові статті?
9. До яких видів видань належать підручники та навчальні посібники?

5. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Методичні рекомендації до самостійної роботи з курсу "Основи наукових досліджень" дають можливість:

- вивчити основи наукознавства і методику наукових досліджень конкретних проблем;
- активізувати творче мислення;
- опанувати методи і прийоми наукового розв'язування задач, пов'язаних із впровадженням новітніх досягнень для підвищення ефективності господарської діяльності підприємств;
- раціонально організувати інтелектуальну працю;
- навчитися узагальнювати результати наукових досліджень, моделювати експерименти та превентивно визначати напрями досліджень;
- здійснювати апробацію, впроваджувати та розраховувати економічну ефективність результатів наукових досліджень.

Згідно з навчальним планом курсу "Основи наукових досліджень" на самостійну роботу студентів передбачено 36 години.

Вивчення курсу передбачає засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час. Виконання завдань із самостійної роботи є обов'язковим для кожного студента.

Студенти вивчають курс самостійно, користуючись конспектами лекцій, підручниками, навчальними посібниками, навчально-методичними виданнями та іншою науковою літературою.

Форма контролю самостійної роботи студентів передбачає діалогове спілкування з викладачем, тестування за темами та методи, що мають контрольну функцію, а саме: письмові контрольні роботи;

підготовка наукових повідомлень.

Велике значення для засвоєння матеріалу з основ наукових досліджень має рубіжний контроль знань у формі письмових контрольних робіт на завершення вивчення курсу.

Самостійна робота з курсу "Основи наукових досліджень" включає такі форми:

- ❖ опрацювання лекційного матеріалу;
- ❖ підготовка до практичних та семінарських занять;
- ❖ виконання індивідуальних наукових завдань та науково-дослідних робіт.

З метою набуття теоретичного та практичного досвіду у систематизації набутих знань із курсу "Основи наукових досліджень" та його адаптації до дисциплін галузевого спрямування студенти повинні опанувати правила підготовки та презентації наукових повідомлень.

Наукове повідомлення складається на підставі дослідження, огляду літературних джерел з обраного напрямку. У ньому повинні знайти висвітлення висунута гіпотеза, система доказів, новизна та практичне значення отриманих результатів, опрацьовані інформаційні джерела. Презентація наукового повідомлення може супроводжуватися візуальними засобами.

Результати проведеного самостійного дослідження презентуються студентами протягом вивчення курсу на семінарських заняттях або на засіданнях наукового гуртка.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

1. Поняття про науку, її роль у розвитку суспільства.
2. Целі та задачі наукового дослідження.
3. Експериментальні дослідження.
4. Структура та класифікація науки.
5. Об'єкт і предмет дослідження.
6. Експертний метод дослідження.
7. Наукові дослідження: поняття, види та форми організації.
8. Джерела інформації для наукових досліджень.
9. План наукового дослідження.
10. Підготовка наукових кадрів.
11. Основні відділи бібліотеки.
12. Перспективний план дослідження.
13. Основні принципи і прийоми організації наукової праці студентів.
Роль и задачі НДРС.
14. Форми та методи роботи з книгою.
15. Робочий план дослідження.
16. Форми залучення студентів до навчально-дослідної роботи (НДРС),
їх зміст.
17. Складання конспекту.
18. Архітектоніка наукової роботи (анотація, вступ, теоретична та практична частини, розрахунок ефективності, висновки, тощо).
19. Раціональна організація розумової праці дослідника.
20. Узагальнення, відбір та обробка інформації.
21. Архітектоніка наукової статті.
22. Наукові напрямки досліджень у економіці.
23. Об'єкти наукових досліджень та їх класифікація.
24. Гіпотеза та її доказ.

25. Вибір теми наукового дослідження: фактори, прийоми та засоби.
26. Загальнонаукові методи дослідження.
27. Обробка наукової інформації.
28. Критерії вибору і обґрунтування теми наукового дослідження.
29. Задачі і методи теоретичного дослідження.
30. Науковий експеримент: ціль, задачі, методика проведення.

Студенти, що бажають отримати високу оцінку мають можливість додатково виконати індивідуальне завдання.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте наукове повідомлення щодо видів та форм науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах.
2. Підготуйте перелік економіко-математичних методів, які застосовуються у наукових дослідження економічного спрямування, та вкажіть їх характеристики та напрями застосування.
3. Вкажіть, які завдання дослідного характеру Ви виконували під час навчання.
4. Підготуйте наукове повідомлення про функції економічної науки.
5. Підготуйте наукове повідомлення про еволюцію науки та розвиток наукознавства.
6. Підготуйте наукове повідомлення про "революційні події" у науці та наведіть приклади їх впливу на зміни в суспільстві.
7. Підготуйте наукове повідомлення про змістовну сутність економіки науки.
8. Підготуйте наукове повідомлення про паралогізми, софізми, парадокси, спростування, які застосовуються у наукових дослідження економіки.

9. Підготуйте наукове повідомлення про фактори розвитку економіки та методики дослідження їх впливу.
10. Складіть алгоритм процесу висування і доказу гіпотез у наукових дослідженнях.
11. Підготуйте наукове повідомлення про напрями використання різних методів наукових досліджень.
12. Підготуйте наукове повідомлення про види економічної інформації.
13. Підготуйте наукове повідомлення про систему економічних показників як об'єктів дослідження мікроекономіки.
14. Підготуйте наукове повідомлення про оперативну та поточну інформації щодо змін валютного курсу.
15. Підготуйте наукове повідомлення про пакет комп'ютерних програм, що застосовуються для економічних досліджень.
16. Підготуйте наукове повідомлення про актуальні напрями наукових досліджень в сфері зовнішньоекономічної діяльності.
17. Складіть алгоритм та охарактеризуйте стадії науково-дослідного процесу дослідження.
18. Підготуйте наукове повідомлення про особливості наукових досліджень у невиробничій сфері економіки.
19. Підготуйте наукове повідомлення про правила складання техніко-економічного обґрунтування науково-дослідної роботи.
20. Підготуйте бібліографічний опис друкованих книг (до 15 джерел), які висвітлюють розвиток процесів щодо вступу України до СОТ.
21. Підготуйте бібліографічний опис публікацій вищих органів державної влади та управління (до 15 джерел), які регламентують діяльність підприємств агропромислового комплексу.
22. Підготуйте наукове повідомлення про взаємозв'язок економічного і соціального ефекту від НДР у сфері фінансів.

23. Підготуйте план-проспект наукової статті про перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС.

Форми контролю. Важливим для навчання та формування навичок самостійної роботи студентів є контроль їх знань викладачем. Контроль повинен охоплювати всі види самостійної роботи. Для поточного контролю знань можуть бути використані такі види:

- фронтальне опитування з ключових теоретичних питань;
- рецензування відповідей інших студентів під час індивідуального опитування (презентації);
- оцінювання індивідуальних та групових науково-дослідних завдань, підготовлених самостійно у письмовій формі;
- тестування.

Зразок оформлення титульного аркуша звіту з самостійної роботи

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БІЗНЕСУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Кафедра менеджменту

ЗВІТ

про самостійну роботу з курсу

„Основи наукових досліджень”

***Критерії вибору і обґрунтування
теми наукового дослідження***

Виконав:

Студент групи _____

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Оцінка за презентацію:

_____
(підпис керівника)

Київ 200__

6. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абстрагування (від лат. *abstrahere* - відволікати) - процес вичленювання якої-небудь ознаки об'єкта, досліджуваної системи, відволікання від інших. За допомогою абстрагування формуються узагальнені образи реальності (поняття), що дозволяють виділити в ній значимі для діяльності зв'язку і відносини об'єктів, відмежувавши їх від інших.

Абстракція (від лат. *abstractio* - відволікання) - результат уявного відволікання (абстрагування) тих чи інших визначених властивостей від безлічі властивостей досліджуваного конкретного предмета. Під абстракцією розуміють не тільки результат абстрагування, але також метод наукового дослідження, заснований на тому, що при вивченні якогось явища, процесу не приймаються до уваги його несуттєві сторони й ознаки.

Автореферат дисертації (від грец. *autos* - сам і лат. *referre* - доповідати, повідомляти) - наукове видання у вигляді брошури, що містить складений автором реферат проведеного їм дослідження, представленого на здобуття наукового ступеня. Одне з джерел наукової інформації на етапі аналізу стану питання в науці.

Актуальність дослідження (від лат. *actualis* - діяльний, дійсний, важливий, істотний для дійсного часу) - методологічна характеристика дослідження. Обґрунтування актуальності припускає відповідь на питання: чому дану проблему потрібно в даний час вивчати? Варто розрізняти актуальність наукового напрямку в цілому й актуальність самої теми усередині даного напрямку. Актуальність напрямку, як правило, не має потреби в складній системі доказів. Інша справа - обґрунтування

актуальності теми. Дослідження можна вважати актуальним лише в тому випадку, якщо актуальний не тільки даний науковий напрямок, але і сама тема актуальна в двох відносинах: її наукове рішення, по-перше, відповідає насущної потреби практики, а по-друге, заповнює пробіл у науці, що у даний час не має у своєму розпорядженні наукових засобів для рішення цієї актуальної наукової задачі.

Алгоритм (від лат. Algorithmi) - набір інструктивних дій, що визначає їхню послідовність для одержання даних чи результатів у цілому.

Алгоритм інтерпретації даних - структура тлумачення інформації, зібраної в ході дослідження:

- 1) що підлягає обговоренню,
- 2) про що свідчать дані самі по собі й у порівнянні з іншими,
- 3) чим обумовлений їхній стан,
- 4) що з них впливає з повною очевидністю,
- 5) які висновки випливають з результатів інтерпретації фактів: досить визначені, менш визначені,
- 6) що залишається неясним,
- 7) які знання з добутих є новими, які уточнюють, розвивають і т.д. відоме в науці і практиці,
- 8) які проблеми виявляються в результаті інтерпретації.

Альтернативна гіпотеза (фр. alternative від лат. alter - один із двох) - статистична гіпотеза, відповідно до якої розходження між вибірками є значимими, тобто відбивають відповідне розходження усередині чи між популяціями, з яких узяті ці вибірки. Звичайно альтернативна гіпотеза відповідає робочій гіпотезі дослідження.

Аналіз (від грец. analysis - розкладання, розчленовування) - метод дослідження, уявне чи практичне розкладання досліджуваного предмета чи явища на характерні для нього складені елементи, виділення в ньому

окремих сторін, вивчення кожного елемента чи сторони явища окремо як частини одного цілого. Аналіз дозволяє виявити будівлю досліджуваного об'єкта, його структуру, відокремити істотне від несуттєвого, звести складне до простого, раскласифікувати предмети і явища. Ціль аналізу - пізнання частин як елементів складного цілого. Процедура, зворотна аналізу, - синтез.

Аналіз базових понять - теоретичний метод дослідження, сукупність гносеологічних операцій з науковими поняттями, у яких відбиваються явища, що виступають предметом дослідження. Синонім: Термінологічний аналіз.

Аналіз продуктів діяльності - емпіричний метод, застосовуваний у педагогічному дослідженні. Аналізу піддаються щоденникові записи, архівні матеріали, продукти трудової, навчальної чи творчої діяльності і т.д. До різновидів даного методу можна віднести і контент-аналіз. Синоніми: Архівний метод, Праксиметричний метод.

Аналітичний огляд - огляд, у якому дається аналітична оцінка стану питання за визначений проміжок часу. Містить аргументовану характеристику матеріалу що аналізується, дає обґрунтовані практичні рекомендації. Розглядається як частина науково-дослідної роботи.

Аналогія (від грец. analogia - подібність, відповідність, домірність)

—
1) подібність у якому-небудь відношенні між предметами, явищами чи поняттями;

2) загальнонауковий метод дослідження, вид умовиводу, що дозволяє виявити властивості одного предмета на підставі його подібності з іншим. Знання, отримане при розгляді якого-небудь об'єкта ("моделі"), переноситься на інший об'єкт (предмет, явище, процес), що менш вивчений чи доступний для дослідження.

Анкета (від фр. *enquete* - буквально: розслідування) - зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам. Питання анкети поділяються по змісту: питання про факти, дії в минулому, у сьогоденні, а також про продукти діяльності, питання про мотиви діяльності, оцінках і думках індивідів; за формою: відкриті (не визначають ні зміст, ні форму відповіді) і закриті (альтернативні, із множинним вибором, у яких людина що відповідає вибирає один чи кілька відповідей із запропонованих) і ін.

Анкетування - метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методі навчання). Метод анкетування використовується у випадках, коли досліджувану проблему важко вивчити іншими методами (наприклад, мотиви вибору вчительської професії, ступінь задоволеності цією діяльністю).

Анотація (від лат. *annotatio* - примітка, позначка) - коротка роз'яснювальна чи критична примітка, що впливає за бібліографічним описом якого-небудь твору (на звороті титульного листа книги, на каталожній картці і т.д.); розгорнута анотація - стиснута характеристика ідеї, змісту, призначення книги, статті чи рукопису.

Анотування - процес створення анотації. Анотуючи джерело інформації, звичайно виписують назви найбільш великих його розділів чи глав зі змісту. Анотування - найбільш поверхневий і загальний метод фіксації змісту тексту.

Апарат наукового опису - особлива знакова система, що включає термінологію, кліше і вираження, характерні для мови науки, структурні

схеми побудови визначених наукових жанрів, системи формул, умовних позначок і т.д.

Аргумент (від лат. argumentum - логічний довід, який є підставою доказу) - думка, істинність якої перевірена і доведена практикою і яка тому може бути приведена в обґрунтування істинності чи хибності іншого положення. Аргумент є складовою частиною всякого доказу. Як аргументи можна виставляти аксіоми, прийняті в даній системі, визначення, судження про вірогідно відомі факти. Див. також Доказ.

Аргументація - раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.

Артефакт (від лат. arte - штучно і factus - зроблений) - процес чи зареєстроване яким-небудь методом явище, невласне досліджуваному об'єкту що не є метою дослідження. Артефакти як феномени чи ефекти можуть бути привнесені в експеримент дослідником.

Аспект (від лат. aspectus - погляд, вид) - кут зору, під яким розглядається об'єкт (явище, поняття) дослідження.

Атрибут (від лат. attributum - додане) - необхідна, істотна, невід'ємна властивість об'єкта.

Б

Базове (ключове) поняття (від грец. basis - підстава, основа) - головне, цільове поняття, що відбиває суть змісту предмета дослідження, його найбільш істотні властивості й ознаки. Виступає як об'єкт термінологічного аналізу і операціоналізації. Навколо базового поняття створюється ієрархічна, субординована понятійна система. На його основі

розробляється концепція дослідження. Синонім: поняття, що систематизує. Див. також Понятійний апарат, Операціоналізація понять.

Бесіда - метод одержання інформації на основі словесної (вербальної) комунікації дослідника і респондента, що відповідає на питання, які передбачені програмою дослідження. Організується з метою з'ясування індивідуальних особливостей особистості (мотиваційної та емоційної сфер, знань, переконань, інтересів, переваг, установок, відносин до середовища, колективу і т.д.).

Бібліографічне посилання - сукупність бібліографічних зведень про цитурируемом, розглянутому чи документі, що згадується. Цитата, чи витримка вказівка джерела, на які посилаються в основному тексті.

Бібліографічний апарат наукового тексту - бібліографічні зведення (опису) про документи, що згадуються, цитуемых у науковій праці чи використувуваних яким-небудь іншим способом при його підготовці. Бібліографічні зведення можуть приводитися усередині тексту або поза нього (підрядкові і затекстові описи). Головне призначення бібліографічної інформації - документування посилань на цитовані чи документи, що згадуються. Довідково-бібліографічний апарат містить у собі також бібліографію.

Бібліографічний огляд - огляд, що містить характеристику джерел інформації, що з'явилися за визначений час чи об'єднаних по якій-небудь іншій загальній ознаці.

Бібліографічний опис - опис книги, статті і т.д. відповідно до Державного стандарту.

Бібліографія (від грец. *biblion* - книга, *grapho* - пишу) - досить вичерпний для даної мети список літератури по визначеному питанню; спеціальні видання (покажчики, каталоги, огляди), що містять такі списки.

В

Валідність (від лат. *validas* - міцний) - ступінь відповідності між параметрами методу та оцінюючий діяльність чи функцію (наприклад, придатність тесту вимірювати властивість, для виміру якого він призначений); обґрунтованість, надійність, цінність наукового результату.

Варианса (від лат. *variatio* - зміна). - Див. Дисперсія.

Вступ в наукову працю - особлива частина роботи, виклад основних понять, умов і обмежень, прийнятих при постановці основного питання наукової праці. У введенні викладаються основні методологічні характеристики дослідження: актуальність, проблема, тема, об'єкт, предмет, мета, задачі, гіпотеза, що захищають положення, новизна, значення для науки і практики.

Верифікація (фр. *verification* від лат. *verus* - щирий і *facere* - робити) - процес встановлення істинності наукових тверджень шляхом їх емпіричної перевірки. Служить найважливішим критерієм науковості висунутих гіпотез і теорій, але не усі твердження можуть бути перевірені такими шляхом безпосередньо. Існують також непрямі способи верифікації за допомогою визначення логічних наслідків з тверджень що не перевіряються і співвідношення їх з даними досвіду.

Версія (лат. *versio* - видозміна) - одне з декількох відмінних друг від друга можливих пояснень визначеної ситуації, якої-небудь події. Версія, підтверджена фактами, стає вірогідністю.

Відклик - текст інформаційно-критичного жанру; система суджень, що містять оцінку наукового дослідження. Готується (у випадку дипломної роботи) науковим керівником, містить характеристику роботи з усіх розділів. У відклику відзначаються позитивні сторони, недоліки, ступінь самостійності виконання роботи автором, наявність у нього навичок

роботи з науковою літературою і організації експериментального дослідження, обґрунтованість і значимість результатів, можливість їх застосування у подальшій науковій та практичній діяльності і висновок про допуск студента чи співшукача до захисту. Див. також Рецензія.

Відношення - категорія, що характеризує взаємозв'язок елементів визначеної системи.

Видання - документ, призначений для поширення інформації, що міститься в ньому, що пройшов редакційно-видавничу обробку, поліграфічно самостійно оформлений та має вихідні данні.

Видання наукове - видання, призначене для наукової праці та містить теоретичні і (чи) експериментальні дослідження.

Видання періодичне (від грец. *periodikos* - що повертається) - видання, що виходить через визначені терміни часу постійним для кожного року числом номерів, що не повторюються по змісту, і представляє собою однотипно оформлені нумеровані і (чи) датовані випуски які мають однакову назву і, як правило, фіксовані обсяг і формат (журнал, газета і т.д.).

Видання довідкове - видання, що містить короткі відомості наукового чи прикладного характеру які розташовані в порядку зручному для їх швидкого відшукування; не призначені для суцільного читання.

Виноска - додатковий текст, поміщений у самому низу сторінки під основним текстом і відділений від нього прямою рисою. Звичайно це повний бібліографічний опис джерела (так називані посторінкові бібліографічні посилання) або примітка, коментар до якого-небудь фрагмента тексту.

Вимір - процедура, за допомогою якої об'єкти дослідження, розглянуті як носії визначених відносин між ними, відображаються в

деякій математичній системі з відповідними відносинами між елементами цієї системи.

Вивчення документів (від лат. documentum - доказ, свідчення) - метод одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього знайомства з об'єктом. Використовуються рукописні чи друківані тексти, теле-, кіно-, фотоматеріали, звукозаписи і т.д. Розрізняють традиційні і формалізовані методи вивчення документів. Традиційні методи аналізу допускають велику частку суб'єктивності, що позначається на отриманих результатах. Формалізовані методи головним чином зв'язані з контент-аналізом.

Вивчення літератури - один з найбільш широко розповсюджених методів одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього знайомства з об'єктом. Служить для аналізу історії і сучасного стану проблеми, дає можливість відокремити відоме від невідомого, вивчити мало розроблені і дискусійні положення, різні точки зору, створити первинне уявлення про проблему і шляхи її вирішення, знайти "білі плями" в розробці питання. Методи аналізу можуть бути традиційними (розуміння, інтуїція, осмислення) і формалізованими.

Визначення поняття (дефініція, від лат. definitio - визначення) - логічна операція, що дозволяє розкривати зміст поняття, відрізнити предмет, відбиваний поняттям, від подібних з ним предметів, установлювати значення того чи іншого слова (терміна). Розкрити зміст поняття - значить перелічити його істотні ознаки, тобто ознаки, необхідні і достатні для відмінності даного предмета від подібних з ним предметів.

Вирогідність - властивість інформації, що встановлює ступінь відповідності істині. Перекручування може бути природним і навмисним (дезінформація).

Виключне спостереження - вид спостереження, при якому наблюдаючій включений у групу, а її члени не знають, що служать об'єктом спостереження. Доповнюється даними самоспостереження.

Властивість - те, що присутньо предметам, що відрізняє їх від інших предметів чи робить їх схожими на інші предмети. Властивості виявляються (але не з'являються) у процесі взаємодії предметів. Властивості поділяються на істотні, без яких предмет існувати не може, і несуттєві. Сукупність істотних властивостей предмета виражає його якісну визначеність. У практиці розрізняють також властивості загальні і специфічні, необхідні і випадкові, внутрішні і зовнішні, сумісні і несумісні і т.д.

Вторинна обробка даних - етап дослідження; який припускає використання операцій порівняння, узагальнення та ін. для виявлення подібності, розходження, визначення типового, однорідного, одиничного, а також побудова висновків і оцінку можливості їхнього поширення. Див. також Сукупна (вторинна) інформація.

Вторинний аналіз - метод дослідження, спрямований на аналіз вже існуючих (раніше добутих в інших дослідженнях) даних відповідно до нових задач. Використовуються традиційні джерела агрегування даних - звіти, наукові публікації тощо.

Вибіркова сукупність (вибірка) - частина всієї досліджуваної (генеральної) сукупності, що виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою методикою чи програмою добору. Група що входить у вибірку складає експериментальну базу дослідження.

Висновки - стиснутий узагальнений виклад самих істотних, з погляду автора, результатів, отриманих у результаті дослідження.

Висновок наукової праці - частина наукової праці, у якій показується, з яких основних передумов і яких допоміжних результатів

впливає основний результат. Містить також перелік найбільш цікавих і важливих висновків, що випливають з результатів і загального змісту роботи. У висновку не слід приводити результати, що не були обґрунтовані в змісті роботи, чи висновки, що не випливають з цього змісту, не треба вдаватися в докладні роз'яснення й обґрунтування яких-небудь положень. Висновок повинний бути коротким.

Г

Генеральна сукупність (від лат. *generalis* - загальний, головний) - безліч, загальна кількість об'єктів, досліджуваних у конкретних просторово-тимчасових межах, обкреслених програмою вивчення. Синонім: Популяція (від фр. *population* - населення).

Генетичний аналіз (від грец. *genesis* - походження, виникнення) - аналіз об'єкта за допомогою генетичного методу - способу дослідження явищ і процесів, що включає у себе аналіз їх походження, становлення, розвитку. Припускає зведення різноманіття явищ до фундаментальних, вихідних елементів, виведення нового стану явища на основі аналізу за допомогою генетичного методу.

Гіпотеза дослідження (від грец. *hypothesis* - підстава, припущення) - методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням. Від простого припущення гіпотеза відрізняється декількома ознаками. До них відносяться:

- а) відповідність фактам, на основі яких і для обґрунтування яких вона створена;
- б) можливість перевірки;

- в) прикладимість до можливо більш широкого кола явищ;
- г) відносна простота.

У гіпотезі органічно зливаються два моменти: висування деякого положення та наступний логічний і практичний доказ. Задача дослідника, що розробляє гіпотезу, полягає в тому, щоб показати, що не наявне в об'єкті, що він бачить у ньому такого, чого не бачать інші.

Гістограма (від грец. histos - тканина) - один із засобів графічного представлення кількісних даних. Стовпчики (прямокутники) гістограми примикають друг до друга і відповідають кількісним характеристикам кожного класу даних.

Глава - структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, якій передують родовому найменуванню "глава" і її номер.

Глосарій (від лат. glossarium - словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) - тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.

Граф (від грец. grapho - пишу) - розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем. Застосовується як форма теоретичного моделювання, як засіб представлення інформації.

Графік (від грец. graphikos - написаний) - один із засобів представлення даних дослідження:

- 1) креслення, що застосовуються для наочного зображення кількісної залежності різного роду явищ (наприклад, крива, що зображує динаміку зростання добробуту населення у регіоні);
- 2) математичне поняття "графік функції" - крива на площині, що зображує залежність функції від аргументу.

Д

Данні в статистиці - основні елементи, що підлягають аналізу. Данними можуть бути якісь кількісні результати, властивості, які властиві визначеним членам популяції, місце в тій чи іншій послідовності - будь-яка інформація, що може бути класифікована чи розбита на категорії з метою подальшої обробки. Виділяють три типи даних: кількісні, порядкові, якісні.

Дедукція (від лат. deductio - виведення) - вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки.

Демонстрація (від лат. demonstratio - показування) - логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу.

Детермінанта (від лат. determinantis - визначальний) - визначник; те, що обумовлює що-небудь.

Дефініція - див. Визначення поняття.

Діаграма (від грец. diagramma - малюнок, креслення) - креслення, що наочно показує співвідношення між різними величинами, що зображуються у вигляді лінійних відрізків чи геометричних фігур. Один із засобів графічного представлення кількісних даних.

Дипломна робота (фр. diplôme від грец. diploma - лист; документ, складений удвічі) - самостійна письмова кваліфікаційна робота, що представляється студентами при закінченні університетів і інших навчальних закладів. Виконується студентом на останньому році навчання і служить однієї із форм перевірки його підготовленості до самостійної роботи за спеціальністю. Керівництво дипломною роботою здійснює

кафедра навчального закладу, захист відбувається перед спеціальною комісією чи на засіданні кафедри.

Дискусія (від лат. *discussio* - розгляд, дослідження) - обговорення якого-небудь проблемного питання на зборах, у публікаціях, бесіді; суперечка. Один з етапів процедури захисту кваліфікаційної роботи.

Дисперсія (від лат. *dispersus* - розсіяний, розсипаний) - один з показників розкиду даних у статистиці; міра відхилення від середнього.

Дисертація (від лат. *dissertatio* - міркування, дослідження) - кваліфікаційна наукова праця, представлена на здобуття вченого ступеня і захищена привселюдно здобувачем (дисертантом). Одне з джерел інформації з досліджуваного питання. Роботі з дисертацією передують знайомство з авторефератом, що дозволяє зрозуміти, наскільки зміст дисертації може допомогти досліднику в більш глибокому вивченні проблеми.

Додатки до наукової праці - частина наукової праці, що містить додатковий матеріал, що не є істотним для розуміння проблеми, однак корисний із практичної точки зору, що розкриває технологію дослідження.

Досвід - засноване на практиці емпіричне пізнання дійсності. Синонім (застаріваючий): досвід як експеримент.

Доказ - логічна дія, у процесі якої істинність якої-небудь думки улаштовується за допомогою інших думок. Усякий доказ складається з трьох частин: тези, доводів і демонстрації. По способу ведення доказу бувають прямі і непрямі. За формою умовиводу, у якій відбуваються докази, останні можуть бути індуктивними і дедуктивними. Для того щоб доказ завершився успіхом, треба в процесі обґрунтування істинності тези дотримуватися правил доказу.

Дослідження - процес наукового вивчення будь-якого об'єкту (предмета, явища - матеріального чи ідеального) з метою виявлення

закономірностей його виникнення, розвитку і зміни, і перетворення його в інтересах суспільства. Усяке справжнє дослідження є єдність накопиченого попереднього досвіду, наявних знань, застосування відповідних інструментів, знарядь і методів, засобів підходу до досліджуваного об'єкту. Підсумком дослідження повинне бути одержання нових наукових знань - об'єктивної істини, тобто відповідності знову сформульованого знання дійсному стану об'єкта, а також намічених програмою дослідження практичних результатів.

Дослідницький підхід - вихідний принцип, позиція і спрямованість, орієнтація дослідження. У сучасних економічних дослідженнях реалізуються: системний, комплексний, особистісний, деятельностный і інші підходи.

Джерела вивчення економічного досвіду - різновид джерел інформації про практичну економічну діяльність і результати цієї діяльності: зафіксований у письмовій формі досвід (бази даних, таблиці, схеми, графіки, методичні розробки, звіти і т.д.); досвід, зафіксований в усній формі (виступи на конференціях, нарадах і т.д.); незафіксований досвід конкретної діяльності, спостереження безпосередньо.

Е

Експеримент (від лат. experimentum - проба, досвід) - метод дослідження, заснований на втручанні в хід явищ, процесів шляхом створення умов, що дозволяють виділити досліджувані зв'язки з усього їх різноманіття і багаторазово їх відтворити. Дозволяє штучним створенням умов викликати необхідну досліднику зв'язки, відтворювати їх, змінювати умови. Недолік полягає в тім, що природні умови досліджуваних

експериментально зв'язків в "чистому" виді завжди більш різноманітні - експеримент завжди містить у собі елемент спрощення.

Експеримент природний - метод психолого-педагогічного дослідження; експеримент, включений непомітно для випробуваного в його ігрову, трудову чи навчальну діяльність. Перевіряє вплив будь-якого фактору на окремі сторони навчально-виховного процесу в звичних умовах. Роботу з учнями веде класний керівник, або знайомий їм викладач. Природний експеримент з'єднує позитивні риси спостереження (природність) і лабораторний експеримент (цілеспрямований вплив на випробуваного). Недоліком цього методу є труднощі непомітної постановки перед випробуваним експериментальної задачі, а також вичленування окремих елементів у цілісній діяльності випробуваного. Різновид природного експерименту - експериментальне навчання, при якому вивчення школяра ведеться безпосередньо в процесі його навчання і виховання з метою активного формування психічних особливостей, що підлягають вивченню.

Експеримент, що констатує, (від лат. constat - відомо) - етап (різновид) експерименту, у ході якого дослідник експериментальним шляхом встановлює і реєструє стан досліджуваної системи, констатує факти зв'язку і залежності між явищами.

Експериментальна група - група випробуваних, підданих експериментальному впливу (на відміну від контрольної групи).

Експериментальні об'єкти - див. Вибіркова сукупність.

Експерт - (від лат. expertus - досвідчений) - фахівець у визначеній області, компетентний у даній сфері діяльності. На основі свого знання і досвіду дає мотивований висновок по тій чи іншій проблемі (дискусійному питанню, важкому, різноманітному рішення).

Експертна оцінка - експертне судження, виражене в кількісній чи якісній формі (краще, гірше, більше, менше і т.п.). Можливі індивідуальні, групові і колективні експертні оцінки.

Експертний метод - комплекс логічних і математичних процедур, спрямований на одержання від фахівців інформації, її аналіз і узагальнення з метою підготовки і вибору раціональних рішень. Суть методу складається в проведенні експертами аналізу проблеми з якісною чи кількісною оцінкою суджень і формальною обробкою результатів індивідуальних думок.

Екстралингвістичні методи створення наукового тексту (від лат. extra - понад, поза і lingua - мова) - немовні засоби, способи представлення змісту: формули, графіки, ілюстрації, схеми, таблиці, діаграми і т.п., а також підкреслення, шрифтові виділення і т.д. Див. також *Форми фіксації даних*.

Екстраполяція (від лат. extra - понад і polire - робити гладким, обробляти) – 1) процедура перенесення властивостей, відносин і закономірностей з однієї предметної області на іншу;

2) метод наукового дослідження, що полягає в поширенні висновків, отриманих при вивченні одного предмета, на інший предмет, на підставі наявності загальних ознак.

Елевація (від лат. elevator - піднімаючий) - зведення простого до складного, підхід до виявлення тих властивостей найпростішої взаємодії, що роблять його потенційним джерелом більш складних взаємодій. Див. також *Редукція*.

Емпіричний (від грец. empeiria - досвід) - заснований на безпосередньому досвіді. Іноді протиставляється "теоретичному".

Емпіричне дослідження - вид наукового дослідження; вивчення конкретних проблем, зв'язане з рішенням переважно практичних задач. Див. також Прикладне дослідження.

Етапи наукового дослідження (від фр. *etape* - окремий момент, стадія в розвитку чого-небудь) - див. Структура наукового дослідження, а також: Логіка дослідження, Технологія дослідження.

Етика досліджень (лат. *ethica* від грец. *ethos* - звичай, характер) - поширення моральних норм на процес дослідження (наприклад, вимога до спілкування дослідника і досліджуваних: "Не нашкодь") і на його результати (наприклад, вимога чіткого опису результатів: "Висловлюйся ясно").

3

Залежна перемінна - величина (характеристика, фактор), зміни якої залежать від впливу незалежної перемінної. Див. також Перемінні.

Задача - ціль діяльності, дана у визначених умовах і потребує для свого досягнення адекватних цим умовам засобів. Пошук, мобілізація і застосування цих засобів (дій, операцій) складає процес рішення задачі. У залежності від характеру кінцевої мети розрізняють задачі практичні і теоретичні. Практичні задачі спрямовані на безпосереднє перетворення дійсності, теоретичні - на пізнання її.

Задачі дослідження - методологічна характеристика дослідження. Намічаючи логіку свого дослідження, вчений формулює коло приватних дослідницьких задач, що у своїй сукупності повинні дати уяву про те, що потрібно зробити, щоб ціль була досягнута.

Закономірність - об'єктивно існуючий, повторюваний, стійкий, істотний зв'язок для групи явищ, що визначає процеси становлення та існування систем, що розвиваються. Одна з форм наукового пізнання.

Захист (дипломної роботи) - офіційна процедура представлення на засіданні спеціальної комісії виконаної кваліфікаційної роботи з метою її визнання і одержання автором відповідної кваліфікації.

Захист положення - методологічна характеристика дослідження; представляють стосовно гіпотези той її перетворений фрагмент, що містить "у чистому виді" те, що спірно, не очевидно, що має потребу в захисті і що не можна поплутати з загальноприйнятими вихідними положеннями. Положення, що дійсно потрібно захищати, містять твердження про необхідні і достатні умови протікання педагогічних процесів, про структурні елементи будь-якого виду педагогічної діяльності, про критерії, вимоги, межі, функції і т.п.

Збірник наукових праць - науковий збірник, що містить дослідницькі матеріали наукових установ, навчальних закладів по найважливіших наукових і науково-технічних проблемах.

Зв'язок - відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони. Можуть бути класифіковані по різних підставах: зв'язку між предметами і предметами, між предметами і властивостями, між властивостями і властивостями; існують зв'язки прямі і зворотні, внутрішні і зовнішні, безпосередні й опосередковані, одиничні і загальні, необхідні і випадкові. Конкретними формами прояву зв'язку є причина, наслідок, необхідність, випадковість, закон (внутрішній, істотний, необхідний зв'язок для групи явищ) і т.д.

Знання - результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у виді представлень, понять, суджень, умовиводів, теорій; результат пізнання, перевірені практикою і засвідчені

логікою. Знання мають різний ступінь вірогідності, відбивають діалектику відносної і абсолютної істини.

Зміст - категорія, що позначає сукупність сторін, елементів, зв'язків, що утворюють даний предмет чи явище. Нерозривно з формою кожен предмет, процес чи явище має і зміст (зміст оформлений, а форма виражає зміст).

Зміст наукової праці - основна частина роботи, обґрунтування відповіді на її центральне питання, виражений заголовком даної роботи (тобто обґрунтування основного результату цієї роботи). Припускає: а) зведення основного питання до допоміжних питань, б) відповіді на допоміжні питання і на основі цих відповідей і передумов обґрунтування відповіді на основне питання. Процес зведення основного питання (заголовка) до допоміжного дає правильно побудований план наукової праці (виділення глав, параграфів, пунктів, підпунктів і т.д.).

Змістовні питання - різновид питань, використовуваних в опитувальних методах дослідження; спрямовані на одержання висновків про визначені явища і їх взаємозв'язки.

I

Ідеалізація (від грец. idea - ідея, поняття, представлення) - один з видів абстрагування. Поняттям, утвореним за допомогою ідеалізації, не відповідають реальні об'єкти. За основу ідеалізації беруться зв'язки і якості предметів, принципово існуючі чи можливі, але предмет настільки повно ізолюється від супутніх умов що не існують у реальному світі.

Ідеалізований об'єкт - уявна пізнавальна конструкція, що є результатом ідеалізації. Будучи елементами наукової теорії, ідеалізовані об'єкти служать найважливішими засобами пізнавальної діяльності в науці.

Теоретичні твердження, як правило, безпосередньо відносяться не до реальних об'єктів, а до ідеалізованих об'єктів, пізнавальна діяльність з яких (уявний експеримент, їхнє осмислення в різних теоретичних схемах і моделях) дозволяє встановлювати істотні зв'язки і закономірності, недоступні при вивченні реальних об'єктів, узятих у всім різноманітті їхніх емпіричних властивостей і відносин.

Ідентифікація (від лат. identificare - порівняння) –

1) процес порівняння об'єкта з одним з відомих об'єктів, встановлення збігу чого-небудь з чим-небудь;

2) розпізнавання об'єктів.

Індивідуальна (первинна) інформація - інформація про ознаки окремих об'єктів, що є одиницями досліджуваної сукупності. Ця інформація індивідуальна на відміну від сукупної (вторинної) інформації, оскільки відноситься до окремих одиниць сукупності. Цей вид інформації збирається на етапі безпосереднього проведення дослідження.

Індивідуальна експертна оцінка –

1) бесіда дослідника з експертом, що відповідає на заздалегідь сформульовані чи питання чи анкети;

2) кількісна характеристика якого-небудь показника об'єкту, що виставляється конкретним експертом.

Індикатор (від лат. indicator - показчик) - об'єктивно фіксуєма ознака, за допомогою якої відслідковується, відображується стан об'єкта спостереження, його кількісні або якісні характеристики, процеси змін під впливом тих чи інших факторів. Індикатор є інструментом виміру, показчик на рівні показника, як визначника властивостей об'єкту у його фактичній конкретності. Пошук індикатора здійснюється в контексті прийнятої теорії (парадигми), сформульованої дефініції, де відбиті істотні властивості, ознаки, риси, а отже, і параметри даного явища, що

відрізняють його від всіх інших явищ. Саме властивості, ознаки, риси, що характеризують дане явище в цілому, виступають як показник. Їхній вимір, як свідчення конкретного стану досліджуваного об'єкта, вимагає відповідних індикаторів.

Індуктивна статистика - розділ статистики, що розглядає індукцію, тобто поширення на великі групи об'єктів (популяції) висновків, зроблених при вивченні менших груп (вибірок).

Індукція (від лат. *inductio* - виведення) - вид умовиводу і метод дослідження. В індуктивному міркуванні йдуть від часток, одиничних суджень, фактів, положень до загальних висновків. Це форма руху пізнання від емпіричного до теоретичного рівня. Індуктивний висновок завжди має не достовірний, а лише ймовірний чи правдоподібний характер. У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією.

Інструментарій дослідження (від лат. *instrumentum* - знаряддя для роботи) - сукупність методичних і технічних прийомів і операцій, що виступає у формі різноманітних документів (робочих матеріалів) і спрямована на одержання з її допомогою інформації.

Інтерв'ю (англ. *interview*) - безпосередньо цілеспрямована, проведена по заздалегідь приготовленому плану бесіда інтерв'юера (особи, що проводить інтерв'ю) з респондентом. Однак, на відміну від бесіди, що носить характер взаємного обміну інформацією, в інтерв'ю один запитує іншого, утримуючись від власних висловлень по порушеному питанню.

Інтерв'ювання - емпіричний метод дослідження, збір первинної інформації шляхом інтерв'ю.

Інтерпретація (від лат. *interpretatio* - посередництво) - тлумачення, роз'яснення змісту явища, чи тексту знакової структури, що сприяє їх розумінню. Ціль інтерпретації - виявлення і фіксування комплексу

характеристик обробленого матеріалу, на основі якого відкривається можливість знайти і пояснити основні тенденції і підійти щодо формулювання висновків. Див. також Пояснення, Розуміння.

Інформація (від лат. *informare* - давати відомості про що-небудь) –

а) сукупність відомостей, необхідних для активного впливу на керовану систему з метою її оптимізації;

б) набір вузькоспеціалізованих даних, що продуцуються у всіх сферах діяльності суспільства. При цьому дані - це сигнали, кількісні чи якісні, про об'єкт, які необхідно перетворити таким чином, щоб витягти інформацію. Споживчі властивості інформації - вірогідність, змістовність, актуальність, доступність для сприйняття особою, яка приймає рішення, - визначає якісні характеристики інформації.

К

Категоризація - класифікація об'єктів по категоріях. Див. також Класифікація.

Категорія (від грец. *katēgoria*) - кордонно широке поняття, у якому відображені найбільш загальні та істотні властивості, ознаки, зв'язки і відносини предметів, явищ об'єктивного світу. Розглядається і як ієрархічний ряд понять різної складності, об'єднаних єдністю змісту.

Квазіексперимент (від лат. *quasi* - начебто, ніби-то) - нестрогий експеримент, застосовуваний у економічних дослідженнях у силу того, що в них важко витримати вимогу випадковості добору експериментальних об'єктів. Іноді, підкреслюючи специфіку економічного експерименту, говорять про дослідно-експериментальну роботу в економічному дослідженні.

Кваліметрія (від qualis - який, якої якості і грец. metreo - вимірюю) - область науки, що поєднує методи кількісної оцінки якісних даних.

Кваліфікаційна робота (від лат. qualificare - визначати, встановлювати якість) - одна з форм представлення результатів дослідження; служить для того, щоб студент, чи аспірант, здобувач, надавши свою працю на суд експертів, одержав документ, що засвідчує рівень компетентності. До кваліфікаційних робіт відносять курсову роботу, дипломну роботу, дисертацію.

Квантифікація (від лат. quantum - скільки і facio - далеко) - кількісне вираження, опис якісних ознак об'єктів, явищ за допомогою показників і індикаторів з метою їх формалізації шляхом спеціальних кванторів.

Квантори (від лат. quantum - скільки) - логічне поняття: термін і ознака, що несуть інформацію про кількісну характеристику логічного вираження. Приклади кванторів - слова "ніколи", "рідко"; "ні часто", "ні рідко"; "часто", "завжди".

Класифікація (від лат. classis - розряд і facere - робити) - розподіл предметів якого-небудь роду на взаємозалежні класи (відділи, розряди) відповідно до найбільше істотних ознак, властивим предметам даного роду і, що відрізняє їх від предметів інших пологів, при цьому кожен клас займає в системі, що вийшла, визначене постійне місце і, у свою чергу, поділяється на підкласи. Див. також Розподіл обсягу поняття, Категоризація.

Ключове слово – слово чи словосполучення, найбільш повно і специфічно характеризує зміст наукового документу (тексту) чи його частини.

Кількісні данні - тип даних у статистиці; одержують при вимірах (наприклад, данні про час, про результати тестування і т.д.). Їх можна розподілити по шкалі з рівними інтервалами.

Коментар (лат. commentarium) - роз'яснювальні примітки до тексту (його фрагменту); супровідні розуміння, зауваження.

Комплексний підхід (від лат. complexus - зв'язок, сполучення) - дослідницький підхід і принцип організації практики навчання і виховання, що розглядає об'єкт дослідження, практику з позицій цілісності і системності.

Компонент структури (від лат. componens - складовий) - термін, що узагальнює поняття "елемент", "підсистема", "підструктура" і їхнього зв'язку. Див. також Організація.

Конкретизація (від лат. concretus - згущений, ущільнений) - один із прийомів, використовуваних у процесі пізнання, за допомогою якого абстрактне поняття включається в різноманіття дійсних властивостей, зв'язків і відносин. На протигагу абстракції конкретизація вимагає по можливості всебічного обліку усіх фактів, на основі яких відтворюється повне знання про реальний, цілком визначеному, своєрідному предметі. Див. також Сходження від абстрактного до конкретного.

Конспект (від лат. conspectus - огляд) - краткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.

Конспектування - складання конспектів літературних джерел різного типу. У науковому дослідженні використовується на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

Контент-аналіз (англ. contents - зміст) - формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів. Містить у собі кілька послідовних дій: виділення одиниць аналізу; пошук їхніх індикаторів у тексті; підрахунок і статистичну обробку частоти уживання

визначеного поняття (за умови обліку виділених індикаторів чи установлених пропорцій між різними групами індикаторів).

Контрольована перемінна - величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту. Див. також Перемінні.

Контрольна група (від фр. *controle* - перевірка) - група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту.

Кореляційний аналіз - розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках. При цьому встановлюється, чи проводиться збільшення якого-небудь показника до збільшення чи зменшення іншого показника.

Кореляція (від лат. *correlatio* - співвідношення, відповідність) - зв'язок між двома перемінними. Цей зв'язок може бути повним (при цьому, знаючи значення однієї перемінної, можна точно пророчити значення другої), неповним (при цьому між двома перемінними існує лише більш-менш систематичний зв'язок) чи нульовий, якщо дві перемінні ніяк не зв'язані одна з одною. Кореляція може бути позитивною, коли обидві перемінні змінюються в одному напрямку, чи негативною, якщо ці зміни протилежні.

Концепція (лат. *conceptio*) - система взаємозалежних і втекаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої - небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці і т.д.

Коефіцієнт кореляції (від лат. *coefficientis* - сприяючий) - величина, що приймає значення від -1 до +1 і ступінь кореляції, що характеризує, між двома перемінними.

Критерій (від грец. kriterion - ознака) - ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації).

Л

Лабораторний експеримент (лат. laboratorium від laborare - працювати) - різновид експерименту, що здійснюється в спеціально обладнаному приміщенні за допомогою приладів і інших засобів дослідження, що забезпечують строго контрольовані умови для цілеспрямованого вивчення і, якщо буде потрібно, відтворення об'єкта пізнання. У силу вузької спрямованості цей вид експерименту не може бути використаний для вивчення комплексних процесів, характерних для більшості економічних явищ.

Логічні помилки (від грец. logikos - наука про закони і форми мислення) - помилки в умовиводах, міркуваннях, визначеннях понять, доказах і спростуваннях, викликані порушенням законів і перекручуванням форм мислення. Здавна в традиційній логіці всі логічні помилки поділяються на три наступні групи:

- 1) помилки в посилках, тобто в підставах доказу;
- 2) помилки у відношенні тези, тобто думки, яку варто довести;
- 3) помилки в аргументації, т. е. у формі умовиводу, міркування.

Логічне структурування змісту джерела - метод фіксації змісту тексту (статті, розділу, глави в монографії і т.д.) у виді графічної схеми. Див. також Граф.

Лонгітюдне дослідження (англ. longitude від long - тривалий) - різновид повторного дослідження; дослідження того ж самого об'єкту протягом тривалого часу. Застосовується при вивченні розвитку

соціальних відносин, що складаються в групі людей, колективі протягом декількох років. У дослідженні цього типу зміна того ж самого об'єкту розглядається насамперед як функція часу. У економічному дослідженні об'єкт може зберегтися лише частково і зміни можуть бути інтерпретовані як зв'язані зі зміною зовнішніх факторів.

М

Математизація наукового знання - застосування математичних понять, теорій і методів у природних, економічних, технічних і суспільних науках, засноване на кількісному аналізі досліджуваних якісних залежностей і структур. Методи математичної статистики забезпечують аналіз статистичних даних (кореляційний аналіз, факторний аналіз і ін.).

Матеріали наукової конференції (від лат. conferentia - збори) - науковий неперіодичний збірник, що містить підсумки наукової конференції (програми, доповіді, рекомендації, рішення).

Мета - уявний, ідеальний образ результату дії, форма прояву об'єктивної соціальної причинності у свідомості людей у виді постановки цілей - створення образів того, що повинно бути досягнуто в результаті дії (суб'єктивна форма об'єктивної причинності).

Мета дослідження - методологічна характеристика дослідження; представлення про результат. Ставлячи перед собою ціль, дослідник уявляє собі, який результат він має намір одержати, яким буде цей результат.

Метод (від грец. methodos - шлях, спосіб дослідження, навчання, дії) - сукупність прийомів, операцій і способів теоретичного пізнання і практичного перетворення дійсності, досягнення визначених результатів.

В основі будь-яких наукових методів лежать визначені принципи, теорії і закони.

Метод структуралізації – дезагрегування (поділ) проблем на складові елементи з наступною оцінкою їх відносної переважності. Таку процедуру називають часто побудовою "дерева" цілей. Загальні правила його побудови: співвідпорядкованість, ієрархічність - елементи нижнього рівня підкоряються елементам більш високого рівня, впливають з них; порівнянність - організація однорідних цілей на різних рівнях, зіставлення по значимості, масштабу; повнота - на кожному рівні маються всі необхідні компоненти (мета і засоби досягнення); визначеність - оцінка ступеню досягнення, визначена у якісно-кількісних параметрах; гнучкість - можливість коректування. Метод структуралізації спирається на принципи системного аналізу.

Метод Стьюдента (t-тест) - непараметричний метод, що використовується для перевірки гіпотез про вірогідність різниці середніх при аналізі кількісних даних у популяціях з нормальним розподілом (і з однаковою дисперсією).

Методика (грец. *methodike*) - сукупність приватних прийомів, засобів, процедур, що дозволяють застосовувати той чи інший метод до даної специфічної предметної області. Якщо метод дослідження, більш загальний чи більш приватний, характерний своєю застосовністю в межах визначеної науки чи групи наук, то методика вже не має більш чи менш загального характеру - вона є інструкцією діяльності по реалізації правил методу в умовах даного дослідження.

Методологічна рефлексія (від лат. *reflexio* - відображення) - міркування дослідника про застосовані їм способи наукового пізнання. Оскільки за допомогою такої рефлексії він коректує свій рух по обраному об'єкту, знання цього роду безпосередньо включаються до складу

методологічного забезпечення. Аналіз досвіду і методології наукових досліджень дозволяє визначити зміст рефлексії дослідника у виді мінімального переліка методологічних категорій, що виступають як характеристики економічного дослідження в процесі його проведення і у завершеному вигляді.

Методологічні характеристики економічного дослідження - система методологічних категорій, що виступають як характеристики економічного дослідження: проблема, тема, актуальність, об'єкт дослідження, його предмет, мета, задачі, гіпотеза і положення, що захищаються, новизна, значення для науки, значення для практики. Як синонім використовується термін "методологічний апарат економічного дослідження".

Методологія (від грец. *methodos* - шлях дослідження чи пізнання, теорія, навчання і *logos* - слово, поняття) –

- 1) система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності;
- 2) навчання про науковий метод пізнання;
- 3) сукупність методів, застосовуваних у якій-небудь науці.

Методи дослідження в економіці - прийоми, процедури і операції емпіричного і теоретичного пізнання і вивчення явищ дійсності, що є знаряддям одержання наукових фактів. У залежності від аспекту розгляду методи дослідження в економіці підрозділяються на: загальнонаукові, власне економічні і методи інших наук; що констатують і перетворюють; емпіричні і теоретичні; якісні і кількісні; приватні і загальні; змістовні і формалізовані; методи збору емпіричних даних, перевірки і спростування гіпотез і теорії; методи опису, пояснення і прогнозу; спеціальні методи, використовувані в окремих економічних науках; методи обробки результатів дослідження.

Міркування - розумовий процес, спрямований на обґрунтування якого-небудь положення чи одержання нового висновку з декількох посилок. Мислення приймає форму міркування звичайно в тих випадках, коли потрібно довідатися про щось нове, аналізуючи уже відомі факти чи положення, а також тоді, коли істинність якого-небудь судження викликає сумнів і потрібно підтвердження, чи доказ спростування цього судження.

Моделювання - теоретичний метод дослідження різних явищ, процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) чи ідеальних (знакових, математичних) моделей. За допомогою моделювання описуються структура об'єкту (статична модель); процес його функціонування і розвитку (динамічна модель). Див. також Модель, Уявний експеримент, Ідеалізація, Ідеалізований об'єкт.

Модель (від лат. *modulus* - міра, зразок) –

- 1) схема, зображення чи опис будь-якого явища чи процесу в природі, економіці, виробництві, суспільстві;
- 2) образ, аналог визначеного фрагмента природної чи соціальної реальності.

Система матеріальних чи ідеальних (виражених у знаках) елементів, що є подобою об'єкту дослідження (оригіналу) і відтворююча структурно-функціональні, причинно-наслідкові і генетичні зв'язки між його елементами. Є заступником досліджуваного об'єкта і дозволяє одержати про нього інформацію.

Моніторинг (англ. *monitoring* від лат. *monitor* - застережливий) - безупинне, тривале спостереження за станом середовища (явищ, процесів і т.д.); зіставлення результатів постійних спостережень для одержання обґрунтованих представлень про їх (явищ, процесів) дійсне положення, тенденціях їх розвитку.

Монографія (від грец. monos - один, єдиний; grapho - пишу) - наукова праця, що заглиблено розробляє одну тему, обмежене коло питань; наукове видання у виді книги чи брошури, що містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми чи теми і приналежне одному чи декільком авторам. Відрізняється від інших форм наукових повідомлень глибиною і цілісністю розгляду питання.

Н

Надійність (тесту) - характеристика вимірювального інструмента; полягає в тім, що його результати відтворюються з гарною сталістю в того самого випробуваного. Це можливо, однак, лише в тому випадку, якщо при кожнім тестуванні всі умови однакові, що досить важко реалізувати на практиці.

Наука - сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і мислення і, що включає в себе всі умови і моменти цього виробництва: учених; наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування; методи науково-дослідної роботи, понятійний і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю суму наявних знань, що виступають у якості або передумови, або засобу, або результату наукового виробництва.

Наукова стаття - одна з форм представлення наукових результатів у періодичному науковому виданні (науковому журналі, збірнику наукових праць); публікація невеликого обсягу, де цілеспрямовано викладаються погляди автора по вузьких питаннях чи результати обмежених досліджень. Одне з важливих джерел інформації з проблеми дослідження, тому що це найбільш оперативна інформація про рух науки в рішенні її актуальних проблем.

Наукова доповідь - науковий документ, що містить виклад результатів науково-дослідної чи дослідно-конструкторської роботи, опублікований у печатці чи прочитаний в аудиторії.

Науковий пошук - особливий вид наукового дослідження, у результаті якого виходять принципово нові результати, що мають значення наукових відкриттів нових закономірностей. Науковий пошук відрізняється і від інформаційного пошуку (дослідницької роботи, що не має задачі збільшити наукову інформованість суспільства), і від розробки проблем (пізнавальної діяльності, спрямованої на визначення можливих модифікацій дії відомих закономірностей у різних умовах).

Наслідок - категорія, що позначає те явище чи стан, що викликаний, обумовлено іншим явищем; те, що логічно з необхідністю впливає з чогось іншого, як зі своєї підстави.

Незалежна перемінна - величина (характеристика, фактор), керована експериментатором. Вводиться в експеримент як зміна умов, що впливає на залежну перемінну. Сприяє розкриттю сутності залежної перемінний. Див. також Перемінні.

Непараметричні методи - статистичні методи, використовувані для аналізу порядкових чи якісних даних, якщо вибірки занадто малі для впевненості, що популяції, з яких вони узяті, підкоряються нормальному розподілу. До непараметричних методів відносять Хі-квадрат метод. Див. також Параметричні методи.

Непряме спостереження - різновид спостереження; опосередковане спостереження, здійснюване через повноважних осіб, що працюють по програмі і завданню дослідника.

Нестандартизоване інтерв'ю - різновид інтерв'ю; припускає, що формулювання і послідовність питань у ході бесіди можуть змінюватися.

Використовуються відкриті питання, характер відповідей на який заздалегідь не передбачений.

Новизна - критерій якості інформації (результатів наукових досліджень). Відбиває суспільно значимі нові знання, факти, дані, отримані в результаті дослідження чи практичної діяльності. Критерій новизни відбиває змістовну сторону результату, ступінь його оригінальності. У залежності від результату на перший план може бути висунута теоретична новизна (концепція, принцип і т.д.) чи практична (правило, рекомендація, методика, вимога, засіб і т.д.), чи обидва види одночасно.

Новизна дослідження - методологічна характеристика дослідження; припускає конкретну відповідь на питання: що зроблено з того, що іншими не було зроблено? які результати були отримані вперше? Тут виявляється співвіднесеність основних методологічних характеристик: чим конкретніше сформульована проблема, виділений предмет дослідження, показана практична і наукова актуальність теми, тим ясніше самому досліднику, що саме він виконав уперше, який його конкретний внесок у науку.

Нормальний розподіл (від лат. *normalis* - прямолінійний) - такий розподіл даних у вибірці, коли його крива має колоколообразний вид і строго симетрична (для великих популяцій). Якщо ж кількість даних обмежена (як у вибірках, використовуваних для наукових досліджень), то в кращому випадку одержують лише деякі наближення до кривої нормального розподілу.

Нормативна модель (від лат. *normatio* - упорядкування; *norma* - зразок, лад, порядок) - у економічному дослідженні модель належного, тобто узагальнене представлення про те, що повинно бути зроблене для досягнення кращих результатів у економічній дійсності. Вона не складає

безпосереднього проекту, "сценарію" економічної діяльності, а є лише реалізованим згодом прообразом таких проектів.

Нульова гіпотеза - статистична гіпотеза, відповідно до якої розходження між вибірками обумовлені тільки випадковістю і не відбивають дійсних розходжень між популяціями, з яких узяті ці вибірки. Звичайно нульова гіпотеза висувається з метою її спростування на користь альтернативної гіпотези.

О

Огляд - науковий документ, що містить систематизовані наукові дані по якій-небудь темі, отримані в підсумку аналізу першоджерел. Знайомить із сучасним станом наукової проблеми і перспективами її розвитку. У залежності від характеру інформації розрізняють аналітичний, бібліографічний і реферативний огляди.

Обробка інформації - процес перетворення інформації без зміни її якості. Види обробки інформації: реєстрація, класифікація, систематизація, статистична обробка даних.

Об'єкт (лат. objectum - предмет) –

- 1) існуючий поза нами і незалежно від нашої свідомості зовнішній світ, що є предметом пізнання, практичної дії суб'єкта;
- 2) предмет (явище), на який спрямована яка-небудь діяльність.

Об'єкт дослідження - методологічна характеристика дослідження; процес чи явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. Визначаючи об'єкт дослідження, варто дати відповідь на питання: що розглядається?

Операціоналізація понять - специфічна наукова процедура встановлення зв'язку концептуального апарата дослідження з його

методичним інструментарієм. Значення теоретичного поняття розкривається через указівку тієї експериментальної операції, результат якої, доступний емпіричному спостереженню і виміру, свідчить про наявність явища, вираженого в понятті.

Операція (від лат. operatio - дія) - окрема закінчена частина технологічного процесу; дія, спрямована на виконання будь-якої задачі.

Опис - функція наукового пізнання і етап наукового дослідження, що складає у фіксуванні даних експерименту чи спостереження за допомогою визначених систем позначень, прийнятих у науці. Опис виробляється як шляхом звичайної мови, так і спеціальними засобами, що складають мову науки (символи, матриці, графіки і т.д.). Опис підготовлює перехід до теоретичного дослідження об'єкта (поясненню) у науці. Опис і пояснення тісно зв'язані один з одним. Без опису фактів неможливо їхнє пояснення; з іншого боку, опис без пояснення ще не складає науки.

Описова гіпотеза - тип гіпотези, у якій зв'язок між причиною і наслідком описується. При цьому умови і фактори, що диктують обов'язковість, необхідність настання наслідки, не розкриваються. Такі гіпотези не мають прогностичну функцію, тому що в інших умовах наслідок може і не наступити. Див. також Пояснювальна гіпотеза.

Описова статистика - сукупність методів і форм представлення інформації (графіки, виміру показників), що дозволяють охарактеризувати вибірки даних. Див. також Індуктивна статистика.

Опонент (від лат. opponētis - що заперечує) - особа, що виступає з критикою доповіді, дисертації і т.п. Як опонент на захисті дипломної роботи звичайно виступає рецензент.

Опитування - метод збору емпіричних даних про об'єктивні факти, думки, знаннях і т.д., заснований на безпосередньому (інтерв'ювання) чи

опосередкованому (анкетування) взаємодії дослідника (інтерв'юера) з опитуваним (респондентом).

Опросник - вид психологічного тесту; призначений для виявлення різних сторін особистості випробуваного за допомогою набору тверджень, з якими респондент погоджується або не погоджується. Аналіз відповідей дозволяє одержати профіль особистості випробуваного.

Оптимальний (лат. *optimus* - найкращий) - кращий з можливого в конкретних умовах.

Організація (від фр. *organisation* - пристрій) - загальнонаукове поняття: результат взаємодії компонентів досліджуваного об'єкта, що утворить і дозволяє зрозуміти його як ціле. Див. також Структура, Компонент структури.

Особистісний підхід - дослідницький підхід, що припускає відношення до вихованця як до особистості, як до самосвідомого суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховного впливу.

Оцінка - вид судження про визначений феномен; буває кількісною і якісною.

П

Панельне дослідження - різновид повторного дослідження, вивчення того самого об'єкта з визначеним тимчасовим інтервалом по одній і тій же методиці і програмі (наприклад, оцінка знань учнів у різні роки). Ті самі питання ставляться тією ж особою через регулярні проміжки часу, що дає можливість порівнювати і аналізувати результати.

Параграф (грец. *paragraphe*) - частина тексту усередині глави, розділ книги, статті, що має самостійне значення, звичайно відмічувана знаком § з порядковим номером.

Парадигма (від грец. paradeigma - приклад, зразок) –

- 1) стиль наукового мислення, що панує на визначеному етапі в тій чи іншій чи дисципліні комплексі дисциплін;
- 2) теорія; теоретична модель, прийнята як зразок постановки, обґрунтування, рішення проблеми в рамках того чи іншого предмета дослідження.

Парадигма визначає погляд дослідника на проблему, її теоретичне осмислення, вибір методичних засобів. Див. також Дослідницький підхід.

Параметр (грец. parametron - що відмірює) - те ж, що показник.

Параметричні методи - статистичні методи, засновані на параметрах (показниках) - середня арифметична, стандартне відхилення. Використовуються для аналізу кількісних даних, при цьому число даних повинне бути достатнім, щоб проявився нормальний розподіл. До параметричних методів відносяться метод Стьюдента (t-тест). Див. також Непараметричні методи.

Педагогічний консиліум (лат. consilium) - різновид експертної оцінки, отриманої на основі колективного обговорення результатів вивчення вихованості школярів по визначеній програмі і по єдиних ознаках. Дозволяє виявити причини можливих відхилень у сформованості тих чи інших сторін особистості, а також одержати колективна думка про засоби подолання виявлених недоліків.

Первинна обробка даних - етап дослідження; містить у собі класифікацію фактів по їхній однорідності, індексування (кодування), проведення розрахунків (статистична обробка) і фіксування їхніх підсумків. Див. також Індивідуальна (первинна) інформація.

Первинні документи і видання - першоджерела, містять переважно нові, оригінальні ідеї, наукові зведення, нове осмислення відомих фактів, вихідні данні, що підлягають обробці. До них відносяться книги (крім

довідників), періодичні і тривалі видання, наукові звіти і дисертації, переклади, депоновані рукописи.

Перемінні - явища, процеси, характеристики суб'єктів, що можуть бути представлені у виді величини, що змінюється, і описані математичними засобами.

Периферійні поняття (грец. periphēreia - окружність; периферійний - крайній, вилучений від центра) - поняття, відносини яких до базового поняття дослідження наступні: "вищестоячі", "нищестоячі", а також відносини асоціації та ін. До периферійних понять дослідження можна віднести і поняття із суміжних галузей знання.

Підстава - частина умовного судження, у якій відображається умова, від якого залежить істинність наслідку. У звичайній мові під підставою розуміють вихідну умову, передумову існування деякого явища чи системи явищ.

Підстава доказу - див. Аргумент.

Пілотажне дослідження (від англ. pilot - досвід, установка) - пробно-пошукове дослідження, що проводиться до початку активного застосування розробленого методичного апарата з метою його доробки, уточнення. У процесі пілотажного дослідження встановлюється необхідний обсяг вибірки, уточнюються деталі анкет, тестів, організаційні форми проведення дослідження і т.д. Підсумком пілотажу є робочі документи - методики, інструкції і т.д.

Питання - пропозиція, що виражає недолік інформації про який-небудь об'єкт, що володіє особливою формою і вимагає відповіді, пояснення. Хоча саме питання не виражає судження, в основі його завжди лежить судження чи сукупність суджень. Усяке питання виникає на основі деякого вихідного знання, неповноту чи невизначеність якого потрібно усунути.

План наукової праці (від лат. planus - плоский, рівний) - порядок, послідовність у викладі наукового добутку, статті і т.д. Результат зведення основного питання (заголовка) роботи до допоміжного (першої рівня - назви глав; другого рівня - назви параграфів; третього - пунктів і т.д.). У процесі зведення питання до підпитань використовується логічна операція розподілу поняття.

Підтвердження - критерій, за допомогою якого характеризується відповідність гіпотези, закону чи теорії фактам, що спостерігаються, чи експериментальним результатам. Оскільки підтвердження спирається на схему вірогіднішого висновку, остільки його результат не є остаточним.

Показник - що спостерігається і вимірювана характеристика, величина, ступінь розвитку об'єкта (явища, процесу) у цілому і складових його окремих властивостей, ознак, рис у їхньому конкретному прояві у даному середовищі. Виражає якісно-оцінну характеристику станів об'єкту, указує на міру інтенсивності, інші особливості прояву якості. Результат виміру показника - за допомогою індикаторів - має вербальне, знакове, числове значення (наприклад, середня арифметична). Показник дозволяє переходити від поняття до засобів його фіксації; від визначення явища до операцій, діям по фіксації його дійсного стану в даний момент часу і простору.

Помилки спостерігача - типові помилки, переконачування сприйняття подій, що спостерігаються:

а) галло-ефект (ефект ореола) - узагальнене враження спостерігача веде до грубого сприйняття поведження, ігноруванню тонких розходжень;

б) ефект полегкості - тенденція завжди давати позитивну оцінку що відбувається;

в) помилка центральної тенденції - спостерігач прагне давати усереднену оцінку поведженню, що спостерігається;

г) помилка кореляції - оцінка однієї ознаки поведження дається на підставі іншого ознаки, що спостерігається, (інтелект оцінюється по швидкості мови і т.п.);

д) помилка контрасту - схильність спостерігача виділяти в риси, що спостерігається, протилежні власним;

е) помилка першого враження - перше враження про індивіда визначає сприйняття й оцінку його подальшого поведження.

Пояснення - функція наукового пізнання і етап наукового дослідження; розкриття сутності досліджуваного об'єкта за допомогою збагнення причин його виникнення, законів функціонування і розвитку, установлення зв'язків даного об'єкта з іншими.

Поняття - форма наукового знання, що відбиває об'єктивно істотне в речах і явищах і закріплюється словом, спеціальним терміном чи позначенням (хімічні, математичні знаки і т.п.).

Понятійний апарат (дослідження) (від лат. apparatus - сукупність) - субординована система (ієрархія), що включає в себе всі терміни по проблемі конкретного дослідження. У нестрогому змісті - тезаурус. Див. також Термінологія.

Порядкові дані - тип даних у статистиці; відповідають місцям у послідовності, отриманої при їх розташуванні в зростаючому порядку (наприклад, 1-й, ..., 7-й, ..., 100-й, ...; А, Б, В...).

Порівняння - розумова операція, що складається в зіставленні пізнаваних об'єктів з метою виявлення подібності і розходження між ними. За допомогою порівняння встановлюються зв'язки між предметами і явищами і відбувається їхня класифікація.

Пояснювальна гіпотеза - тип гіпотези, у якій розкриваються ті умови, фактори, при дотриманні яких причина обов'язково викликає

наслідок як необхідність. Гіпотези цього типу мають прогностичну функцію. Див. також Описова гіпотеза.

Практика (від грец. *praktikos* - діяльний, активний) - суспільно-історична предметно-матеріальна діяльність людей, спрямована на перетворення природи і суспільства. Її основними видами є:

- 1) діяльність по перетворенню природи,
- 2) діяльність по перетворенню суспільства і
- 3) науковий експеримент.

Є основою пізнання (у практиці бере початок все емпіричне знання), його рушійною силою (потреби практики направляють розвиток наук), засобом одержання знань (науковий експеримент) і критерієм (засобом перевірки) істинності знань.

Практична значимість дослідження - методологічна характеристика дослідження; відбиває представлення про те, як і для яких практичних цілей можна застосувати результати саме цієї роботи. Визначаючи значення проведеного дослідження для практики, учений відповідає на запитання: які конкретні недоліки практичної діяльності можна виправляти за допомогою отриманих у дослідженні результатів?

Предзахист (дипломної роботи) - процедура попередньої оцінки готовності дипломної роботи до захисту. Проходить на спеціальному засіданні кафедри в присутності інших дипломників і наукового керівника.

Предмет дослідження - методологічна характеристика дослідження; усе те, що знаходиться в межах об'єкту дослідження. Якщо, визначаючи об'єкт дослідження, варто дати відповідь на питання "Що розглядається?", то предмет позначає аспект розгляду, дає представлення про те, як розглядається об'єкт, які нові відносини, властивості, аспекти і функції об'єкта розглядає дане дослідження.

Прикладне дослідження - у економіці: дослідження, що спирається на результати фундаментальних досліджень; вирішує питання, тісно зв'язані з практикою; його призначення - давати наукові засоби для рішення цих питань. У прикладному дослідженні теоретична модель будується для того, щоб через призму вже наявної, "старої", теорії виявити і описати ті недоліки в практиці, які потрібно перебороти.

Причина - категорія, що позначає явище, що викликає, обумовлює інше явище. Переходить у наслідок, утворюючи ланцюг взаємозалежних процесів, у якій явища самі себе обумовлюють.

Проблема (від грец. *problema* - труднощі, перешкода) - протиріччя в пізнанні, що характеризується невідповідністю між новими фактами, даними і старими способами їхнього пояснення. Спочатку виникає у формі проблемної ситуації і тільки потім ясно усвідомлюється і формулюється у виді проблеми. На розв'язання проблем спрямована вся дослідницька діяльність у науці. Основні функції наукової проблеми:

- 1) визначення напрямку наукового дослідження;
- 2) спонукання до цього дослідження.

Проблема дослідження - методологічна характеристика дослідження. З визначення проблеми починається дослідження. Ставлячи проблему, дослідник відповідає на запитання: що треба вивчити з того, що раніш не було вивчено? Вирішити практичну задачу засобами науки - значить визначити співвідношення цієї задачі з областю невідомого в науковому знанні і у результаті наукового дослідження одержати знання, що потім будуть покладені в основу практичної діяльності, спрямованої на рішення даної задачі. Ця область невідомого в науковому знанні, "біла пляма на карті науки" і є наукова проблема. "Знання про незнання" - у цьому суть наукової проблеми.

Проблемна ситуація –

- 1) утримує протиріччя і не має однозначного рішення співвідношення обставин і умов, у яких розвертається діяльність;
- 2) психологічна модель умов породження мислення на основі ситуативно виниклої пізнавальної потреби.

У результаті аналізу проблемної ситуації виникає, формулюється задача (проблема) у власному змісті слова. Виникнення задачі означає, що удалося хоча б попередньо розчленувати дане (відоме) і шукане (невідоме). Виходячи зі зв'язку і відносин між відомим і невідомою, стає можливим шукати і знаходити щось нове, до того сховане, невідоме.

Прогноз (грец. prognosis - передбачення, пророкування) - наукове обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому і (чи) про альтернативні шляхи, терміни і механізми здійснення цих станів.

Прогнозування - прояв вищої форми випереджального відображення в процесі мислення як передбачення очікуваного майбутнього на основі обліку динаміки прогнозованого явища. Процес розробки прогнозу; наукове дослідження конкретних перспектив розвитку якого-небудь явища, одна з форм конкретизації наукового передбачення.

Програма дослідження (від грец. programma - оголошення, розпорядження) - план наміченої діяльності, робіт; виклад основних задач і цілей. Науковий документ, у якому дається виклад і обґрунтування логіки і методів вивчення об'єкта відповідно до розв'язуваних наукових і практичних задач.

Проект (лат. projectus - кинутий уперед) - план, задум; прообраз (прототип) об'єкта, явища чи процесу.

Проектування - процес створення проекту за допомогою специфічних методів. Метою проектування є таке перетворення дійсності, коли створюються об'єкти, явища чи процеси, що відповідали б бажаним властивостям.

Проміжна перемінна - характеристика суб'єкта, що не може бути проконтрольована експериментатором.

Протиріччя - взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій предметів і явищ, що разом з тим знаходяться у внутрішній єдності і взаємопроникненні. Являє собою джерело саморозвитку всіх явищ, процесів. Джерелом розвитку наукового пізнання служить складна система протиріч - між теорією та експериментом, альтернативними теоретичними поясненнями фактів, старими і новими теоріями, наукою і практикою.

Процедура (від лат. *procedere* - просуватися) - установлений порядок дій при організації діяльності; елемент технології.

Процес (лат. *processus* - хід, походження, просування) - закономірна, послідовна, безупинна зміна наступних друг за другом моментів розвитку чого-небудь (наприклад, процес мислення).

Р

Розробки - один з типів дослідження. У розробках представлені кінцеві результати досліджень у їхній нормативній формі, безпосередньо застосовувані на практиці.

Ранжування (нім. *rangierung* від франц. *ranker* - ставити в ряд) - процедура упорядкування оцінюваних властивостей об'єкта за допомогою чисел (рангів) експертом. За допомогою порядкової шкали значенню змінної величини приписується відповідне місце в ряді.

Розподіл - сукупність даних у вибірці, згрупованих і упорядкованих по визначених характеристиках.

Розподіл обсягу поняття (лат. *devisio*) - логічна операція, за допомогою якої обсяг діленого поняття розподіляється на класи (безлічі) з

погляду деякої ознаки. При розподілі предмети, відображені в даному понятті, поділяються на види. Ознака, по якій здійснюється розподіл, називають підставою розподілу. Операція розподілу використовується при складанні плану наукової праці. Див. також Класифікація.

Редагування - процес перевірки і виправлення якого-небудь тексту, рукопису; остаточна літературна обробка. Виконується редактором, що аналізує композицію тексту, уточнює рубрикацію, виверяє логічність ходу думки автора, оцінює вірогідність описуваних фактів і ін.

Редактор (фр. redacteur від лат. redactus - приведений у порядок) - особа, що піддає обробці, що виправляє який-небудь текст, яку-небудь рукопис. Як редактор тексту наукового дослідження може виступати науковий керівник (консультант) чи сам автор (авторедугування, саморедугування тексту).

Редукція (від лат. reductio - повернення, відсунення назад) - зведення складного до простого, пояснення складних явищ за аналогією з більш простими. Див. також Елевація.

Резюме (фр. resume) - короткий виклад суті написаного, сказаного чи прочитаного; короткий висновок, підсумок закінченого відрізка тексту (параграфа, глави).

Рейтинг (від англ. rating - оцінка, положення, ранг) - числовий показник оцінки чого-небудь. Визначається на основі опитування, анкетування. Припускає побудову шкали, підбор і підготовку оцінюючих (суддів), проведення оцінювання; використовуються шкали порівняння, оцінні аркуші, графічні методи.

Репрезентативність (від фр. representatif - представницький) - властивість вибірки пропорційно відтворювати всі характеристики генеральної сукупності. Досягається за допомогою такої побудови вибіркової сукупності (тобто об'єкта безпосереднього аналізу), при якому

вона щонайкраще представляє генеральну сукупність (тобто об'єкт у цілому) і, отже, дозволяє обґрунтовано переносити наукові висновки, отримані при аналізі вибіркової сукупності, на генеральну сукупність.

Респондент (від англ. respond - відповідати, реагувати) - опитуваний, що відповідає на питання анкети чи приймає участь в інтерв'ю як об'єкт дослідження.

Реферат (від лат. referre - доповідати, повідомляти) - короткий виклад змісту наукової праці, книги і т.п., що включає в себе основні фактичні зведення і висновки без перекручування сутності первинного документа.

Реферування - виклад основного змісту документа (статті, книги) у короткій формі чи складання резюме документа.

Рецензент - автор рецензії. На захисті дипломної роботи може виступати як опонент.

Рецензія (від лат. recensio - огляд, обстеження) – стаття, метою якої є критичний огляд якого-небудь наукового чи художнього твору; відкликання на наукову працю чи який-небудь добуток перед їх публікацією, захистом. Висвітлює зміст рецензуемого документа і дає критичну оцінку як його окремим положенням, так і документу в цілому.

Рубрикація (від лат. rubrica - заголовок закону) - членування тексту на складові частини, розподіл по рубриках (розділам, підрозділам у тексті); графічне відділення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації і т.п. Рубрикація є зовнішнім вираженням композиційної структури наукового тексту і відбиває логіку наукового дослідження.

Рукопис – добуток писемності, написаний від руки; умовна назва форми фіксації добутку (наукової праці); кваліфікаційні роботи мають вид рукопису.

С

Синтез (від грец. synthesis - складання, з'єднання) - метод дослідження; практичне уявне з'єднання частин властивостей (сторін) досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Синтез нерозривно зв'язаний з аналізом і не існує без нього: синтетичне знання об'єкту ґрунтується на виділенні його складових частин чи приватних особливостей. Синтез тісно зв'язаний також з іншими розумовими процесами; без синтезу неможливі узагальнення, систематизація, порівняння, разом з якими він складає логічний апарат мислення.

Система (від грец. systema - ціле; складене з частин; з'єднання) - сукупність елементів і їхніх взаємозв'язків, що утворюють деяку, здатну до функціонування цілісність. Залежить від елементів і від способу та характеру їх взаємозв'язку. Будучи цілим, у той же час входить в інші більш широкі системи як їхня частина, елемент.

Систематизація - розумова діяльність, у процесі якої досліджувані об'єкти організуються у визначену систему на основі обраного принципу. Найважливіший вид систематизації - класифікація. До систематизації приводить також встановлення причинно-наслідкових відносин між досліджуваними фактами, виділення основних одиниць матеріалу, що дозволяє розглядати конкретний об'єкт як частину цілої системи.

Системно-структурний аналіз - метод, заснований на принципі системного підходу, що складається з декількох етапів: уточнення того, який науковий феномен береться для аналізу як ціле; виявлення можливо більшого числа елементів цілого; групування елементів у необхідне і достатнє число підструктур з узгодженням їх з наявними науковими теоріями; встановлення різних зв'язків і відносин між елементами, підструктурами і цілим.

Системний підхід - дослідницький підхід, застосований до аналізу об'єктів, що мають безліч взаємозалежних елементів, об'єднаних спільністю функцій і мети, єдністю управління і функціонування. Застосовується до тих явищ, що відносяться до категорії системи. Дослідник повинен виявити компоненти і системообразуючі зв'язку процесу чи явища, визначити основні фактори, що впливають на функціонування цієї системи, оцінити роль і місце даної системи як цілісного утворення в системі інших явищ, виявити окремі елементи чи групи, на котрі буде здійснений перетворюючий вплив, вивчити процеси управління, що забезпечують досягнення поставлених цілей, створити систему з поліпшеним функціонуванням, впровадити отримані результати в практику.

Системообразуючий фактор - домінуючий компонент, що є фактором, що визначає об'єднання інших компонентів у систему.

Спостереження - метод дослідження, цілеспрямований і планомірний процес збору інформації шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації дослідником процесів чи явищ. Дозволяє одержати дані, необхідні для подальших теоретичних побудов і наступної їх перевірки на досвіді, забезпечує теоретичне дослідження емпіричною інформацією, перевіряє адекватність і істинність теорії в практиці, дозволяє вивчити об'єкти в їх цілісності, у природному функціонуванні. Спостереження відрізняється від звичайної фіксації явищ систематичністю, цілеспрямованістю, опорою на визначену економічну концепцію.

Сукупна (вторинна) інформація - інформація про зведені властивості групи об'єктів, об'єднаних деякою ознакою в сукупність. Перехід від індивідуальної (первинної) інформації до сукупного - це стрибок зі сфери одиничного факту до зведеної характеристики класу

фактів. Сукупна інформація є безпосередньою основою для теоретичних узагальнень і аналізу, а також для практичних висновків.

Стан - категорія наукового пізнання; виражає процес змін і розвитку речей і явищ, що в остаточному підсумку зводяться до змін їх властивостей і відносин. Сукупність таких властивостей і відносин визначає стан речі чи явища. Тому характеристика стану речей і їх систем має важливе значення для розкриття їх сутності.

Соціограма - наочне графічне чи схематичне зображення емоційної сторони міжособистісних відносин у групі; виміри проводяться за допомогою соціометричної техніки.

Соціометрія (від лат. *societas* - суспільство і *metreo* - вимірюю) метод соціальної психології (запропонований Дж. Морено), що дозволяє виразити кількісно, графічно структуру міжособистісних відносин у групі, виходячи з числа і характеру взаємних виборів її членів по визначеному соціометричному критерію.

Середня арифметична - один з найбільш часто використовуваних статистичних показників, що характеризують центральну тенденцію у вибірці даних. Її обчислюють, розділивши суму всіх значень даних на число цих даних.

Стандартизоване інтерв'ю (від англ. *standart* - зразок, модель) - різновид інтерв'ю; складається з формулювань питань, запропонованих у визначеній послідовності. Застосовуються закриті питання, що передбачають вибір одного чи декількох відповідей тільки в запропонованих формулюваннях.

Стандартне відхилення - найбільш уживаний показник розкиду даних у статистиці. Обчислюється витягом квадратного кореня з варіанси. Див. також Варіанса, Дисперсія.

Статистика (від лат. status - стан) - галузь науки, що включає в себе методи опису, аналізу і математичної інтерпретації даних, що дозволяють робити визначені висновки щодо явищ, про які неможливо зібрати повну інформацію.

Статистична закономірність - закономірність, що виявляється не у виді твердої, однозначної детермінації протікання описуваного процесу чи явища, а тільки у виді визначеної спрямованості, тенденції його зміни, результати якого можуть бути визначені лише з тим чи іншим ступенем імовірності. Суспільні процеси (усі явища життя людини, суспільства) підлегли тільки статистичним середньовирогіднісним законам, що є законами-тенденціями, що не дозволяють однозначно визначити хід подій.

Статистичне узагальнення - вивчення висновків, що можуть бути поширені на популяцію, виходячи з даних, отриманих на вибірці, а також оцінка ступеня вірогідності таких висновків. Див. також Узагальнення.

Структура (лат. stuctura) – взаємозміщення і зв'язок складових частин чого-небудь; будівля. Див. також Організація.

Структура наукового дослідження - загальний шлях (логіка) дослідження проблеми. Виділяються наступні основні загальні етапи дослідження:

1. Встановлення об'єкта вивчення.
2. Дослідження відомого про об'єкт дійсності.
3. Постановка і формулювання проблеми. Визначення предмета дослідження.
4. Визначення мети і задач дослідження. Висування гіпотези.
5. Побудова плану дослідження (вибір методів і процедур).
6. Перевірка гіпотези.
7. Визначення сфери застосування знайденого рішення.
8. Літературне оформлення результатів дослідження.

9. Перевірка й уточнення висновків дослідження в масовому досвіді, у широкому експерименті (впровадження в практику).

Див. також Технологія дослідження, Логіка дослідження.

Структурно-функціональний аналіз - метод аналізу яких-небудь соціальних явищ як цілісних систем, що представляють собою визначене структурне з'єднання елементів, кожний з яких виконує визначену функцію стосовно інших елементів і системи в цілому. Як метод пізнання припускає:

- 1) виділення щодо стійких елементів,
- 2) їх якісний і, по можливості, кількісний аналіз,
- 3) виявлення їхніх зв'язків, функцій усередині системи,
- 4) кількісне визначення сили, ступеню впливу кожного елемента, його впливу на інші елементи і систему в цілому,
- 5) синтез всього отриманого знання в єдину цілісну картину.

Суб'єкт (лат. *subjectum*) - носій суб'єктивного, зовні об'єктивованого; людина, що пізнає зовнішній світ (об'єкт) і впливає на його у своїй практичній діяльності.

Судження - думка, що представляє собою твердження чи заперечення наявності в предметах чи явищах деяких властивостей чи відносин між ними. Об'єктивне судження може бути вірним або помилковим. Судження утворюється шляхом застосування предикатних шарів (виражаючих властивості і відносини) до об'єкта думки (окремого предмету чи безлічі їх).

Сутність - категорія, що позначає єдиний внутрішній визначальний зв'язок для групи явищ, що служить основою їх існування. Зв'язана з явищем, але не є надбанням одного явища. Існує як загальне в одиничному, як єдине в безлічі. Розкривається через явища.

Схема (від грец. schema - образ, вид, форма) - один зі способів представлення даних, отриманих у дослідженні; креслення, що зображує систему, пристрій чи взаєморозміщення, зв'язок частин чого-небудь.

Сходження від абстрактного до конкретного - метод дослідження дійсності чи напрямку розвитку пізнання від знання загального, закономірного, тобто абстрактно-логічного, до пізнання окремих, конкретних процесів чи явищ. Дає можливість будувати нові теорії, розширювати коло досліджуваних явищ, заглиблено вивчати окремі процеси чи явища, виходячи з наявного загального закономірного знання. Є сходженням знання, тобто його збагаченням, розширенням, наближенням до реальних процесів. Див. також Конкретизація.

Т

Таблиця (від лат. tabula - дошка, таблиця) - один зі способів представлення даних. Перелік зведень, цифрових даних, згрупованих у виді декількох стовпців (граф), відділених друг від друга лініями і самостійними заголовками.

Тезаурус (від грец. thesauros - запас) - словник мови з повною значенневою інформацією; повний систематизований набір термінів у будь-якій області знання. Див. також Понятійний апарат.

Тезування - процес складання тез змісту різних літературних джерел на етапі збору інформації з досліджуваної проблематики.

Теза (від грец. thesis - положення, твердження) - думка чи положення, істинність якого потрібно довести. Теза повинна відрізнятися однією головною якістю - бути відповідною об'єктивній дійсності. Якщо теза помилкова, то ніякий доказ не зможе його обґрунтувати.

Тези - коротко сформульовані основні положення повідомлення, тексту. На етапі вивчення стану проблеми в науковому дослідженні використовується як елемент конспекту.

Тези доповідей наукової конференції - науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, чи реферати повідомлення). Одне з джерел інформації на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

Текст науковий (від лат. textum - зв'язок, з'єднання) - авторський твір чи документ, відтворений на листі чи в публікації, основний спосіб фіксації наукового знання. Створюється за визначеними стандартами засобами наукового стилю літературної мови.

Тема дослідження (від грец. thema - предмет викладу, зображення, дослідження, обговорення) - методологічна характеристика дослідження; формулювання, що відбиває проблему дослідження. Тема повинна так чи інакше відбивати рух від досягнутого наукою, від звичного до нового, містити момент зіткнення старого з новим.

Теоретична значимість дослідження - методологічна характеристика дослідження; значення отриманих результатів для науки. Визначається тим, у які проблеми, концепції, галузі знання вносяться зміни, спрямовані на розвиток науки, що поповнюють її зміст. Не збігається з такою методологічною характеристикою, як новизна.

Теоретична модель (у дослідженні) - являє собою деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, припускає визначену структуру, що відбиває внутрішні, істотні відносини реальності. Виступає як модель сущого (тобто реального, різноманітних проявів буття). Див. також Модель.

Теоретичне дослідження - вид наукового дослідження. Виділяється за рівнем знання; зв'язано з одержанням теоретичного знання, розробкою загальної чи спеціальної теорій. Див. також Теорія.

Теорія (від грец. theoria - спостереження, дослідження) - вища форма наукового мислення, система понять, категорій, законів, що відбивають істотні властивості, зв'язки і відносини предметів дійсності. Теорія складає основний структурний елемент науки, зв'язуючи в єдине ціле факти, проблеми, гіпотези, методи пізнання й ін.; виникає на основі спостережень, експериментів, опису, класифікації й узагальнення фактів. Вона припускає не тільки констатацію фактів і їх опис, але і пояснення, осмислення їх у всій системі даної науки. Сутність теорії полягає в достовірному узагальненні фактів, у тім, що за випадковим вона знаходить необхідне, закономірне, за одиничним - загальне і на цій основі здійснює передбачення.

Теорія пізнання - навчання про джерела й основні закономірності пізнавального процесу, про форми і методи збагнення людиною навколишнього світу. Синоніми: гносеологія (від грец. gnosis - знання, logos - поняття, навчання), епістемологія (грец. epistemologia).

Термін (від лат. terminus - межа, границя) - слово чи сполучення слів, що точно позначає наукове поняття, що має дефініцію (визначення).

Термінологія (від лат. terminus - межа, границя і logos - поняття, навчання) - сукупність термінів, уживаних у якій-небудь області науки, техніки, мистецтва і т.д. Див. також Тезаурус, Понятійний апарат.

Тест (від англ. test - іспит) - короткі стандартизовані завдання, по яких проводяться іспити для визначення тих чи інших сторін особистості і її потенційних можливостей. Результати цих іспитів звичайно виражаються в кількісній формі і піддаються статистичній обробці і наступному коментуванню. Поряд із власними психологічними застосовуються тести досягнень: іспиту знань, навичок, умінь, загальної і професійної підготовки.

Тестування - метод дослідження, що використовує тести. Процес тестування може бути розділений на три етапи:

- 1) вибір тесту (визначається метою тестування і ступенем вірогідності і надійності тесту);
- 2) проведення тестування (визначається інструкцією до тесту);
- 3) інтерпретація результатів (визначається системою теоретичних допущень щодо предмета тестування).

Технологія (від грец. *techne* - мистецтво, майстерність і *logos* - поняття, навчання) –

- 1) сукупність знань про способи діяльності, методах здійснення діяльності;
- 2) сукупність операцій, здійснюваних певним чином і у визначеній послідовності, з яких складається процес. Ключові поняття технології: метод, методика, техніка, процедура, операція, алгоритм, управління, програма і т.д.

Типологія досліджень (від грец. *typos* - відбиток, зразок і *logos* - дослідження, вивчення) - класифікація досліджень по характеру їх відносин до об'єкту дослідження і до практики. Найбільш поширений розподіл досліджень на фундаментальної, прикладні і розробки.

Титул (титульний лист) (від лат. *titulus*) - сторінка книги, рукопису, на якій містяться наступні дані: прізвище автора, назва (тема), назва видавництва чи організації, що випускає книгу, місце і рік видання. Титульний лист дипломної роботи оформляється відповідно до визначених вимог (стандартом).

У

Узагальнення - логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, а також результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон науки, теорія. У науковому дослідженні узагальнення являє собою поширення висновків, зроблених на обмеженому числі даних, на більш широку область практики. Синонім: генералізація (від лат. *generalis* - загальний, головний).

Умовивід - розумова операція, що складається в одержанні нового висновку з декількох суджень. Умовивід є необхідним засобом пізнання, коли для встановлення істини потрібно провести дослідження: вивести наслідок, здійснити доказ, систематизувати наявні знання, перевірити гіпотетичне положення і т.п.

Управління - функція організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримка режиму діяльності, реалізацію програми і мети діяльності. Розглядається і як цілеспрямований вплив на складну динамічну систему, завдяки якому остання рухається до деякого заданого стану (ціль управління) і досягає його шляхом відповідних впливів на зовнішнє середовище і перебудов своєї внутрішньої структури (програма управління).

Умова –

- 1) середовище, у якій перебувають і без якій не можуть існувати предмети, явища; те, від чого залежить інше. У логіці розрізняють необхідні і достатні умови. Необхідні умови - ті, котрі мають місце всякий раз, як тільки виникає дія; достатні умови - ті, котрі неодмінно викликають дану дію;

2) та частина умовного судження, у якій виражається знання про те, що уможливило існування чого-небудь іншого, чи знання про тім, від чого залежить що-небудь інше, що визначає собою що-небудь інше.

Умовне судження - судження, у якому відображається залежність того чи іншого явища від яких-небудь умов і в якій підстава і наслідок з'єднуються за допомогою логічного союзу "якщо... те..." (імплікативне висловлення). Див. також Гіпотеза дослідження.

Уявний експеримент - один з видів теоретичного моделювання. У ньому дослідник конструє ідеальні (ідеалізовані) об'єкти, співвідносить їх у визначеній динамічній моделі, імітуючи думкою той рух і ті ситуації, що могли б мати місце в реальному експериментуванні. Див. також Модель, Ідеалізований об'єкт.

Ф

Факт (від лат. *factum* - зроблене, що вчинилося) - будь-яке не залежне від спостерігача стан, дійсності чи подія, що здійснилася. У логіко-гносеологічному плані фактами називають обґрунтоване знання, що отримане шляхом опису окремих фрагментів реальної дійсності в деякому строго визначеному просторово-тимчасовому інтервалі. Наукові факти розуміються як елементи наукового знання. На основі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії, виводяться закони. Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і вірогідність.

Фактографічний документ - науковий документ, що містить текстову, цифрову, ілюстративну й іншу інформацію, що відбиває стан предмета дослідження чи зібрану в результаті науково-дослідної роботи.

Фактор (від лат. factor - виробляючий) - будь-яке явище, що стало рушійною силою іншого явища.

Факторний аналіз - метод багатомірної математичної статистики, що застосовується для виміру взаємозв'язків між ознаками економічних чи соціальних об'єктів і класифікації ознак з урахуванням цих взаємозв'язків (наприклад, між стажем роботи робітників, їхньою кваліфікацією, віком та їх потребами).

Фальсифікація (від лат. falsus - помилковий і facio - роблю) - процедура, що встановлює хибність гіпотези чи теорії в ході їхньої емпіричної перевірки.

Феномен (від грец. phainomenon - що є) - щось окреме, явище, як воно дано у свідомості, на відміну від його сутності. Може розумітися як об'єктивно існуючий предмет, процес у тім виді, у якому він з'являється в почуттєвому сприйнятті.

Форма (від лат. forma - вид, зовнішність) - категорія, що позначає спосіб зв'язку частин, спосіб побудови і прояву змісту. Присутня кожному предмету чи явищу, існує в нерозривній єдності з їх змістом. Форми розрізняються по ступеню спільності і підрозділяються на внутрішні і зовнішні.

Форма наукового тексту - сукупність наступних аспектів тексту: композиція (побудова тексту, що поєднує всі його елементи в єдине ціле); рубрикація (розподіл тексту на структурні одиниці: частини, розділи, глави, параграфи); логіка (відповідність міркувань, висновків і визначень автора нормам логічно правильного мислення); мова і стиль (відповідність правилам, нормам наукового стилю, адекватність уживання термінології); графічне оформлення (якість таблиць, ілюстрацій і т.п.).

Формалізація –

1) такий шлях дослідження об'єктів, коли їхній зміст пізнається за допомогою виявлених елементів його форми. У недедуктивних науках будь-які формалізовані схеми носять "сугубо модельний" характер;

2) представлення якої-небудь досліджуваної змістовної області у формі ідеалізованої, абстрактної, вираженої за допомогою символічних мов, математичної чи алгебраїчної системи, що дозволяє вести подальші дослідження способом числення. Повної формалізації піддаються лише досить прості теоретичні побудови.

Формуючий експеримент (від лат. formare - утворювати, породжувати) - етап (різновид) педагогічного експерименту, що не обмежується реєстрацією виявлених фактів, а дозволяє розкрити закономірності процесів, визначити можливості їх оптимізації.

Форми наукового пізнання - елементи, що складають структуру наукового знання. Для сучасної науки характерні такі форми наукового пізнання, як гіпотеза, теорія, модель. Крім того, до форм наукового пізнання відноситься проблема, ідея, принцип, закон і т.п.

Форми фіксації даних - способи представлення інформації, зібраної в ході дослідження - текстові і графічні (графіки, таблиці, схеми, гістограми, діаграми). Див. також Оформлення і представлення результатів дослідження.

Форми фіксації спостережень - способи, види реєстрації дослідження, що спостерігається в ході - протокольний запис, щоденникова запис, відеозапис, фонограма і т.д.

Фундаментальне дослідження (від лат. fundamentum - основний, головний) - має на меті розкрити сутність явищ, знайти глибинні, сховані підстави дійсності, дати їй наукове пояснення. У результаті таких досліджень створюється теорія (наприклад, теорія масового обслуговування - результат фундаментальних досліджень).

Функції науки - призначення, роль наукового пізнання. Виділяють описову, прогностичну, проєктивно-конструкторську (технологічну) і інші функції.

Функціональні питання - різновид питань, використовуваних в опитувальних методах дослідження; призначені для оптимізації, упорядкування плану опитування (зняття психологічної напруги, перевірки вірогідності даних і т.д.).

Функція (від лат *functio* - виконання) –

- 1) призначення, роль, обов'язок; сукупність і спосіб дій, виконуваних тими чи іншими елементами, частинами якоїсь системи (чогось цілого) стосовно інших частин, чи елементам системи в цілому і сприятливих збереженню як самого елемента, так і всієї системи. У рамках цілого функція може виступати як властивість чи функція-зв'язок;
- 2) у математиці - залежна змінна величина, тобто величина, що змінюється в міру зміни іншої величини.

Х

Хі-квадрат метод - непараметричний метод, використовується для обробки якісних даних. Може застосовуватися в тих випадках, коли розподіл не є нормальним, а вибірки невеликі. Дозволяє перевірити, дві перемінні незалежно одну від одної.

Ц

Цитата (лат. *citatum* від *citare* - приводити, проголошувати) - дослівна витримка з якого-небудь тексту, чи твору що приводяться дослівно, або окремі слова.

Ш

Шкала (від лат. *scala* - сходи) - послідовність чисел, що служить для кількісної оцінки яких-небудь величин.

Шкала інтервальна (від лат. *intervallum* - проміжок, пауза) - одна з основних шкал виміру, квантифікації в соціальних науках, педагогіці і психології, що відрізняється від порядкової шкали припущенням, що допускається, визначеним співвідношенням між значеннями шкали, що дає можливість робити над цими значеннями математичні дії. Наприклад, трудову дисциплінованість як чорту характеру можна квантифікувати у такий спосіб: 5 - вищий ступінь дисциплінованості, приклад для усіх; 4 - дисциплінований; 3 - маються дрібні порушення (запізнення на роботу, невиконання завдання в термін і ін.); 2 - маються порушення дисципліни, накладені стягнення; 1 - маються грубі порушення, потенційний порушник.

Шкала найменувань (номінальна шкала) (від лат. *nominalis* - іменний) - одна з основних шкал у соціальних науках, що допускає угруповання різноякісних явищ, пошук їх процентних, вирогідних залежностей. Приклад шкали найменувань - квантифікація типів темпераментів.

Шкала відносин - одна з основних шкал виміру, квантифікації в соціальних науках, педагогіці і психології, що відрізняється від інтервальної шкали точним, цілком конкретним, порівняним значенням між показниками шкали, наявністю нульової крапки відліку; шкала відносин аналогічна шкалі натуральних чисел. Квантифікація показників у шкалі відносин припускає найбільш широкий діапазон застосування математичних методів.

Шкала порядку - одна з основних шкал виміру, квантифікації в соціальних науках, педагогіці і психології, що допускає ранжирування об'єктів по ступені виразності в них тієї чи іншої властивості, якості. Наприклад, можна ранжировать обстежуваних по швидкості виконання ними тестових завдань, по ступені їх дисциплінованості та ін. Для пошуку кількісних зв'язків між параметрами, вираженими в шкалі порядку, застосовуються коефіцієнти рангової кореляції.

Шкалування - сукупність методів виміру для оцінки інформації, що збирається в процесі опитування, спостереження чи аналізу документів; шкалою є алгоритм, за допомогою якого кожному об'єкту, що спостерігається, привласнюється деяке число.

Я

Явище - категорія, що позначає окремий предмет, процес, думку чи переживання. Знаходиться в діалектичній єдності із сутністю, але містить лише її момент, частку - явище істотне, але сутність є надбання групи, а не окремо узятого явища.

Якісні дані - тип даних у статистиці що являють собою будь-які властивості елементів чи вибірки популяції. Їх не можна вимірити, і єдиною їхньою кількісною оцінкою служить частота повторів (число осіб з блакитними чи зеленими очима, курців і не курців, стомлених і відпочилих, сильних і слабких тощо).

7. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1 рівень

1. Визначить що включає “система наукових знань”.
2. Які основні продукти отримує наука?
3. Назвіть основні етапи еволюції науки та дайте їм характеристику.
4. Відтворіть шлях створення наукової теорії.
5. Дайте визначення поняттям: “теорія”, “наукова ідея”, “принцип”, “категорія”, “методологія”, “гіпотеза”, “експеримент”.
6. Що може бути об’єктом дослідження?
7. Які пізнавальні завдання вирішуються у процесі наукового дослідження?
8. За якими ознаками класифікуються наукові дослідження?
9. Визначте розбіжності між теоретичними, теоретико-експериментальними та експериментальними дослідженнями.
10. Які основні критерії враховуються при виборі теми наукового дослідження?
11. Перелічіть основні розділи та їх зміст при підготовці техніко-економічного обґрунтування теми.
12. Висловіть основні вимоги до гіпотези.
13. Які стадії проходить процес розвитку гіпотези?
14. Визначіть форми науково-дослідної роботи.
15. Як відбувається процес планування НДР?
16. Які методи використовуються при проведенні наукових досліджень?
17. Дайте визначення поняттям: “аналіз”, “синтез”, “індукція”, “дедукція”, “аналогія”, “моделювання”, “абстрагування”, “конкретизація”, “системний аналіз”.

18. Чим відрізняються загальнонаукові методи досліджень від емпіричних?
19. Визначить етапи розвитку аксіоматизації знань.
20. Які спеціальні методи використовуються у наукових дослідженнях?
21. Які види соціологічного дослідження Ви знаєте? Дайте їм характеристику.
22. Які дії передують проведенню соціологічного дослідження?
23. Чим відрізняються фотографія робочого часу працівника від фотографії виробничого процесу?
24. Наведіть класифікацію інформаційного забезпечення наукових досліджень.
25. Що таке “економічна інформація”?
26. Визначить зміст інформаційного забезпечення.
27. З яких складових формується національна система науково-технічної інформації?
28. Які основні положення визначає Закон України “Про науково-технічну інформацію”?
29. Чим відрізняються статистична і масова інформація?
30. Перелічіть основні види документів та дайте їм коротку характеристику.
31. Які складові включає науково-дослідний процес?
32. Що таке інтелект наукового працівника? Від чого залежить його рівень?
33. “Мозкова атака” - що це таке?
34. Наведіть основні положення наукової організації праці науковців.
35. Які фактори повинні враховуватись при організації робочого місця дослідника?
36. Перелічіть обладнання робочого місця науковця.
37. Які види ефективності науково-дослідних робіт Ви знаєте? Дайте їм визначення.

38. Що таке попередня, очікувана та фактична економічна ефективність?
39. За якою формулою розраховується коефіцієнт економічної ефективності НДР?
40. Визначте резерви підвищення ефективності науково-дослідних робіт.
41. Які види ефективності науково-дослідних робіт Ви знаєте? Дайте їм визначення.
42. Що таке попередня, очікувана та фактична економічна ефективність?
43. Прийоми соціологічного методу досліджень
44. Поняття інформаційного пошуку і його місце в наукових економічних дослідженнях
45. Поняття про довідково-інформаційний фонд
46. Кадри як одна з основних складових науково-технічного потенціалу
47. Методи пізнання емпіричних завдань
48. Поняття про гіпотези та їх роль в розвитку науки
49. Методологія науки. Пізнавальні завдання наукового дослідження: емпіричні та теоретичні.
50. Оформлення результатів НДР

2 рівень

1. Абстрагування (від лат. *abstrahere* - відволікати) це –

- а) процес вичленовування якої-небудь ознаки об'єкта, досліджуваної системи, відволікання від інших.
- б) результат уявного відволікання (абстрагування) тих чи інших визначених властивостей від безлічі властивостей досліджуваного конкретного предмета
- в) методологічна характеристика дослідження.

- d) набір інструктивних дій, що визначає їхню послідовність для одержання даних чи результатів у цілому.

2. Задачі дослідження це –

- a) методологічна характеристика дослідження.
- b) об'єктивно існуючий, повторюваний, стійкий, істотний зв'язок для групи явищ, що визначає процеси становлення та існування систем, що розвиваються.
- c) відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони.
- d) відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони.

3. Контент-аналіз (англ. contents - зміст) це –

- a) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів.
- b) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту.
- c) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту.
- d) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

4. Концепція (лат. conceptio) це –

- a) система взаємозалежних і виникаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої -

не будь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці і т.д.

- b) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації).
- c) складання конспектів літературних джерел різного типу.
- d) короткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.

5. Методи дослідження в економіці це -

- a) прийоми, процедури і операції емпіричного і теоретичного пізнання і вивчення явищ дійсності, що є знаряддям одержання наукових фактів.
- b) шлях дослідження чи пізнання, теорія, навчання
- c) розумовий процес, спрямований на обґрунтування якого-небудь положення чи одержання нового висновку з декількох посилок.
- d) теоретичний метод дослідження різних явищ, процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) чи ідеальних (знакових, математичних) моделей.

6. Науковий пошук це –

- a. особливий вид наукового дослідження, у результаті якого виходять принципово нові результати, що мають значення наукових відкриттів нових закономірностей.
- b. категорія, що позначає те явище чи стан, що викликаний, обумовлено іншим явищем; те, що логічно з необхідністю впливає з чогось іншого, як зі своєї підстави.
- c. величина (характеристика, фактор), керована експериментатором.
- d. різновид спостереження

7. Опитування це –

- a) метод збору емпіричних даних про об'єктивні факти, думки, знаннях і т.д., заснований на безпосередньому (інтерв'ювання) чи опосередкованому (анкетування) взаємодії дослідника (інтерв'юера) з опитуваним (респондентом).
- b) вид психологічного тесту; призначений для виявлення різних сторін особистості випробуваного за допомогою набору тверджень, з якими респондент погоджується або не погоджується.
- c) сукупність методів і форм представлення інформації (графіки, виміру показників), що дозволяють охарактеризувати вибірки даних.
- d) дослідницький підхід, що припускає відношення до вихованця як до особистості, як до самосвідомого суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховного впливу.

8. Первинні документи і видання це –

- a) першоджерела, містять переважно нові, оригінальні ідеї, наукові зведення, нове осмислення відомих фактів, вихідні данні, що підлягають обробці.
- b) явища, процеси, характеристики суб'єктів, що можуть бути представлені у виді величини, що змінюється, і описані математичними засобами.
- c) поняття, відносини яких до базового поняття дослідження наступні: "вищестоящі", "вищестоящі", а також відносини асоціації та ін.
- d) поняття, відносини яких до базового поняття дослідження наступні: "вищестоящі", "вищестоящі", а також відносини асоціації та ін.

9. План наукової праці (від лат. planus - плоский, рівний) це –

- a) порядок, послідовність у викладі наукового добутку, статті і т.д.
- b) критерій, за допомогою якого характеризується відповідність гіпотези, закону чи теорії фактам, що спостерігаються, чи експериментальним результатам.
- c) пропозиція, що виражає недолік інформації про який-небудь об'єкт, що володіє особливою формою і вимагає відповіді, пояснення.
- d) пробно-пошукове дослідження, що проводиться до початку активного застосування розробленого методичного апарата з метою його доробки, уточнення.

10. Бібліографічний огляд це –

- a) огляд, що містить характеристику джерел інформації, що з'явилися за визначений час чи об'єднаних по якій-небудь іншій загальній ознаці.
- b) бібліографічні зведення (опису) про документи, що згадуються, цитуються у науковій праці чи використовуваних яким-небудь іншим способом при його підготовці.
- c) сукупність бібліографічних зведень про цитируемом, розглянутому чи документі, що згадується.
- d) метод одержання інформації на основі словесної (вербальної) комунікації дослідника і респондента, що відповідає на питання, які передбачені програмою дослідження.

11. Аспект (від лат. aspectus - погляд, вид) це –

- a) кут зору, під яким розглядається об'єкт (явище, поняття) дослідження.

- b) необхідна, істотна, невід'ємна властивість об'єкта.
- c) процес чи зареєстроване яким-небудь методом явище, невластиве досліджуваному об'єкту що не є метою дослідження.
- d) раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.

12. Анотація (від лат. *annotatio* - примітка, позначка) це –

- a) коротка роз'яснювальна чи критична примітка, що впливає за бібліографічним описом якого-небудь твору (на звороті титульного листа книги, на каталожній картці і т.д.).
- b) процес створення анотації.
- c) думка, істинність якої перевірена і доведена практикою і яка тому може бути приведена в обґрунтування істинності чи хибності іншого положення.
- d) складова частина всякого доказу.

13. Конкретизація (від лат. *concretus* - згущений, ущільнений) це –

- a) один із прийомів, використовуваних у процесі пізнання, за допомогою якого абстрактне поняття включається в різноманіття дійсних властивостей, зв'язків і відносин.
- b) дослідницький підхід і принцип організації практики навчання і виховання, що розглядає об'єкт дослідження, практику з позицій цілісності і системності.
- c) краткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.
- d) складання конспектів літературних джерел різного типу. У науковому дослідженні використовується на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

14. Синтез (від грец. synthesis - складання, з'єднання) це –

- a) метод дослідження; практичне уявне з'єднання частин властивостей (сторін) досліджуваного об'єкта в єдине ціле.
- b) сукупність елементів і їхніх взаємозв'язків, що утворюють деяку, здатну до функціонування цілісність.
- c) розумова діяльність, у процесі якої досліджувані об'єкти організуються у визначену систему на основі обраного принципу.
- d) метод, заснований на принципі системного підходу.

15. Соціометрія (від лат. societas - суспільство і metreo - вимірюю) це –

- a) метод соціальної психології (запропонований Дж. Морено), що дозволяє виразити кількісно, графічно структуру між особистісних відносин у групі, виходячи з числа і характеру взаємних виборів її членів по визначеному соціометричному критерії.
- b) наочне графічне чи схематичне зображення емоційної сторони між особистісних відносин у групі; виміри проводяться за допомогою соціометричної техніки.
- c) один з найбільш часто використовуваних статистичних показників, що характеризують центральну тенденцію у вибірці даних. Її обчислюють, розділивши суму всіх значень даних на число цих даних.
- d) один з найбільш часто використовуваних статистичних показників, що характеризують центральну тенденцію у вибірці даних. Її обчислюють, розділивши суму всіх значень даних на число цих даних.

16. Таблиця (від лат. tabula - дошка, таблиця) це –

- a) один зі способів представлення даних.

- b) категорія, що позначає єдиний внутрішній визначальний зв'язок для групи явищ, що служить основою їх існування.
- c) словник мови з повною значеннєвою інформацією; повний систематизований набір термінів у будь-якій області знання.
- d) процес складання тез змісту різних літературних джерел на етапі збору інформації з досліджуваної проблематики.

17. Теоретична значимість дослідження це –

- a) методологічна характеристика дослідження; значення отриманих результатів для науки.
- b) являє собою деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, припускає визначену структуру, що відбиває внутрішні, істотні відносини реальності.
- c) вища форма наукового мислення, система понять, категорій, законів, що відбивають істотні властивості, зв'язки і відносини предметів дійсності.

18. Узагальнення це –

- a) логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, а також результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон науки, теорія.
- b) розумова операція, що складається в одержанні нового висновку з декількох суджень.
- c) функція організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримка режиму діяльності, реалізацію програми і мети діяльності.
- d) середовище, у якій перебувають і без яких не можуть існувати предмети, явища; те, від чого залежить інше.

19. Актуальність дослідження (від лат. actualis - діяльний, дійсний, важливий, істотний для дійсного часу) це –

а) методологічна характеристика дослідження, тобто обґрунтування актуальності припускає відповідь на питання: чому дану проблему потрібно в даний час вивчати?

б) набір інструктивних дій, що визначає їхню послідовність для одержання даних чи результатів у цілому.

с) метод дослідження, уявне чи практичне розкладання досліджуваного предмета чи явища на характерні для нього складені елементи, виділення в ньому окремих сторін, вивчення кожного елемента чи сторони явища окремо як частини одного цілого.

д) теоретичний метод дослідження, сукупність гносеологічних операцій з науковими поняттями, у яких відбиваються явища, що виступають предметом дослідження.

20. Анкета (від фр. enquete - буквально: розслідування) це –

а) зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам.

б) метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методі навчання).

с) раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.

д) особлива знакова система, що включає термінологію, кліше і вираження, характерні для мови науки, структурні схеми побудови

визначених наукових жанрів, системи формул, умовних позначок і т.д.

21. Вивчення документів (від лат. documentum - доказ, свідчення) це –

- a) метод одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього знайомства з об'єктом.
- b) процедура, за допомогою якої об'єкти дослідження, розглянуті як носії визначених відносин між ними, відображаються в деякій математичній системі з відповідними відносинами між елементами цієї системи.
- c) властивість інформації, що встановлює ступінь відповідності істині.
- d) вид спостереження, при якому наблюдаючий включений у групу, а її члени не знають, що служать об'єктом спостереження.

22. Висновки це –

- a) стиснутий узагальнений виклад самих істотних, з погляду автора, результатів, отриманих у результаті дослідження.
- b) частина всієї досліджуваної (генеральної) сукупності, що виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою методикою чи програмою добору.
- c) метод дослідження, спрямований на аналіз вже існуючих (раніше добутих в інших дослідженнях) даних відповідно до нових задач.
- d) етап дослідження; який припускає використання операцій порівняння, узагальнення та ін.

23. Глосарій (від лат. glossarium це – словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) це –

- a) тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.
- b) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, якій передують родовому найменуванню "глава" і її номер.
- c) один із засобів графічного представлення кількісних даних.
- d) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем.

24. Гіпотеза дослідження (від грец. hypothesis - підстава, припущення) це –

- a) методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням.
- b) один із засобів графічного представлення кількісних даних.
- c) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем.
- d) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті.

25. Дедуція (від лат. deductio - виведення) це –

- a) вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки.
- b) логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу.

- c) визначник; те, що обумовлює що-небудь.
- d) визначення поняття.

26. Дисертація (від лат. *dissertatio* - міркування, дослідження) це –

- a) кваліфікаційна наукова праця, представлена на здобуття вченого ступеня і захищена привселюдно здобувачем (дисертантом).
- b) самостійна письмова кваліфікаційна робота, що представляється студентами при закінченні університетів і інших навчальних закладів.
- c) обговорення якого-небудь проблемного питання на зборах, у публікаціях, бесідах; суперечка.
- d) один з показників розкиду даних у статистиці; міра відхилення від середнього.

27. Доказ це –

- a) логічна дія, у процесі якої істинність якої-небудь думки улаштовується за допомогою інших думок.
- b) частина наукової праці, що містить додатковий матеріал, що не є істотним для розуміння проблеми, однак корисний із практичної точки зору, що розкриває технологію дослідження.
- c) вихідний принцип, позиція і спрямованість, орієнтація дослідження.
- d) різновид джерел інформації про практичну економічну діяльність і результати цієї діяльності

28. Закономірність це –

- a) об'єктивно існуючий, повторюваний, стійкий, істотний зв'язок для групи явищ, що визначає процеси становлення та існування систем, що розвиваються.
- b) методологічна характеристика дослідження.
- c) відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони.
- d) результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у виді представлень, понять, суджень, умовиводів, теорій.

29. Індивідуальна (первинна) інформація це –

- a) інформація про ознаки окремих об'єктів, що є одиницями досліджуваної сукупності.
- b) процес порівняння об'єкта з одним з відомих об'єктів, встановлення збігу чого-небудь з чим-небудь.
- c) розділ статистики, що розглядає індукцію, тобто поширення на великі групи об'єктів (популяції) висновків, зроблених при вивченні менших груп (вбірок).
- d) вид умовиводу і метод дослідження.

30. Інструментарій дослідження (від лат. instrumentum - знаряддя для роботи) це –

- a) сукупність методичних і технічних прийомів і операцій, що виступає у формі різноманітних документів (робочих матеріалів) і спрямована на одержання з її допомогою інформації.
- b) емпіричний метод дослідження, збір первинної інформації шляхом інтерв'ю.

- c) тлумачення, роз'яснення змісту явища, чи тексту знакової структури, що сприяє їх розумінню.
- d) сукупність відомостей, необхідних для активного впливу на керовану систему з метою її оптимізації.

31. Категорія (від грец. *kategoria*) це –

- a) кордонно широке поняття, у якому відображені найбільш загальні та істотні властивості, ознаки, зв'язки і відносини предметів, явищ об'єктивного світу.
- b) нестрогий експеримент, застосовуваний у економічних дослідженнях у силу того, що в них важко витримати вимогу випадковості добору експериментальних об'єктів.
- c) область науки, що поєднує методи кількісної оцінки якісних даних.
- d) кількісне вираження, опис якісних ознак об'єктів, явищ за допомогою показників і індикаторів з метою їх формалізації шляхом спеціальних кванторів.

32. Ключове слово це –

- a) слово чи словосполучення, найбільш повно і специфічно характеризує зміст наукового документу (тексту) чи його частини.
- b) термін, що узагальнює поняття "елемент", "підсистема", "підструктура" і їхнього зв'язку.
- c) краткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.
- d) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів.

33. Кореляція (від лат. *correlatio* - співвідношення, відповідність) це –

- a) зв'язок між двома перемінними.
- b) система взаємозалежних і витекаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів.
- c) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації).
- d) помилки в посилках, тобто в підставах доказу.

34. Методика (грец. *methodike*) це –

- a) сукупність приватних прийомів, засобів, процедур, що дозволяють застосовувати той чи інший метод до даної специфічної предметної області.
- b) непараметричний метод, що використовується для перевірки гіпотез про вірогідність різниці середніх при аналізі кількісних даних у популяціях з нормальним розподілом.
- c) міркування дослідника про застосовані їм способах наукового пізнання.

35. Моніторинг (англ. *monitoring* від лат. *monitor* - застережливий) це –

- a) безупинне, тривале спостереження за станом середовища (явищ, процесів і т.д.); зіставлення результатів постійних спостережень для одержання обґрунтованих представлень про їх (явищ, процесів) дійсне положення, тенденціях їх розвитку.
- b) наукова праця, що заглиблено розробляє одну тему, обмежене коло питань.
- c) сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і мислення і, що включає в себе всі умови і моменти цього виробництва

d) система методологічних категорій, що виступають як характеристики економічного дослідження.

3 рівень

1. Наведіть схему створення наукової теорії.
2. Підготуйте техніко-економічне обґрунтування теми “Перспективи розвитку малого підприємництва у регіоні”.
3. Накресліть схему класифікації наукових досліджень.
4. Визначіть основні етапи проведення соціологічного дослідження.
5. Розрахуйте коефіцієнт реальної економічної ефективності від впровадження науково-дослідної роботи, якщо сума реального економічного ефекту, яка отримана від впровадження результатів НДР за рік склала – 520 тис.грн., а загальна сума витрат на НДР за рік – 50 тис.грн.
6. Розрахуйте коефіцієнт економічної ефективності яка очікується від впровадження науково-дослідної роботи, якщо сума реального економічного ефекту, яка отримана від впровадження результатів НДР за рік склала – 1460 тис.грн., а загальна сума витрат на НДР за рік – 120 тис.грн.
7. Складіть календарний план наукового дослідження з теми ”Управління експортно-імпортними операціями на підприємстві”.
8. Визначіть порядок складання списку використаних літературних джерел.
9. Напишіть обґрунтування науково – дослідної теми “Управління ресурсами підприємства”.
10. Яку структуру має наукова доповідь.
11. Яку структуру має дисертація.

12. Визначіть основні етапи проведення економічного дослідження.
13. Напишіть обґрунтування науково – дослідної теми “Підвищення ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві”.
14. Складіть кошторис на виконання НДР загальною вартістю 100000 грн.
15. Напишіть програму наукової конференції.
16. Оформіть таблицю, яка складається із п’яти стовпчиків. Перший стовпчик – найменування показника, наступні чотири – значення показників за період. У таблиці має бути не менше 5 строчок після „шапки” таблиці. Дайте таблиці назву.
17. Оформіть формулу.
18. Оформіть таблицю, яка складається із чотирьох стовпчиків. Перший стовпчик – найменування показника, наступні три – значення показників за період та їх динаміка. Дайте назву таблиці.
19. Напишіть анотацію до виконаної наукової роботи (за завданням викладача).
20. Наведіть приклад правильного оформлення закону України як бібліографічного джерела.
21. Правильно оформіть наступний бібліографічний список:
  - ❖ Бутинець Ф.Ф., Жиглей І.В., Пархоменко В.М. Обмін і аналіз зовнішньоекономічної діяльності. -М.: ПП "Рута", 2000.
  - ❖ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991р. №959-ХІІ.
  - ❖ Конвенція ООН о договорах международной купли-продажи товаров. Вена, 1980.
  - ❖ Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Затв. наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 5 жовтня 1995 р. № 75.

- ❖ Відносно порядку митного оформлення експонатів, які перейшли в категорію товару: Лист ДМК України від 25.03.96 р. № 11/18-1899.

22. Оформіть бібліографічне джерело. Вихідні данні:

- Назва джерела: Социогендерные отношения в период социальной трансформации.
- Автор: Силласте Г.Г.
- Місце та рік видання: журнал «Социологические исследования». 1994. №3.
- Назва джерела: Экономическая теория. Учебник.
- Автор: під редакцією А.С. Булатова
- Місце та рік видання: Мінськ, 2006 рік

23. Оформіть діаграму (номер та назва діаграми, легенда). Дайте детальне пояснення.

24. Напишіть анотацію до виконаної наукової статті (за завданням викладача)

25. Оформіть рисунок. Зробіть підпис рисунка (номер та назва). Дайте детальне пояснення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. – К.: Віпол, 1997.
2. Романчиков В.І., Третьяков О.В., Гаврилюк Ю.М. Основи наукових досліджень. – Кременчук, Вид. Центр ІЕНТ, 2002.
3. Романчиков В.І., Тимчук М.Ф. Основи наукових досліджень. – К.: ІММБ, 2005.
4. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. – К.: Вища школа, 1997.

Додаткова

5. Про інформацію: Закон України // www.liga.kiev.ua
6. Про науково-технічну інформацію: Закон України // www.liga.kiev.ua
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України // www.liga.kiev.ua
8. Про освіту: Закон України // www.liga.kiev.ua
9. Амиров Ю.Д. Организация и эффективность научно-исследовательских и проектно-конструкторских работ. – М.: Экономика, 1974.
10. Бесчастный Л.К. и др. Экономизация науки: координация, планирование, организация. – К.: Наук. думка, 1986.
11. Воробьев Г.Г. Документ: информационный анализ. – М.: Наука, 1973.
12. Добров Г.М. Организация науки. – К.: Наук. думка, 1970.
13. Зербило Д.Д. Научная школа как феномен. – К.: Наук. думка, 1994.
14. Исаханов Г.В. Основы научных исследований. – К.: Вища школа, 1985.

15. Крутов В.Н., Попов В.В. Основы научных исследований. – М.: Высш. шк., 1989.
16. Попов В.Н., Бланк И.А., Иваницкий В.И. Основы научных исследований. – К.: Вища школа, 1982.
17. Рачков П.А. Науковедение. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974.
18. Дикий Н.А., Халатов А.А. Основы научных исследований. Киев, Вища школа, 1995.
19. Аренс В.Ж. Горное дело - объект науки. М., ГИГХС, 1990, 184 с.
20. Сидоренко В.М., Грушко И.М. Основы научных исследований. Харьков, Вища школа, изд. ХГУ, 1983.
21. Алабужем П.М., Геронимус В.Б., Минкевич и др. Теория подобия и размерностей. Моделирование. — М.: Высш. шк., 1968. — 320 с.
22. Блехман И.И., Мышкинс А.Д., Пановка А.Г. Прикладная математика: предмет, логика, особенности подхода. — К.: Наук, думка, 1976. — 270 с.
23. Венецкий И.Г., Кильдишев Г.С. Теория вероятностей и математическая статистика. — М.: Статистика, 1975. — 264 с.
24. Вентцель Е.С. Теория вероятностей. — М.: Наука, 1969. — 432 с.
25. Галушко В.Г. Вероятностно-статистические методы на автотранспорте. — К.: Вища шк., 1976. — 232 с.
26. Гнеденко Б.В. Курс теории вероятностей. — М.: Наука, 1969. — 400с.
27. Добраев Л.П. Психологические основы работы над книгой. — М.: Книга, 1970. — 72 с.
28. Драйпер Н., Смит Г. Прикладной регрессионный анализ. — М.: Статистика, 1973. — 210 с.
29. Ермаков С.М., Михайлов Г.Л. Курс статистического моделирования. — М.: Наука, 1976. — 168 с.
30. Зельдович Я.Б., Мышкинс А.Д. Элементы прикладной математики. —

- М.: Наука, 1965.
31. Капица ПЛ. Эксперимент, теория, практика. — М.: Наука, 1977. — 420 с.
32. Налимов В.В. Теория эксперимента. — М.: Наука, 1971. — 218с.
33. Пустыльник Е.И. Статистические методы анализа и обработки наблюдений. — М.: Наука, 1968. — 270 с.
34. Рачков ПЛ. Науковедение. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. — 242 с.
35. Румшинский Л.З. Математическая обработка результатов эксперимента. — М.: Наука, 1971. — 192 с.
36. Сиденко В.М., Грушко ИМ. Основы научных исследований. — Харьков: Вища шк., 1979. — 200 с.
37. Чкалова О.Н. Основы научных исследований. — К.: Вища шк., 1978. — 120 с.

ЗАКОН УКРАЇНИ

ПРО НАУКОВУ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 12, ст.165

Вводиться в дію Постановою ВР N 1978-XII від 13.12.91, ВВР, 1992, N 12, ст.166

Із змінами, внесеними згідно з

Декретами N 12-92 від 26.12.92, ВВР, 1993, N 10, ст. 76 ; N 23-92 від 31.12.92, ВВР, 1993, N 11, ст. 93; N 15-93 від 19.02.93, ВВР, 1993, N 17, ст.184

Законами N 183/94-ВР від 23.09.94, ВВР, 1994, N 41, ст.376; N 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР, 1995, N 13, ст. 85; N 498/95-ВР від 22.12.95, ВВР, 1996, N 3, ст. 11; N 608/96-ВР від 17.12.96, ВВР, 1997, N 8, ст. 62

В редакції Закону N 284-XIV від 01.12.98, ВВР, 1999, N 2-3, ст.20

Із змінами, внесеними згідно із Законами N 1646-III від 06.04.2000, ВВР, 2000, N 28, ст.223; N 2905-III від 20.12.2001, ВВР, 2002, N 12-13, ст.92; N 3065-III від 07.02.2002, ВВР, 2002, N 30, ст.205; N 380-IV від 26.12.2002, ВВР, 2003, N 10-11, ст.86; N 581-IV від 20.02.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.158; N 860-IV від 22.05.2003, ВВР, 2003, N 37, ст.300; N 1096-IV від 10.07.2003, ВВР, 2004, N 6, ст.38; N 1316-IV від 20.11.2003, ВВР, 2004, N 14, ст.198; N 1344-IV від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250; N 1377-IV від 11.12.2003, ВВР, 2004, N 15, ст.228; N 1407-IV від 03.02.2004, ВВР, 2004, N 16, ст.238; N 2094-IV від 19.10.2004, ВВР, 2005, N 2, ст.26; N 2261-IV від 16.12.2004, ВВР, 2005, N 5, ст.121; N 3108-IV від 17.11.2005, ВВР, 2006, N 1, ст.18

Додатково див. Закон N 3235-IV від 20.12.2005, ВВР, 2006, N 9, N 10-11, ст.96

Із змінами, внесеними згідно із Законом N 3421-IV від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 22, ст.199

У тексті Закону слова "Міністерство економіки України" в усіх відмінках замінено словами "центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики" у відповідному відмінку згідно із Законом N 860-IV від 22.05.2003

У тексті Закону слова "Міністерство України у справах науки і технологій" в усіх відмінках замінено словами "центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності" у відповідному відмінку згідно із Законом N 2261-IV від 16.12.2004

Цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для

наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку.

Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні Використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

наукова діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження;

науково-технічна діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання;

науково-педагогічна діяльність - педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю;

науково-організаційна діяльність - діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності;

фундаментальні наукові дослідження - наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку;

прикладні наукові дослідження - наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей;

вчений - фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати;

молодий вчений - вчений віком до 35 років;

науковий працівник - вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації;

науково-педагогічний працівник - вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації;

науково-дослідна (науково-технічна) установа (далі – наукова установа) - юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт;

наукова робота - дослідження з метою одержання наукового результату;

науковий результат - нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо;

науково-прикладний результат - нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Науково-прикладний результат може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

Стаття 2. Мета і завдання

Метою цього Закону є врегулювання відносин, пов'язаних з науковою і науково-технічною діяльністю, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку усіх сфер суспільного життя.

Основними завданнями цього Закону є визначення:

правового статусу суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, матеріальних та моральних стимулів забезпечення престижності та зумовленої суспільними потребами пріоритетності цієї сфери людської діяльності, залучення до неї інтелектуального потенціалу нації;

економічних, соціальних та правових гарантій наукової і науково-технічної діяльності, свободи наукової творчості;

основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

повноважень органів державної влади щодо здійснення державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Стаття 3. Законодавство України про наукову і науково-технічну діяльність

Законодавство України про наукову і науково-технічну діяльність складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у процесі здійснення такої діяльності.

Р о з д і л ІІ

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 4. Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності

Суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, громадські організації у науковій та науково-технічній діяльності (далі - громадські наукові організації).

Стаття 5. Вчений

Вчений є основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності.

Вчений має право:

обирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей;

об'єднуватися з іншими вченими в постійні або тимчасові наукові колективи для проведення спільної наукової і науково-технічної діяльності;

брати участь у конкурсах на виконання наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел відповідно до законодавства України;

здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності;

публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України;

брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників;

отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію;

здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів.

Вчений при здійсненні наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності зобов'язаний:

не завдавати шкоди здоров'ю людини, її життю та довкіллю;

додержуватися етичних норм наукового співтовариства, поважати право на інтелектуальну власність.

Стаття 6. Науковий працівник

Науковий працівник може виконувати науково-дослідну, науково-педагогічну, дослідно-конструкторську, дослідно-технологічну, проектно-конструкторську, проектно-технологічну, пошукову, проектно-пошукову роботу та (або) організувати виконання зазначених робіт у наукових установах та організаціях, вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, лабораторіях підприємств.

Науковий працівник має право:

об'єднуватись в професійні спілки, бути членом і брати участь в діяльності громадських об'єднань і політичних партій;

на мотивовану відмову брати участь в науковій (науково-технічній) діяльності, результати якої можуть мати негативні наслідки для людини, суспільства або довкілля;

на матеріальну підтримку виконуваних досліджень за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України;

на іменні та інші стипендії, а також премії, що встановлюються державою, юридичними та фізичними особами;

на об'єктивну оцінку своєї діяльності та отримання матеріальної винагороди відповідно до кваліфікації, наукових результатів, якості та складності виконуваної роботи, а також одержання доходу чи іншої винагороди від реалізації наукового або науково-прикладного результату своєї діяльності;

займатися викладацькою діяльністю, надавати консультативну допомогу, а також бути експертом відповідно до законодавства

України;

займатися підприємницькою діяльністю відповідно до законодавства України.

Науковий працівник зобов'язаний:

провадити наукові дослідження відповідно до укладених договорів (контрактів);

представляти результати наукової і науково-технічної діяльності шляхом наукових доповідей, публікацій та захисту дисертацій;

у встановленому порядку проходити атестацію на відповідність займаній посаді;

постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Прийняття на роботу наукових працівників здійснюється на основі конкурсного відбору.

Науковий працівник не може бути примушений провадити наукові дослідження, якщо вони або їх результати викликають або можуть викликати шкідливі для здоров'я людини, її життя та довкілля наслідки, а також не може бути притягнутий до відповідальності за відмову від участі у таких дослідженнях.

Стаття 7. Наукова установа

Наукова установа діє на підставі статуту (положення), що затверджується в установленому порядку.

Управління науковою установою здійснює її керівник.

Керівник наукової установи, як правило, обирається таємним голосуванням на зборах колективу наукових працівників на визначений статуту (положенням) наукової установи термін і затверджується власником наукової установи або уповноваженим ним органом, якщо інше не передбачено статуту (положенням) наукової установи.

Керівники структурних підрозділів наукової установи обираються на посади на конкурсних засадах у порядку, встановленому статуту (положенням) цих установ.

Стаття 8. Державні наукові установи

Державними науковими установами є наукові установи, засновані на державній власності.

Державні наукові установи створюються, реорганізуються та ліквідуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом.

Державним науковим установам передаються в постійне користування земельні ділянки згідно із законодавством України.

Стаття 9. Права і обов'язки керівника наукової установи

Керівник наукової установи:

вирішує питання її діяльності відповідно до статутних завдань;

представляє наукову установу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності;

відповідає за результати діяльності наукової установи перед власником або уповноваженим ним органом;

в межах своєї компетенції видає накази і розпорядження;

визначає функціональні обов'язки працівників;

призначає частину складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи;

здійснює інші повноваження, передбачені статуту (положенням) наукової установи.

Керівник наукової установи щорічно звітує перед колективом наукових працівників про свою діяльність.

Стаття 10. Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи

Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи є колегіальним дорадчим органом управління науковою і науково-технічною діяльністю наукової установи.

Кількісний склад членів вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи визначається статутом (положенням) наукової установи. Не менш як три чверті складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради обирається таємним голосуванням колективу наукових працівників, а решта її членів призначається наказом керівника цієї наукової установи.

Керівник наукової установи, його заступники і вчений секретар наукової установи є членами вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи за посадою.

З метою представництва інтересів трудового колективу до складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи може входити керівник первинної профспілкової організації (профспілковий представник) наукової установи (за згодою).

Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи: визначає перспективні напрями наукової і науково-технічної діяльності;

здійснює наукову і науково-технічну оцінку тематики та результатів науково-дослідних робіт;

розглядає та затверджує поточні плани наукових досліджень;

затверджує теми дисертацій здобувачів та аспірантів, їх наукових керівників (консультантів);

затверджує результати атестації наукових працівників;

обирає за конкурсом на вакантні посади наукових працівників;

в межах своєї компетенції розглядає питання про присвоєння вчених звань;

вирішує інші питання діяльності наукової установи, визначені її статутом (положенням).

При науковій установі можуть створюватися спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій за відповідними спеціальностями у порядку, передбаченому законодавством України.

Стаття 11. Державна атестація наукових установ

З метою оцінки ефективності діяльності наукових установ, відповідності одержуваних ними результатів державним науково-технічним пріоритетам та завданням науково-технічного розвитку, а також з метою визначення необхідності надання їм підтримки держави не менше

одного разу на п'ять років провадиться державна атестація наукових установ у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Державній атестації підлягають наукові установи усіх форм власності, що внесені або претендують на внесення до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави.

Стаття 12. Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави

Для надання державної підтримки науковим установам усіх форм власності, діяльність яких має важливе значення для науки, економіки та виробництва, створюється Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави. Положення про Державний реєстр наукових установ затверджується Кабінетом Міністрів України.

Наукові установи включаються центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності до Державного реєстру наукових установ за умови проходження державної атестації.

Наукові установи, включені до Державного реєстру наукових установ:

користуються податковими пільгами відповідно до законодавства України;

не можуть змінювати наукову і науково-технічну діяльність на інші види діяльності;

зобов'язані не менш як 50 відсотків доходу від своєї діяльності спрямовувати на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази.

Наукові установи, включені до Державного реєстру наукових установ, виключаються з нього у разі недодержання ними вимог, передбачених цим Законом.

Стаття 13. Національний науковий центр

Статус національного наукового центру може бути надано науковій установі, вищому навчальному закладу IV рівня акредитації (об'єднанню наукових установ чи вищих навчальних закладів IV рівня акредитації), що проводять комплексні наукові дослідження загальнодержавного значення та мають світове визнання своєї діяльності.

Надання і позбавлення статусу національного наукового центру здійснюються Указом Президента України за поданням Кабінету Міністрів України.

Статус та особливості діяльності національних наукових центрів визначаються Положенням про національний науковий центр, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 14. Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання

З метою збереження унікальних наукових об'єктів: колекцій, інформаційних фондів, дослідних установок та обладнання, а також заповідників і дендропарків, наукових полігонів тощо, які мають виняткове значення для української та світової науки, - створюється Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Порядок формування і ведення Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, визначається Кабінетом Міністрів України.

Рішення про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання, приймає Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Фінансування заходів щодо утримання і збереження наукових об'єктів, які включені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, щорічно передбачається у Державному бюджеті України.

Стаття 15. Національна академія наук України та галузеві академії наук

Національна академія наук України та галузеві академії наук - Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України (далі - академії) є державними науковими організаціями, що засновані на державній власності.

Кошти на забезпечення діяльності академій щорічно визначаються у Державному бюджеті України окремими рядками. Фінансування академій може здійснюватися за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством України.

До складу академій можуть входити наукові установи, підприємства, організації, об'єкти соціальної сфери, що забезпечують їх діяльність.

Державне управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності академій здійснюється згідно з законодавством України у межах, що не порушують їхньої самоврядності у вирішенні питань статутної діяльності і свободи наукової творчості.

Самоврядність академій полягає у самостійному визначенні тематики досліджень, своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків.

Академії виконують замовлення органів державної влади стосовно розроблення засад державної наукової і науково-технічної політики, проведення наукової експертизи проектів державних рішень і програм.

Академії щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів України про результати наукової і науково-технічної діяльності та використання коштів, виділених їм із Державного бюджету України.

Національна академія наук України - вища наукова організація України, яка організує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності. При Національній академії наук України створюється міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень в Україні (далі - рада). Положення про раду та її склад затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Галузеві академії координують, організують і проводять дослідження у відповідних галузях науки і техніки.

Держава передає академіям у безстрокове безоплатне користування без права зміни форми власності основні фонди, а також обігові кошти. Використання майна, переданого академіям, здійснюється ними відповідно до законодавства та статутів академії. Земельні ділянки надаються академіям у постійне користування або в оренду відповідно до земельного законодавства України.

Національна академія наук України здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України та свого статуту, який затверджується загальними зборами Національної академії наук України та реєструється Міністерством юстиції України.

Галузеві академії наук України здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України та своїх статутів, які приймаються загальними зборами академії. Статuti галузевих академії наук затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Загальні збори Національної академії наук України та галузевих академії наук мають виключне право вибирати вчених України дійсними членами (академіками) та членами-кореспондентами, а іноземних вчених - іноземними членами відповідних академії.

Стаття 16. Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти

Наукова і науково-технічна діяльність є невід'ємною складовою частиною навчального процесу вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти здійснюється відповідно до законів України "Про освіту", "Про вищу освіту" та цього Закону.

На вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації поширюються права, передбачені цим Законом для наукових установ.

Стаття 17. Громадські наукові організації

Громадські наукові організації є об'єднаннями вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, взаємної координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом.

Громадські наукові організації підлягають реєстрації та діють відповідно до законодавства про об'єднання громадян з урахуванням положень цього Закону.

Громадські наукові організації можуть створювати тимчасові наукові колективи, утворювати для виконання статутних завдань науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати із іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України.

Стаття 18. Взаємовідносини органів державної влади і громадських наукових організацій

Органи державної влади можуть залучати громадські наукові організації за їхньою згодою до участі у підготовці та реалізації рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати населення про безпеку, екологічну чистоту, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок.

Розділ III

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ, НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття 19. Підготовка наукових кадрів та підвищення їх кваліфікації

Основними формами підготовки наукових кадрів є аспірантура та докторантура. Порядок вступу та навчання в аспірантурі та докторантурі встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Наукові працівники проходять стажування у відповідних наукових, державних установах, організаціях як в Україні, так і за її межами.

Наукова установа забезпечує проходження курсу підвищення кваліфікації науковому працівникові кожні п'ять років із збереженням середньої заробітної плати.

Результати підвищення кваліфікації враховуються при атестації наукових працівників.

Стаття 20. Наукові ступені і вчені звання

Вчені мають право на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Атестати доцента і професора видаються Міністерством освіти України, а дипломи кандидата і доктора наук та атестат старшого наукового співробітника - Вищою атестаційною комісією України.

Наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання є кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим працівником відповідної посади.

Стаття 21. Атестація наукових працівників

Атестація наукових працівників провадиться в наукових установах не рідше одного разу на п'ять років з метою:

оцінки рівня професійної підготовки наукового працівника, результативності його роботи;

визначення відповідності кваліфікації наукового працівника займаній посаді;

виявлення перспективи використання здібностей наукового працівника, стимулювання підвищення його професійного рівня;

визначення потреби в підвищенні кваліфікації, професійної підготовки наукового працівника.

Положення про атестацію наукових працівників затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 22. Правовий режим наукового і науково-технічного результату

Правовий режим наукового і науково-технічного результату як об'єкта права інтелектуальної власності визначається законами України.

Стаття 22-1. Посади наукових працівників

Посадами наукових працівників наукових установ та організацій (їх філіалів, відділень тощо) є:

керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник);

заступник керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи;

академік-секретар (його заступники);

головний учений секретар, учений секретар (їх заступники);

керівник (завідувач) та заступники керівника (завідувача) наукового підрозділу (відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи);

головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їх заступники;

провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу;

головний науковий співробітник;

провідний науковий співробітник;

старший науковий співробітник;

науковий співробітник;

науковий співробітник-консультант;

молодший науковий співробітник;

докторант.

До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь.

Стаття 22-2. Посади науково-педагогічних працівників

Посади науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації визначаються відповідно до частини другої статті 48 Закону України "Про вищу освіту".

Стаття 22-3. Стаж наукової роботи

До стажу наукової роботи зараховується:

час роботи на посадах наукових працівників, визначених статтею 22-1 цього Закону;

час роботи на посадах науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, визначених у частині другій статті 48 Закону України "Про вищу освіту";

час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, з дня зайняття посади за цією спеціальністю;

час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у статті 118 Кодексу законів про працю України, якщо цій роботі безпосередньо передувала і після неї слідувала робота, передбачена абзацами другим, третім і четвертим цієї статті;

час навчання в аспірантурі чи ад'юнктурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури.

Стаття 23. Оплата і стимулювання праці наукового працівника

Оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижу професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді в науку та підвищення кваліфікації наукових працівників.

Заробітна плата наукових працівників складається з посадових ставок (окладів), премій, доплати за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової (науково-педагогічної) роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову (науково-педагогічну) діяльність, передбачених законодавством.

Дійсним членам та членам-кореспондентам Національної академії наук України та галузевих академій наук встановлюється довічна плата, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України.

Держава гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам наукових установ, діяльність яких фінансується з бюджету, на рівні не нижче посадових ставок (окладів) викладачів відповідної кваліфікації вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Умови оплати праці наукових працівників державних наукових установ визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Пенсійне забезпечення та соціальний захист наукового працівника

(Установити, що у 2006 році достроково призначена пенсія за віком з урахуванням підпункту "г" пункту 1 статті 26 Закону України "Про зайнятість населення" у період до досягнення пенсійного віку, передбаченого законодавством для відповідної категорії осіб, працюючим пенсіонерам, на яких поширюється дія цього Закону, не виплачується згідно із Законом N 3235-IV від 20.12.2005)

Держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається при досягненні пенсійного віку:

чоловікам - за наявності страхового стажу не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років;

жінкам - за наявності страхового стажу не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються у розмірі 80 відсотків від сум заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, яка визначається відповідно до частини другої статті 23 цього Закону та статті 40 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування (внески). За кожний повний рік роботи понад стаж наукової роботи, визначений частиною другою цієї статті, пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не може бути більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати.

Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням положень статей 22-1, 22-2 цього Закону.

Різниця між сумою призначеної пенсії за цим Законом та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, фінансується:

для наукових (науково-педагогічних) працівників державних бюджетних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації - за рахунок коштів державного бюджету;

для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації - за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій та закладів, а також коштів державного бюджету у порядку,

визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому за рахунок коштів державного бюджету науковим (науково-педагогічним) працівникам оплачується з розрахунку на одну особу 50 відсотків різниці пенсії, призначеної за цим Законом;

для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації - за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

При обчисленні пенсії, крім випадків, коли заробітна плата враховується за два роки перед зверненням за призначенням або перерахунком пенсії, середньомісячна заробітна плата визначається за формулою:

$$Зп = Зс \times (Ск : К), \text{ де:}$$

Зп - заробітна плата наукового працівника для обчислення пенсії, у гривнях;

Зс - середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії;

Ск - сума коефіцієнтів заробітної плати наукового працівника за кожний місяць ($Кз1 + Кз2 + Кз3 + \dots + Кзп$);

К - кількість місяців наукового стажу, за які розраховано коефіцієнти заробітної плати наукового працівника.

У разі відсутності на момент призначення пенсії даних про середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік для визначення заробітної плати враховується наявна середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяці попереднього року з наступним перерахунком заробітної плати для обчислення пенсії після отримання даних про середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії.

Коефіцієнт заробітної плати за кожний місяць наукового стажу, який враховується для обчислення пенсії, визначається за формулою:

$$Кз = Зв : Зс, \text{ де:}$$

Кз - коефіцієнт заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

Зв - сума отриманої науковим (науково-педагогічним) працівником заробітної плати, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується при обчисленні пенсії, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати;

Зс - середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати.

У разі подання науковим (науково-педагогічним) працівником для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату за період до 1 січня 1992 року при визначенні коефіцієнта заробітної плати величина середньої заробітної плати за рік (квартал) у відповідному періоді вважається

щомісячною середньою заробітною платою працівників, зайнятих у галузях економіки України, відповідного року (кварталу).

У разі відсутності на момент призначення пенсії даних про щомісячну середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередні місяці для визначення коефіцієнта заробітної плати враховується щомісячна середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за наявний попередній місяць з наступним перерахунком коефіцієнта заробітної плати після отримання даних про щомісячну середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяць (місяці), що передують (передують) зверненню за призначенням пенсії.

Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики.

При цьому заробіток для обчислення пенсії в усіх випадках не може перевищувати граничну суму заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.

У разі зростання заробітної плати в Україні з 1 березня кожного року проводиться підвищення розміру пенсії на коефіцієнт, який відповідає 20 відсоткам зростання середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком.

При визначенні середньомісячного заробітку наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації для обчислення пенсії враховується заробітна плата, яку вони отримували під час перебування на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затвердженому Кабінетом Міністрів України, розмір якої не перевищував:

для керівників, заступників керівників недержавних наукових установ, організацій - максимального розміру посадового окладу (ставки) керівника, заступника керівника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для керівників, заступників керівників недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації - максимального розміру посадового окладу (ставки) ректора, проректора відповідного державного вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із

законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки);

для інших наукових працівників недержавних наукових установ, організацій, закладів - максимального розміру посадового окладу (ставки) старшого наукового співробітника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для науково-педагогічних працівників недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації - максимального розміру посадового окладу (ставки) аналогічних посад відповідного державного вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки).

Положення цієї статті поширюються також на пенсіонерів із числа наукових працівників, яким пенсія призначена до набрання чинності цим Законом.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до цього Закону призначається за умови звернення за призначенням пенсії та звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Пенсіонерам, які після призначення пенсії відповідно до цього Закону працювали за контрактом на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників не менш як два роки і мали більш високий заробіток, ніж той, з якого було обчислено пенсію, встановлюється, за їх заявою, новий розмір пенсії виходячи з більш високого заробітку за два роки підряд після призначення пенсії відповідно до частини третьої цієї статті.

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється також і на осіб, які на момент звернення за призначенням пенсії працюють на будь-яких посадах на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та мають стаж наукової роботи, передбачений частиною другою цієї статті.

При виході на пенсію з посади наукового (науково-педагогічного) працівника відповідно до цього Закону науковому (науково-педагогічному) працівнику видається грошова допомога у розмірі шести місячних посадових окладів (ставок) з урахуванням надбавок і доплат за наявності стажу роботи на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затвердженому Кабінетом Міністрів України, не менше:

для чоловіків - 12,5 року;

для жінок - 10 років.

Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також внаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах:

інвалідам I групи - 80 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

інвалідам II групи - 60 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

інвалідам III групи - 40 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III групи внаслідок загального захворювання, у тому числі інвалідності з дитинства, призначається пенсія по інвалідності у розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку:

чоловікам - за наявності страхового стажу не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років;

жінкам - за наявності страхового стажу не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

80 відсотків пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника на трьох непрацездатних членів сім'ї;

60 відсотків - на двох непрацездатних членів сім'ї;

40 відсотків - на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені в статті 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється на всіх осіб, які вийшли на пенсію до набрання чинності цим Законом та мають стаж наукової роботи, передбачений частиною другою цієї статті. Призначення пенсій таким працівникам здійснюється відповідно до частини третьої цієї статті за умови звернення за призначенням пенсії відповідно до цього Закону та звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Після призначення пенсії відповідно до цього Закону наукові (науково-педагогічні) працівники можуть працювати за строковим трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та займатися підприємницькою діяльністю.

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється також на непрацездатних членів сім'ї наукового (науково-педагогічного) працівника, який помер до набрання чинності цим Законом. Пенсія встановлюється у розмірах, передбачених частиною двадцять другою цієї статті.

Для осіб, які працюють на посадах, що згідно із законодавством відносяться до посад державного службовця, попередній стаж наукової роботи, набутий в державних установах, організаціях, закладах, зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику виплачується в повному розмірі незалежно від його доходів, одержуваних після виходу на пенсію.

Науковим працівникам, які зробили вагомий внесок у розвиток науки, можуть встановлюватися державні стипендії, а для підтримки наукової молоді - стипендії для молодих учених відповідно до законодавства.

Науковим працівникам, які мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, для забезпечення умов для наукової діяльності надається в установленому законодавством порядку додаткова жила площа у вигляді кімнати (кабінету) або в розмірі до 20 кв. метрів.

Зазначена додаткова жила площа оплачується в одинарному розмірі.

Окремих категоріям наукових (науково-педагогічних) працівників (за переліком, затвердженим спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки, президіями національної та галузевих академій наук) науковими організаціями та установами можуть надаватися службові жилі приміщення.

Дія цієї статті поширюється на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ та організацій недержавної форми власності, які пройшли державну атестацію згідно з цим Законом, недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що діють відповідно до Закону України "Про вищу освіту", міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до міжнародних договорів, установчі документи яких затверджено Кабінетом Міністрів України, а також на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ і вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що належали партійним та громадським організаціям колишніх Української РСР, інших республік СРСР та СРСР.

Розділ IV
ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 25. Повноваження Верховної Ради України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Верховна Рада України:

здійснює державне регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

визначає основні засади і напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України;

здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Стаття 26. Повноваження Президента України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Президент України як глава держави і гарант її державного суверенітету сприяє розвитку науки і техніки з метою забезпечення технологічної незалежності країни, матеріального достатку суспільства і духовного розквіту нації.

Президент України відповідно до Конституції та законів України:

визначає систему органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні;

забезпечує здійснення контролю за формуванням та функціонуванням системи державного управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

для здійснення своїх повноважень у науковій і науково-технічній сфері створює консультативно-дорадчу раду з питань науки і науково-технічної політики, яка сприяє формуванню державної політики щодо розвитку науки, визначенню пріоритетних науково-технічних напрямів, виробленню стратегії науково-технологічного та інноваційного розвитку, розглядає пропозиції щодо ефективного використання коштів Державного бюджету

України, які спрямовуються на розвиток науки, технологій та інновацій, щодо удосконалення структури управління наукою, системи підготовки і атестації кадрів.

Стаття 27. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади:

- здійснює науково-технічну політику держави;
- подає Верховній Раді України пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та їх матеріально-технічного забезпечення;
- забезпечує реалізацію державних цільових науково-технічних програм;
- затверджує в межах своєї компетенції державні цільові науково-технічні програми відповідно до визначених Верховною Радою України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки.

Стаття 28. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності

Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення у життя державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності:

- розробляє засади наукового і науково-технічного розвитку України;
- забезпечує розвиток наукового і науково-технічного потенціалу України;
- організує та координує інноваційну діяльність;
- координує розвиток загальнодержавної системи науково-технічної інформації;
- організує прогнозно-аналітичні дослідження тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку;
- формує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на підставі довгострокових (понад десять років) і середньострокових прогнозів науково-технічного та інноваційного розвитку;
- координує діяльність органів виконавчої влади щодо розроблення державних цільових наукових та науково-технічних програм, наукових частин інших державних цільових програм і контролює їх виконання;
- здійснює керівництво системою наукової і науково-технічної експертизи;
- забезпечує інтеграцію вітчизняної науки у світовий науковий простір із збереженням і захистом національних пріоритетів;
- здійснює інші повноваження, передбачені законодавством України.

Стаття 29. Повноваження інших центральних органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень:

здійснюють управління у сфері наукової та інноваційної діяльності і відповідають за рівень науково-технічного розвитку відповідних галузей;

визначають напрями розвитку наукового і науково-технологічного потенціалу галузей, спрямовують і контролюють діяльність підпорядкованих їм наукових організацій;

беруть участь у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, державних цільових наукових та науково-технічних програм і державного замовлення;

формують програми науково-технічного розвитку відповідних галузей та організують їх виконання;

організують розроблення, освоєння та виробництво сучасної конкурентоспроможної продукції на основі використання нових високоефективних технологій, устаткування, матеріалів, інформаційного забезпечення;

готують пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму забезпечення науково-технічного розвитку відповідних галузей;

здійснюють інші повноваження, передбачені законодавством України.

Стаття 30. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади щодо наукової та науково-технічної діяльності відповідно до їх компетенції:

забезпечують виконання державних цільових наукових та науково-технічних програм;

розробляють та організують виконання регіональних (територіальних) програм науково-технічного розвитку;

створюють місцеві інноваційні фонди відповідно до законодавства України;

сприяють розвитку технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів;

залучають відповідні наукові установи (за їх згодою) до вирішення проблем науково-технічного розвитку регіону.

Розділ V

ФОРМИ І МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ У НАУКОВІЙ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 31. Цілі та напрями державної політики в науковій і науково-технічній діяльності

Основними цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є:

примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;

створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;

зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;

забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості.

Держава забезпечує:

соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності;

створення сучасної інфраструктури науки і системи інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, інтеграцію освіти, науки і виробництва;

підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів;

підвищення престижу наукової і науково-технічної діяльності, підтримку та заохочення наукової молоді;

фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень;

організацію прогнозування тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку на довгостроковий та середньостроковий періоди;

підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концентрацію ресурсів для їх реалізації;

створення ринку наукової і науково-технічної продукції та впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя;

правову охорону інтелектуальної власності та створення умов для її ефективного використання;

організацію статистики в науковій діяльності;

проведення наукової і науково-технічної експертизи виробництва, нових технологій, техніки, результатів досліджень, науково-технічних програм і проектів тощо;

стимулювання наукової та науково-технічної творчості, винахідництва та інноваційної діяльності;

пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України у розвиток світової науки і техніки;

встановлення взаємовигідних зв'язків з іншими державами для інтеграції вітчизняної та світової науки.

Стаття 32. Основні принципи державного управління та регулювання у науковій і науково-технічній діяльності

При здійсненні державного управління та регулювання науковою діяльністю держава керується принципами:

органічної єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;

поєднання централізації та децентралізації управління у науковій діяльності;

додержання вимог екологічної безпеки;

визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності;

збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних досліджень;

використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва;

свободи поширення наукової та науково-технічної інформації;

відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки в світову в поєднанні із захистом інтересів національної безпеки.

Стаття 33. Фінансово-кредитні та податкові важелі державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові важелі для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України.

Стаття 34. Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності

Одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування.

Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України.

Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України.

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування надається для забезпечення:

- фундаментальних наукових досліджень;
- найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони;
- розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності;
- збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для:

- науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням;
- проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється відповідно до законодавства України.

Стаття 35. Державний фонд фундаментальних досліджень

Для підтримки фундаментальних наукових досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук, що провадяться науковими установами, вищими навчальними закладами, вченими, створюється Державний фонд фундаментальних досліджень (далі - Фонд).

Діяльність Фонду регулюється Положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

У Державному бюджеті України кошти для Фонду визначаються окремим рядком.

- Кошти Фонду формуються за рахунок:
  - бюджетних коштів;
  - добровільних внесків юридичних і фізичних осіб (у тому числі іноземних).

Кошти Фонду розподіляються на конкурсній основі.

Стаття 36. Державні цільові наукові та науково-технічні програми у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Державні цільові наукові та науково-технічні програми є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави для розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем.

Державні цільові наукові та науково-технічні програми з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки формуються центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності на основі цільових проєктів, відібраних на конкурсних засадах.

Стаття 37. Державне замовлення на науково-технічну продукцію

Державне замовлення на науково-технічну продукцію щорічно формується центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій та продукції, і затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України.

Стаття 38. Державний інноваційний фонд

З метою фінансового забезпечення проведення державної політики у науковій і науково-технічній діяльності і заходів, спрямованих на розвиток та використання досягнень науки в Україні, створюється Державний інноваційний фонд, положення про який затверджується Кабінетом Міністрів України.

Державний інноваційний фонд підпорядковується центральному органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Державний інноваційний фонд здійснює на конкурсних засадах фінансову та матеріально-технічну підтримку заходів, спрямованих на впровадження пріоритетних науково-технічних розробок та новітніх технологій у виробництво, технічне його переоснащення, освоєння випуску нових видів конкурентоспроможної продукції.

Кошти Державного інноваційного фонду формуються за рахунок зборів до цього фонду, встановлених законодавством України, а також позабюджетних коштів, одержаних від повернення позик, інвестиційних вкладів, лізингових платежів, надходжень від сумісної діяльності з виконавцями інноваційних проєктів, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, та інших надходжень, що не суперечать законодавству України.

Стаття 39. Забезпечення розвитку кадрового потенціалу науки

З метою постійного поновлення інтелектуального потенціалу суспільства, розвитку та поширення наукової і технічної культури, розвитку новаторства, сприяння творчості працівників наукової та науково-технічної діяльності держава:

забезпечує підвищення престижу наукової праці;

організує підготовку та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах;

забезпечує пошук і відбір талановитої молоді, сприяє її стажуванню;

сприяє підготовці та перепідготовці наукових і науково-педагогічних кадрів за межами України;

запроваджує систему атестації кадрів, сприяє визнанню дипломів про вищу освіту, наукових ступенів та вчених звань на міждержавному рівні;

встановлює в освітніх програмах обов'язковий мінімум наукових та науково-технічних знань для кожного рівня освіти.

Стаття 40. Наукова і науково-технічна експертиза

Наукова і науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності і проводиться відповідно до Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу" (51/95-ВР).

Стаття 41. Система науково-технічної інформації

Для забезпечення розвитку науки і сприяння науково-технічній творчості держава створює систему науково-технічної інформації, функціонування і розвиток якої регулюється законодавством України.

Стаття 42. Захист права інтелектуальної власності

Захист права інтелектуальної власності забезпечується відповідно до законів та інших нормативно-правових актів органами державної влади України.

У разі порушення права інтелектуальної власності його захист здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

Обов'язковими умовами договору (контракту), на підставі якого виконуються науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, є визначення суб'єктів права інтелектуальної власності, зобов'язання сторін

щодо забезпечення охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності, визначення сторони, яка буде сплачувати винагороду суб'єктам права інтелектуальної власності згідно із законодавством України.

Стаття 43. Стандартизація, метрологічне забезпечення і сертифікація у науковій і науково-технічній діяльності

Стандартизація, метрологічне забезпечення і сертифікація у науковій і науково-технічній діяльності здійснюється відповідно до законодавства України.

Стаття 44. Державна підтримка міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва

Держава створює необхідні правові та економічні умови для здійснення суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності вільних та рівноправних відносин з науковими та науково-технічними організаціями, іноземними юридичними особами, міжнародними науковими організаціями, іноземними та міжнародними науковими товариствами і об'єднаннями, якщо ці відносини не суперечать законодавству України.

Міжнародне наукове та науково-технічне співробітництво здійснюється через:

проведення спільних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок на основі кооперації, спільних науково-технічних програм;

проведення досліджень та розробок за спільними координаційними угодами;

виконання робіт, передбачених угодою, однією зі сторін якої є організація іноземної держави або міжнародна організація;

спільні дослідження та розробки у міжнародних колективах спеціалістів, міжнародних інститутах та спільних підприємствах, використання власності на науковий та науково-технічний результат на основі договорів між суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності;

взаємний обмін науковою та науково-технічною інформацією, використання об'єднаних міжнародних інформаційних фондів, банків даних;

проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів;

взаємний обмін науковими, науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також спільну підготовку спеціалістів.

Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності можуть брати участь у виконанні міжнародних науково-технічних програм і проектів та укладати угоди з іноземними організаціями і юридичними особами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій і союзів на правах їх членів, укладати контракти з іноземними

організаціями та юридичними особами, брати участь в міжнародних симпозіумах та інших заходах відповідно до законодавства України.

Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності проводить державну реєстрацію міжнародних науково-технічних програм і проектів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Обмеження у сфері міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва встановлюються законодавством України.

Розділ VI ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування за винятком статей 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 34, 36, які набирають чинності через шість місяців після набрання чинності цим Законом.

2. Кабінету Міністрів України:
забезпечити в шестимісячний термін прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;
привести у двомісячний термін свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом.

3. До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

4. Кошти, необхідні для реалізації положень частин четвертої та сьомої статті 24 цього Закону, передбачаються у розділі "Фундаментальні наукові дослідження і сприяння науково-технічному прогресу" Державного бюджету України.

5. Частина друга статті 34 цього Закону реалізовуватиметься поетапно з 1999 до 2001 року шляхом щорічного збільшення частки видатків на науку, починаючи з одного відсотка валового внутрішнього продукту.

Президент України

Л.КРАВЧУК

м. Київ, 13 грудня 1991 року
N 1977-ХІІ

ЗАКОН УКРАЇНИ

ПРО ІНФОРМАЦІЮ

Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 48, ст.650
Вводиться в дію Постановою ВР N 2658-ХІІ від 02.10.92, ВВР, 1992, N 48,
ст.651

Офіційне тлумачення до Закону див. в Рішенні Конституційного Суду України N 5-зп від 30.10.97

Із змінами, внесеними згідно із Законами N 1642-III від 06.04.2000, ВВР, 2000, N 27, ст.213; N 3047-III від 07.02.2002, ВВР, 2002, N 29, ст.194; N 676-IV від 03.04.2003, ВВР, 2003, N 28, ст.214; N 1268-IV від 18.11.2003, ВВР, 2004, N 11, ст.141; N 1703-IV від 11.05.2004, ВВР, 2004, N 32, ст.394; N 2707-IV від 23.06.2005, ВВР, 2005, N 33, ст.429

У тексті Закону слово "конфіденціальна" в усіх відмінках замінено словом "конфіденційна" у відповідному відмінку згідно із Законом N 1703-IV від 11.05.2004

Цей Закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності.

Грунтуючись на Декларації про державний суверенітет України та Акті проголошення її незалежності, Закон стверджує інформаційний суверенітет України і визначає правові форми міжнародного співробітництва в галузі інформації.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення інформації

Під інформацією цей Закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Стаття 2. Мета і завдання Закону

Закон встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації.

Стаття 3. Сфера дії Закону

Дія цього Закону поширюється на інформаційні відносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації.

Стаття 4. Законодавство про інформацію

Законодавство України про інформацію складають Конституція України, цей Закон, законодавчі акти про окремі галузі, види, форми і засоби інформації, міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною, та принципи і норми міжнародного права.

Стаття 5. Основні принципи інформаційних відносин

Основними принципами інформаційних відносин є:
гарантованість права на інформацію;
відкритість, доступність інформації та свобода її обміну;
об'єктивність, вірогідність інформації;
повнота і точність інформації;
законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Стаття 6. Державна інформаційна політика

Державна інформаційна політика - це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації.

Головними напрямками і способами державної інформаційної політики є:

- забезпечення доступу громадян до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України;
- сприяння задоволенню інформаційних потреб закордонних українців.

Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції.

Стаття 7. Суб'єкти інформаційних відносин

Суб'єктами інформаційних відносин є:
громадяни України;
юридичні особи;
держава.

Суб'єктами інформаційних відносин відповідно до цього Закону можуть бути також інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства.

Стаття 8. Об'єкти інформаційних відносин

Об'єктами інформаційних відносин є документована або публічно оголошена інформація про події та явища в галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах.

Стаття 9. Право на інформацію

Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України.

Стаття 10. Гарантії права на інформацію

Право на інформацію забезпечується:

обов'язком органів державної влади, а також органів місцевого і регіонального самоврядування інформувати про свою діяльність та прийняті рішення;

створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації;

вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу зумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються законодавством;

створенням механізму здійснення права на інформацію;

здійсненням державного контролю за додержанням законодавства про інформацію;

встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Стаття 11. Мова інформації

Мова інформації визначається Законом "Про мови в Україні", іншими законодавчими актами України в цій галузі, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною.

Розділ II

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття 12. Визначення інформаційної діяльності

Інформаційна діяльність - це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

З метою задоволення цих потреб органи державної влади та органи місцевого і регіонального самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних.

Порядок їх створення, структура, права та обов'язки визначаються Кабінетом Міністрів України або іншими органами державної влади, а також органами місцевого і регіонального самоврядування.

Стаття 13. Основні напрями інформаційної діяльності

Основними напрямками інформаційної діяльності є: політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо.

Держава зобов'язана постійно дбати про своєчасне створення, належне функціонування і розвиток інформаційних систем, мереж, банків і баз даних у всіх напрямках інформаційної діяльності.

Держава гарантує свободу інформаційної діяльності в цих напрямках всім громадянам та юридичним особам в межах їх прав і свобод, функцій і повноважень.

Стаття 14. Основні види інформаційної діяльності

Основними видами інформаційної діяльності є одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Одержання інформації - це набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою.

Використання інформації - це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

Поширення інформації - це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації.

Зберігання інформації - це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

Одержання, використання, поширення та зберігання документованої або публічно оголошеної інформації здійснюється у порядку,

передбаченому цим Законом та іншими законодавчими актами в галузі інформації.

Стаття 15. Професійна освіта в галузі інформаційної діяльності

В Україні створюються умови для здобуття професійної освіти в галузі інформаційної діяльності через систему її навчальних закладів.

Порядок створення навчальних закладів інформаційного напрямку (журналістики, статистики, бібліотечної та архівної справи, науково-інформаційної діяльності, інформатики, обчислювальної техніки тощо) та принципи їх діяльності визначаються Законом України "Про освіту" та іншими законодавчими актами.

Стаття 16. Організація наукових досліджень в галузі інформаційної діяльності

Для забезпечення успішного функціонування і розвитку національних систем інформації в Україні здійснюються пошукові фундаментальні та прикладні наукові дослідження в галузі інформаційної діяльності.

З цією метою створюються наукові установи, науково-виробничі підрозділи, об'єднання, асоціації, центри нових інформаційних технологій та інші формування, в тому числі за участю зарубіжних партнерів.

Фінансування пошукових і фундаментальних наукових досліджень, наукових програм, проектів державного значення у науково-дослідних установах і навчальних закладах здійснюється за рахунок бюджетних асигнувань, власних коштів та коштів замовників.

Фінансування прикладних досліджень, розробок здійснюється, як правило, на договірній або контрактній основі, а їх Результати можуть бути об'єктом товарних відносин.

Розділ III

ГАЛУЗІ, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО НЕЇ

Стаття 17. Галузі інформації

Галузі інформації - це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства та держави.

Основними галузями інформації є: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна.

Стаття 18. Види інформації

Основними видами інформації є:

- статистична інформація;
- адміністративна інформація (дані);
- масова інформація;
- інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування;
- правова інформація;
- інформація про особу;
- інформація довідково-енциклопедичного характеру;
- соціологічна інформація.

Стаття 19. Статистична інформація

Статистична інформація - це офіційна документована державна інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя.

Державна статистична інформація підлягає систематичному відкритому публікуванню. Забезпечується відкритий доступ громадян, наукових установ, заінтересованих організацій до неопублікованих статистичних даних, які не підпадають під дію обмежень, установлених цим Законом, а також Законом України "Про державну статистику".

Система статистичної інформації, її джерела і режим визначаються Законом України "Про державну статистику" та іншими правовими актами в цій галузі.

Стаття 19-1. Адміністративна інформація (дані)

Адміністративна інформація (дані) - це офіційні документовані дані, що дають кількісну характеристику явищ та процесів, що відбуваються в

економічній, соціальній, культурній, інших сферах життя і збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади (за винятком органів Державної статистики), органами місцевого самоврядування, юридичними особами відповідно до законодавства з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, що належать до їх компетенції.

Система адміністративної інформації (даних), повноваження органів, які займаються діяльністю, пов'язаною із збиранням та використанням адміністративних даних, їх джерела та режим встановлюються відповідно до законодавства.

Стаття 20. Масова інформація та її засоби

Масова інформація - це публічно поширювана друкowana та аудіовізуальна інформація.

Друкowanими засобами масової інформації є періодичні друкowanі видання (преса) - газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем.

Аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби.

Стаття 21. Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування

Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування - це офіційна документована інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого і регіонального самоврядування.

Основними джерелами цієї інформації є: законодавчі акти України, інші акти, що приймаються Верховною Радою та її органами, акти Президента України, підзаконні нормативні акти, ненормативні акти державних органів, акти органів місцевого і регіонального самоврядування.

Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування доводиться до відома заінтересованих осіб шляхом:

опублікування її в офіційних друкowanих виданнях або поширення інформаційними службами відповідних державних органів і організацій;

опублікування її в друкowanих засобах масової інформації або публічного оголошення через аудіо- та аудіовізуальні засоби масової інформації;

безпосереднього доведення її до заінтересованих осіб (усно, письмово чи іншими способами);

надання можливості ознайомлення з архівними матеріалами;
оголошення її під час публічних виступів посадових осіб.

Джерела і порядок одержання, використання, поширення та зберігання офіційної інформації державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування визначаються законодавчими актами про ці органи.

Законодавчі та інші нормативні акти, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили.

Стаття 22. Правова інформація

Правова інформація - це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо.

Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань.

З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів всім громадянам держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності.

Стаття 23. Інформація про особу

Інформація про особу - це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу.

Основними даними про особу (персональними даними) є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

Джерелами документованої інформації про особу є видані на її ім'я документи, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень.

Забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом.

Кожна особа має право на ознайомлення з інформацією, зібраною про неї.

Інформація про особу охороняється Законом.

Стаття 24. Інформація довідково-енциклопедичного характеру

Інформація довідково-енциклопедичного характеру – це систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.

Основними джерелами цієї інформації є: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали тощо, а також довідки, що даються уповноваженими на те державними органами та органами місцевого і регіонального самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційними системами.

Система цієї інформації, доступ до неї регулюються бібліотечним, архівним та іншим галузевим законодавством.

Стаття 25. Соціологічна інформація

Соціологічна інформація - це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів.

Основними джерелами соціологічної інформації є документовані або публічно оголошені відомості, в яких відображено Результати соціологічних опитувань, спостережень та інших соціологічних досліджень.

Соціологічні дослідження здійснюються державними органами, об'єднаннями громадян, зареєстрованими у встановленому порядку.

Стаття 26. Джерела інформації

Джерелами інформації є передбачені або встановлені Законом носії інформації: документи та інші носії інформації, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

Стаття 27. Документ в інформаційних відносинах

Документ - це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Первинний документ - це документ, що містить в собі вихідну інформацію.

Вторинний документ - це документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів.

Стаття 28. Режим доступу до інформації

Режим доступу до інформації - це передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення і зберігання інформації.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом.

Держава здійснює контроль за режимом доступу до інформації.

Завдання контролю за режимом доступу до інформації полягає у забезпеченні додержання вимог законодавства про інформацію всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, недопущенні необгрунтованого віднесення відомостей до категорії інформації з обмеженим доступом.

Державний контроль за додержанням встановленого режиму здійснюється спеціальними органами, які визначають Верховна Рада України і Кабінет Міністрів України.

У порядку контролю Верховна Рада України може вимагати від урядових установ, міністерств, відомств звіти, які містять відомості про їх діяльність по забезпеченню інформацією заінтересованих осіб (кількість випадків відмови у наданні доступу до інформації із зазначенням мотивів таких відмов; кількість та обгрунтування застосування режиму обмеженого доступу до окремих видів інформації; кількість скарг на неправомірні дії посадових осіб, які відмовили у доступі до інформації, та вжиті щодо них заходи тощо).

Стаття 29. Доступ до відкритої інформації

Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом: систематичної публікації її в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках);

поширення її засобами масової комунікації;

безпосереднього її надання заінтересованим громадянам, державним органам та юридичним особам.

Порядок і умови надання громадянам, державним органам, юридичним особам і представникам громадськості відомостей за запитами встановлюються цим Законом або договорами (угодами), Якщо надання інформації здійснюється на договірній основі.

Обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом.

Переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків.

Стаття 30. Інформація з обмеженим доступом

Інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація - це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Стосовно інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, з метою її збереження може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ - надано статус конфіденційної. Порядок обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, що містять зазначену інформацію, визначається Кабінетом Міністрів України.

До конфіденційної інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, не можуть бути віднесені відомості:

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;
- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;
- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;
- стосовно стану справ із правами і свободами людини і громадянина, а також фактів їх порушень;
- про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб;
- інша інформація, доступ до якої відповідно до законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути обмеженим.

Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Вияток становить інформація комерційного та банківського характеру, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з

питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та інформація, приховування якої являє загрозу життю і здоров'ю людей.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону про цю інформацію.

Порядок обігу таємної інформації та її захисту визначається відповідними державними органами за умови додержання вимог, встановлених цим Законом.

Порядок і терміни обнародування таємної інформації визначаються відповідним законом.

Інформація з обмеженим доступом може бути поширена без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто Якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист.

Стаття 31. Доступ громадян до інформації про них

Громадяни мають право:

знати у період збирання інформації, які відомості про них і з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються;

доступу до інформації про них, заперечувати її правильність, повноту, доречність тощо.

Державні органи та організації, органи місцевого і регіонального самоврядування, інформаційні системи яких вміщують інформацію про громадян, зобов'язані надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом, а також вживати заходів щодо запобігання несанкціонованому доступу до неї. У разі порушень цих вимог Закон гарантує захист громадян від завданої їм шкоди використанням такої інформації.

Забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами, організаціями і посадовими особами.

Зберігання інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для законно встановленої мети.

Всі організації, які збирають інформацію про громадян, повинні до початку роботи з нею здійснити у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку державну реєстрацію відповідних баз даних.

Необхідна кількість даних про громадян, яку можна одержати законним шляхом, має бути максимально обмеженою і може використовуватися лише для законно встановленої мети.

Відмова в доступі до такої інформації, або приховування її, або незаконні збирання, використання, зберігання чи поширення можуть бути оскаржені до суду.

Стаття 32. Інформаційний запит щодо доступу до офіційних документів і запит щодо надання письмової або усної інформації

Під інформаційним запитом (надалі - запитом) щодо доступу до офіційних документів у цьому Законі розуміється звернення з вимогою про надання можливості ознайомлення з офіційними документами. Запит може бути індивідуальним або колективним. Він подається у письмовій формі.

Громадянин має право звернутися до державних органів і вимагати надання будь-якого офіційного документа, незалежно від того, стосується цей документ його особисто чи ні, крім випадків обмеження доступу, передбачених цим Законом.

Під запитом щодо надання письмової або усної інформації у цьому Законі розуміється звернення з вимогою надати письмову або усну інформацію про діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади України, їх посадових осіб з окремих питань.

Громадяни України, державні органи, організації і об'єднання громадян (надалі - запитувачі) подають запит відповідному органу законодавчої, виконавчої та судової влади, його посадовим особам.

У запиті повинно бути зазначено прізвище, ім'я та по батькові запитувача, документ, письмова або усна інформація, що його цікавить, та адреса, за якою він бажає одержати відповідь.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади України, їх посадові особи зобов'язані надавати інформацію, що стосується їх діяльності, письмово, усно, по телефону чи використовуючи публічні виступи своїх посадових осіб.

Стаття 33. Термін розгляду запиту щодо доступу до офіційних документів

Термін вивчення запиту на предмет можливості його задоволення не повинен перевищувати десяти календарних днів.

Протягом вказаного терміну державна установа письмово доводить до відома запитувача, що його запит буде задоволено або що запитуваний документ не підлягає наданню для ознайомлення.

Задоволення запиту здійснюється протягом місяця, якщо інше не передбачено законом.

Аналогічний термін розгляду встановлюється і щодо запиту про надання письмової інформації.

Стаття 34. Відмова та відстрочка задоволення запиту
щодо доступу до офіційних документів

Відмова в задоволенні запиту доводиться до відома запитувача у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У відмові має бути зазначено:

- 1) посадову особу державної установи, яка відмовляє у задоволенні запиту;
- 2) дату відмови;
- 3) мотивовану підставу відмови.

Відстрочка задоволення запиту допускається в разі, Якщо запитуваний документ не може бути надано для ознайомлення у місячний термін. Повідомлення про відстрочку доводиться до відома запитувача у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У повідомленні про відстрочку має бути зазначено:

- 1) посадову особу державної установи, яка відмовляє у задоволенні запиту у визначений місячний термін;
- 2) дату надсилання або видачі повідомлення про відстрочку;
- 3) причини, з яких запитуваний документ не може бути видано у встановлений цим Законом термін;
- 4) термін, у який буде задоволено запит.

Відмова та відстрочка задоволення запиту щодо надання письмової інформації здійснюються в аналогічному порядку.

Стаття 35. Оскарження відмови і відстрочки задоволення
запиту щодо доступу до офіційних документів

Відмову або відстрочку задоволення запиту може бути оскаржено.

У разі відмови в наданні документа для ознайомлення або відстрочки задоволення запиту запитувач має право оскаржити відмову або відстрочку до органу вищого рівня.

Якщо на скаргу, подану до органу вищого рівня, дається негативна відповідь, запитувач має право оскаржити цю відмову до суду.

У разі, коли запитувач звернувся до суду, обов'язок доводити законність відмови чи відстрочки задоволення запиту покладається на відповідача - державну установу.

Суд має право для забезпечення повноти та об'єктивності розгляду справи запитати офіційні документи, у можливості ознайомлення з якими було відмовлено, і, вивчивши їх, прийняти рішення про обґрунтованість (або необґрунтованість) дій посадових осіб державної установи.

Якщо відмову або відстрочку визнано необґрунтованою, суд зобов'язує державну установу надати запитувачу змогу ознайомитися з офіційним документом і постановляє окрему ухвалу щодо посадових осіб, які відмовили заявнику.

Необгрунтована відмова у наданні змоги для ознайомлення з офіційними документами або порушення визначеного терміну її надання без поважних причин тягнуть за собою дисциплінарну або іншу відповідальність посадових осіб державних установ у порядку, встановленому законами України.

Офіційні документи, надані на запити органами законодавчої, виконавчої та судової влади України, можуть публікуватися.

Запитувачі мають право робити виписки з наданих їм для ознайомлення офіційних документів, фотографувати їх, записувати текст на магнітну плівку тощо. Власник документів має право за відповідну плату виготовляти за бажанням запитувача копії запитуваних документів.

Не підлягає оплаті робота по пошуку офіційних документів.

Оскарження відмови і відстрочки задоволення запиту щодо надання письмової інформації здійснюється в аналогічному порядку.

Стаття 36. Порядок відшкодування витрат, пов'язаних із задоволенням запитів щодо доступу до офіційних документів і надання письмової інформації

Запитувачі повинні повністю або частково відшкодувати витрати, пов'язані з виконанням запитів щодо доступу до офіційних документів та наданням письмової інформації.

Порядок оплати копій запитуваних документів встановлюється державними установами.

Кабінет Міністрів України або інші державні установи визначають порядок і розмір оплати робіт по збиранню, пошуку, підготовці, створенню і наданню запитованої письмової інформації, який не повинен перевищувати реальних витрат, пов'язаних з виконанням запитів.

Стаття 37. Документи та інформація, що не підлягають наданню для ознайомлення за запитом

Не підлягають обов'язковому наданню для ознайомлення за інформаційними запитом офіційні документи, які містять у собі:

інформацію, визнану у встановленому порядку державною таємницею; конфіденційну інформацію;

інформацію про оперативну і слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання та суду у тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню, порушити право людини на справедливий та об'єктивний судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи;

інформацію, що стосується особистого життя громадян;

документи, що становлять внутрішню службову кореспонденцію (доповідні записки, переписка між підрозділами та інше), якщо вони

пов'язані з розробкою напряму діяльності установи, процесом прийняття рішень і передують їх прийняттю;

інформацію, що не підлягає розголошенню згідно з іншими законодавчими або нормативними актами. Установа, до якої звернуто запит, може не надавати для ознайомлення документ, якщо він містить інформацію, яка не підлягає розголошенню на підставі нормативного акта іншої державної установи, а та державна установа, яка розглядає запит, не має права вирішувати питання щодо її розсекречення;

інформацію фінансових установ, підготовлену для контрольно-фінансових відомств.

Стаття 38. Право власності на інформацію

Право власності на інформацію - це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією.

Інформація є об'єктом права власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави. Інформація може бути об'єктом права власності як у повному обсязі, так і об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження.

Власник інформації щодо об'єктів своєї власності має право здійснювати будь-які законні дії.

Підставами виникнення права власності на інформацію є:

створення інформації своїми силами і за свій рахунок;

договір на створення інформації;

договір, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи.

Інформація, створена кількома громадянами або юридичними особами, є колективною власністю її творців. Порядок і правила користування такою власністю визначаються договором, укладеним між співвласниками.

Інформація, створена організаціями (юридичними особами) або придбана ними іншим законним способом, є власністю цих організацій.

Інформація, створена на кошти державного бюджету, є державною власністю. Інформацію, створену на правах індивідуальної власності, може бути віднесено до державної власності у випадках передачі її на зберігання у відповідні банки даних, фонди або архіви на договірній основі.

Власник інформації має право призначати особу, яка здійснює володіння, використання і розпорядження інформацією, і визначати правила обробки інформації та доступ до неї, а також встановлювати інші умови щодо інформації.

Стаття 39. Інформація як товар

Інформаційна продукція та інформаційні послуги громадян і юридичних осіб, які займаються інформаційною діяльністю, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регулюються чинним цивільним та іншим законодавством.

Ціни і ціноутворення на інформаційну продукцію та інформаційні послуги встановлюються договорами, за винятком випадків, передбачених Законом.

Стаття 40. Інформаційна продукція

Інформаційна продукція - це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій.

Стаття 41. Інформаційна послуга

Інформаційна послуга - це здійснення у визначеній законом формі інформаційної діяльності по доведенню інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб.

Розділ ІV
УЧАСНИКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН,
ЇХ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Стаття 42. Учасники інформаційних відносин

Учасниками інформаційних відносин є громадяни, юридичні особи або держава, які набувають передбачених законом прав і обов'язків у процесі інформаційної діяльності.

Основними учасниками цих відносин є: автори, споживачі, поширювачі, зберігачі (охоронці) інформації.

Стаття 43. Права учасників інформаційних відносин

Учасники інформаційних відносин мають право одержувати (виробляти, добувати), використовувати, поширювати та зберігати інформацію в будь-якій формі з використанням будь-яких засобів, крім випадків, передбачених законом.

Кожний учасник інформаційних відносин для забезпечення його прав, свобод і законних інтересів має право на одержання інформації про:

- діяльність органів державної влади;
  - діяльність народних депутатів;
  - діяльність органів місцевого і регіонального самоврядування та місцевої адміністрації;
- те, що стосується його особисто.

Стаття 44. Обов'язки учасників інформаційних відносин

- Учасники інформаційних відносин зобов'язані:
- поважати інформаційні права інших суб'єктів;
  - використовувати інформацію згідно з законом або договором (угодою);
  - забезпечувати додержання принципів інформаційних відносин, передбачених статтею 5 цього Закону;
  - забезпечувати доступ до інформації усім споживачам на умовах, передбачених законом або угодою;
  - зберігати її в належному стані протягом встановленого терміну і надавати іншим громадянам, юридичним особам або державним органам у передбаченому законом порядку;
  - компенсувати шкоду, заподіяну при порушенні законодавства про інформацію.

Розділ V

ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЇ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЮ

Стаття 45. Охорона права на інформацію

Право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує всім учасникам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації.

Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом.

Суб'єкт права на інформацію може вимагати усунення будь-яких порушень його права.

Забороняється вилучення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів із архівних, бібліотечних, музейних фондів та знищення їх з ідеологічних чи політичних міркувань.

Стаття 45-1. Заборона цензури та заборона втручання в професійну діяльність журналістів і засобів масової інформації з боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб

Цензура як вимога, спрямована до засобу масової інформації, журналіста, головного редактора, організації, що здійснює випуск засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, розповсюджувача, попередньо узгоджувати інформацію, що поширюється (крім випадків, коли така вимога йде від автора цієї інформації чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав на неї), та/або як накладення заборони (крім випадків, коли така заборона накладається судом) чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб заборонена.

Забороняються втручання у формах, не передбачених законодавством України або договором, укладеним між засновником (співзасновниками) і редакцією засобу масової інформації, у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом інформації, що поширюється, з боку засновників (співзасновників) засобів масової інформації, органів державної влади або органів місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно значимої інформації, накладення заборони на показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або їх посадових осіб.

Забороняються створення будь-яких органів державної влади, установ, введення посад, на які покладаються повноваження щодо здійснення контролю за змістом інформації, що поширюється засобами масової інформації.

Умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та/або переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснювані посадовою особою або групою осіб за попередньою змовою, тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України.

Повноваження органів державної влади з питань діяльності засобів масової інформації визначаються виключно Конституцією та законами України.

Стаття 46. Неприпустимість зловживання правом на інформацію

Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Не підлягають розголошенню відомості, що становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю.

Не підлягають розголошенню відомості, що стосуються лікарської таємниці, грошових вкладів, прибутків від підприємницької діяльності, усиновлення (удочеріння), листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, крім випадків, передбачених законом.

Стаття 47. Відповідальність за порушення законодавства про інформацію

Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень, як:

необґрунтована відмова від надання відповідної інформації;

надання інформації, що не відповідає дійсності;

несвоєчасне надання інформації;

навмисне приховування інформації;

примушення до поширення або перешкоджання поширенню певної інформації, а також цензура;

поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи;

безпідставна відмова від поширення певної інформації;
використання і поширення інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації внаслідок виконання своїх службових обов'язків;
розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється законом, особою, яка повинна охороняти цю таємницю;
порушення порядку зберігання інформації;
навмисне знищення інформації;
необґрунтоване віднесення окремих видів інформації до категорії відомостей з обмеженим доступом;
порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави.

Стаття 47-1. Звільнення від відповідальності

Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень.

Оціночними судженнями, за винятком образи чи клевету, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості.

Особа звільняється від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно значимою.

Додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації та журналістів визначаються законами "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про телебачення і радіомовлення", "Про інформаційні агентства" та "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів".

Стаття 48. Порядок оскарження протиправних діянь

В разі вчинення державними органами, органами місцевого і регіонального самоврядування та їх посадовими особами, а також політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, засобами масової інформації, державними організаціями, які є юридичними особами, та окремими громадянами протиправних діянь, передбачених цим Законом, ці дії підлягають оскарженню до органів вищого рівня або до суду.

Скарги на протиправні дії посадових осіб подаються в органи вищого рівня, яким підпорядковані ці посадові особи.

У разі незадоволення скарги, поданої до органу вищого рівня, заінтересований громадянин або юридична особа мають право оскаржити протиправні дії посадових осіб до суду.

Стаття 49. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди

У випадках, коли правопорушенням, вчиненим суб'єктом інформаційної діяльності, завдано матеріальної чи моральної шкоди фізичним або юридичним особам, винні особи відшкодовують її добровільно або на підставі рішення суду.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати по суду лише спростування недостовірної інформації та не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадову особу органу державної влади чи органу місцевого самоврядування права на захист честі, гідності та ділової репутації у суді.

Розділ VI
МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.
СПІВРОБІТНИЦТВО З ІНШИМИ ДЕРЖАВАМИ, ЗАРУБІЖНИМИ І
МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття 50. Міжнародна інформаційна діяльність

Міжнародна інформаційна діяльність полягає в забезпеченні громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій офіційною документованою або публічно оголошеною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, про події та явища в інших країнах, а також у цілеспрямованому поширенні за межами України державними органами і об'єднаннями громадян, засобами масової інформації та громадянами всебічної інформації про Україну.

Громадяни України мають право на вільний і безперешкодний доступ до інформації через зарубіжні джерела, включаючи пряме телевізійне мовлення, радіомовлення і пресу.

Правове становище і професійна діяльність акредитованих в Україні іноземних кореспондентів та інших представників іноземних засобів масової інформації, а також інформаційна діяльність дипломатичних, консульських та інших офіційних представників зарубіжних держав в Україні регулюються законодавством України, відповідними міжнародними договорами, укладеними Україною.

Створення і діяльність спільних організацій в галузі інформації за участю вітчизняних та іноземних юридичних осіб і громадян регулюються законодавством України.

Якщо міжнародним договором встановлені інші правила, ніж ті, які містяться в законодавстві України, що регулює відносини в галузі інформації, то застосовуються норми міжнародного договору, укладеного Україною.

Стаття 51. Міжнародні договори

Міжнародне співробітництво в галузі інформації з питань, що становлять взаємний інтерес, здійснюється на основі міжнародних договорів, укладених Україною та юридичними особами, які займаються інформаційною діяльністю.

Державні органи та інші юридичні особи, які займаються інформаційною діяльністю, можуть безпосередньо здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у власних інтересах, а також в інтересах індивідуальних і колективних споживачів, яких вони обслуговують і яким гарантують одержання зарубіжної інформації.

Стаття 52. Експорт та імпорт інформаційної продукції
(послуг)

Експорт та імпорт інформаційної продукції (послуг) здійснюються згідно з законодавством України про зовнішньоекономічну діяльність.

Стаття 53. Інформаційний суверенітет

Основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси.

До інформаційних ресурсів України входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення.

Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами.

Стаття 54. Гарантії інформаційного суверенітету України

Інформаційний суверенітет України забезпечується:
виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету;
створенням національних систем інформації;
встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України;
використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами.

Президент України

Л.КРАВЧУК

м. Київ, 2 жовтня 1992 року
N 2657-ХІІ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ	5
2. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ	6
3. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	7
4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	12
Тема 1. Поняття про науку та її еволюція. Наук як система знань.....	12
Тема 2. Організація науково-дослідної роботи (НДР).....	18
Тема 3. Застосування методів у наукових дослідженнях.....	31
Тема 4. Інформаційне забезпечення наукових досліджень.....	49
Тема 5. Раціональна організація праці в процесі наукового дослідження.....	66
Тема 6. Ефективність науково-дослідних робіт: критерії та проблеми оцінки.....	76
Тема 7. Наукові та науково-педагогічні кадри.....	84
Тема 8. Загальні вимоги та правила оформлення науково- дослідної роботи.....	93
5. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	104
6. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК	111
7. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	174
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	194
ДОДАТКИ	197

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Романчиков Володимир Іванович

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

Керівник видавничих проєктів – *Б.А.Сладкевич*

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерний набір і верстка – *І.В. Марченко*

Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 01.12.2006. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.

Умовн. друк. арк. 16.

Видавництво “Центр учбової літератури”

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006